

MİLLİYETÇİLİK

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ · JOURNAL OF NATIONALISM STUDIES

CİLT 5 SAYI 2 · VOLUME 5 ISSUE 2 / EKİM · OCTOBER 2023 / ISSN 2667 - 4459

MİLLİYETÇİLİK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

(MAD)

Cilt: 5, Sayı: 2, Ekim 2023

MAD-JNS

JOURNAL OF NATIONALISM STUDIES

(JNS)

Volume: 5, Issue: 2, October 2023

ISSN 2667-4459

e-ISSN 2667-7911

Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi (MAD), bilimsel olan Milliyetçilik ve Milliyetçilik Teorileri hakkında disiplinler arası yaklaşımlar ve sosyal bilimlere ait tüm alanlarda yapılan araştırma, inceleme, kritik ve çeviri makalelere yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. MAD, yılda iki kez çevrim içi ve matbu olarak yayınlanmaktadır (Nisan-Ekim). **MAD, bu alandaki çalışmaların nitelik ve niceliğini artırmayı amaçladığından özgür ve açık erişim yayın politikalarını benimsemektedir. Bu amaçla yazıların sunulması, değerlendirilmesi ya da yayınlanması için herhangi bir ücret talep edilmemekte, ayrıca yayınlanmış makalelere ücretsiz ve sınırsız erişim sağlamaktadır.**

The main aim of the International Refereed "**Journal of Nationalism Studies**" (JNS) is to publish interdisciplinary approaches and academic, scientific, research, critical and translation articles in all fields of social sciences about the theories of Nationalism and Nationalism, which are academic and scientific. JNS invites researchers and authors from different disciplines to contribute to the journal. JNS is published twice a year, online and in print edition (April-October). **Since JNS aims to increase the quality and quantity of the work in this field, it adopts free and open access broadcast policies. For this purpose of journal, there is no charge for submitting, evaluating, or publishing articles, and it also provides free and unlimited access to published articles.**

İletişim/Contact:

<http://dergipark.gov.tr/madergisi>

www.milliyetcilikarastirmalari.com

dergi@milliyetcilikarastirmalari.com

ISSN: 2667-4459, e-ISSN: 2667-7911

Periyot: Yılda 2 sayı (Nisan-Ekim)

Uluslararası Hakemli dergidir.

Baskı: Ceren Yayıncılık-(284) 214 82 82

Ekim/October 2023-EDİRNE/TÜRKİYE

MİLLİYETÇİLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF NATIONALISM STUDIES

ISSN 2667-4459/ e-ISSN 2667-7911

DERGİ SAHİBİ /OWNER

Öğr. Gör. Haluk KAYICI

BAŞ EDİTÖR/EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN-Trakya Üniversitesi-Türkiye

TEKNİK EDİTÖR/TECHNICAL EDITOR

Öğr. Gör. Haluk KAYICI-Trakya Üniversitesi-Türkiye

İNGİLİZCE EDİTÖRÜ/ EDITOR FOR ARTICLES IN ENGLISH

Dr. Michael ERDMAN, The British Library-İngiltere

YAZIM EDİTÖRÜ/COPY EDITOR

Dr. Emin ÜNSAL-Trakya Üniversitesi-Türkiye

EDİTÖR YARDIMCISI/ASSISTANT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan TEMİZEL-Trakya Üniversitesi-Türkiye

KAPAK RESMİ/COVER PHOTO

Gökhan TEMİZEL

GRAFİK TASARIM/GRAPHIC DESIGN

İlter ALKAN

DİZGİ/TYPESETTING

Mehmet Ali KASAP

DANIŞMA-BİLİM KURULU

ADVISORY-SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Yusuf SARINAY, TOBB ETÜ-Türkiye

Prof. Dr. İrfan MORİNA, Priştine Üniversitesi-Kosova

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK, İstanbul Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Könül BÜNYADZADE, Milli Elmlər Akademiyası-Azərbaycan

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR, Yıldız Teknik Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Bülent BAYRAM, Kırklareli Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN, Ege Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR, İstanbul Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Fedora İvanovna ARNAUT, Kiev Taras Shevchenko
Üniversitesi-Ukrayna

Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN, İstanbul Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Elnur AĞAYEV, Lefke Avrupa Üniversitesi-KKTC

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ, İstanbul Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN, Trakya Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Fahri ATASOY, Kırıkkale Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Gökberk YÜCEL, Amasya Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI, Anadolu Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Dinçer ATAY, Kafkas Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Ferit Salim SANLI, Hacettepe Üniversitesi-Türkiye

Dr. Michael ERDMAN, The British Library-İngiltere

Dr. İsmail Alperen BİÇER, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Türkiye

BU SAYININ HAKEMLERİ/REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Alper ÖZMEN

(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI

(Gaziantep Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN

(İstanbul Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR

(Trakya Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Kamelya TEKNE

(Kırklareli Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Aziz ALTI

(Munzur Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Gökberk YÜCEL

(Amasya Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Dinçer ATAY

(Kafkas Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Pınar ÖZDEN CANKARA

(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Ferit Salim SANLI

(Hacettepe Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Ahmet VURGUN

(Marmara Üniversitesi-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Kürşad GÜÇ

(Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi-Türkiye)

Dr. Emre ELMAS

(Trakya Üniversitesi-Türkiye)

BU SAYININ ALAN EDITÖRLERİ

EDEBİYAT-KİTAP İNCELEMESİ

Dr. İsmail Alperen BİÇER

(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Türkiye)

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR

(Yıldız Teknik Üniversitesi-Türkiye)

TARİH-BASIN TARİHİ

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

(İstanbul Üniversitesi-Türkiye)

TARİH-GENEL TÜRK TARİHİ

Dr. Asım KORKMAZ

(Trakya Üniversitesi-Türkiye)

TARİH-TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Türkiye)

**MİLLİYETÇİLİK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Cilt: 5, Sayı: 2, Ekim 2023

İÇİNDEKİLER
Araştırma Makaleleri

**JOURNAL OF NATIONALISM
STUDIES**

Volume: 5, Issue: 2, October 2023

CONTENTS
Research Articles

Tuğrul KORKMAZ

81-102

DEMOKRASİZİZ HALKLARDAN
HALKSIZ DEMOKRASİLERE: DAĞILAN
SSCB VE SONRASI

FROM DEMOCRACIES WITHOUT
PEOPLE TO PEOPLE WITHOUT
DEMOCRACIES: DISSOLVED USSR AND
AFTERWARDS

Ayten AKCAN

103-130

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK BOZKIR
GÖÇEBELERİNİN MEKÂN ALGILARINI
ANLAMAK ADINA YAŞAM
COĞRAFYALARINI ÖĞRENMEK

ON BEHALF OF UNDERSTANDING THE
PERCEPTION OF SPACE OF PRE-
ISLAMIC TURKIC STEPPE NOMADS TO
LEARN THEIR LIFE GEOGRAPHIES

Çeviri-Translation

Samet YILDIZ

131-148

MİLLİYET MESELESİNİ TENVİR EDECEK BİR BAHİS:
AMERİKA'DA VAHDET-İ MİLLİYYE NE SÛRETLE
VÛCÛDA GELİYOR

Kitap İncelemesi-Book Review

Osman KEPENEK

149-156

ALMANYA, RUSYA VE TÜRKİYE'DE ETNİSİTE
REJİMLERİ VE MİLLİYET

Kerem YAVAŞÇA

157-162

ÖZGÜRLÜK ARAYIŞLARI

ASOS
indeks

Scientific Indexing Services

Directory of
Research Journal
Indexing

COPERNICUS
INTERNATIONAL

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

DEMOKRASİSİZ HALKLARDAN HALKSIZ DEMOKRASİLERE: DAĞILAN SSCB VE SONRASI*

FROM DEMOCRACIES WITHOUT PEOPLE TO PEOPLE WITHOUT DEMOCRACIES: DISSOLVED USSR AND AFTERWARDS**

Tuğrul KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
tuğrulkorkmaz@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5497-6314.

Geliş Tarihi: 25 Ağustos 2023; Kabul Tarihi: 16 Ekim 2023
Received: 25 August 2023; Accepted: 16 October 2023

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 1985 Gorbaçov iktidarında “Glasnost” ve “Perestroyka” ile başlayıp altı yıl süren reformların ardından 1991’de dağılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nden (SSCB) ortaya çıkan devletlerin siyasal sistemlerini ampirik demokrasinin temel niteliklerinden olan özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması ile çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği bağlamında değerlendirmektir. Çalışmanın problematiğini uzun yıllar komünist sistemle yönetilmiş bu devletlerde dağılma sonrasında hangi yönetim biçimlerinin, parti sistemlerinin tercih edildiği, demokratik gelişimin ne ölçüde sağlandığı ve bu ülkelerin siyasal sistemlerine yön veren faktörlerin neler olduğu hakkında fikir edinmek oluşturmaktadır. Betimleyici ve karşılaştırmalı tarihsel yöntemlerin bir arada kullanıldığı çalışmada kısaca SSCB’nin dağılma süreci sonrasında bölgede ortaya çıkan yeni devletlerin siyasal durumu, ortaya çıkan yeni devletlerde tercih edilen siyasal sistemler ve bunların özellikleri, bu devletlerden kaçının demokrasiye yöneldiği ve bu demokrasilerin nasıl işledikleri gibi soruların cevapları aranmaya

* Bu çalışma 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi’nde 28 Ağustos 2012’de Kırım/Ukrayna’da sunulan aynı başlıklı bildirinin revize edilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

** This study is the converted version into an article by revising the paper with the same title presented at the 10th International Turkish World Social Sciences Congress in Crimea/Ukraine on 28 August 2012.

çalışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen başlıca sonuç olarak dağılma sonrası SSCB'den ortaya çıkan on beş bağımsız devletin tamamının demokratik bir siyasi sistem kurma çabası içinde olmalarına rağmen, yalnızca birkaç devletin başarılı olduğu tespiti gösterilebilir. Bir diğer sonuç olarak ise bu devletlerin büyük bölümünde yeni tesis edilmeye çalışılan bu demokrasilerde komünist sistemden miras kalan tek parti/öncü parti zihniyetinin devam etmekte olduğundan bahsedilebilir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Eksik Demokrasi, İlliberal Demokrasi, Demokratikleşme.

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the political systems of the states emerging from the dissolved Soviet Union in 1991, following the six-year reforms initiated by "Glasnost" and "Perestroika" during Mikhail Gorbachev's regime in 1985, in terms of conducting free, fair, and regular elections which are fundamental attributes of empirical democracy through to context of the majority's governance/changeability. The problematic of the study revolves around understanding the preferred forms of governance and party systems in these states that had been ruled by communist systems for many years, after their dissolution. It also seeks to determine the extent of democratic development and the influencing factors behind the political systems of these countries. The study employs both descriptive and comparative historical methods to investigate the political situations of the newly emerged states in the region after the collapse of the USSR. It delves into the preferred political systems in these new states and their characteristics, as well as exploring how many of these states transitioned towards democracy and how these democracies function. The main conclusion drawn from the research is that despite all fifteen independent states emerging from the dissolved USSR attempting to establish democratic political systems, only a few have been successful. Another notable result is that in many of these states, the legacy of the communist system's single party/vanguard party mindset persists in the newly attempted democracies.

Keywords: USSR, Imperfect Democracy, Illiberal Democracy, Democratization.

GİRİŞ

Etimolojik kökene dayalı tanımı ile Grekçe halk, halk kitlesi veya yurttaşlar anlamına gelen *demos* ve egemen olma, iktidar kullanma ve yönetme gibi anlamları olan *kratein* kelimelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan demokrasiyi halk egemenliği, iktidar kullanımı ya da çoğunluğun egemenliği şeklinde tanımlayabilmek mümkündür. Modern ve en bilindik tanım olarak ise eski Amerikan

Başkanı Abraham Lincoln'ın de söylediği gibi *halkın halk tarafından halk için yönetilmesi* verilebilir (Schmidt, 2001: 13).

Gerek etimolojik gerekse modern tanımlar göz önünde bulundurulduğunda hepsinin ortak noktası halkın yönetimi olgusudur. Buradan hareketle halkın, demokrasi için vazgeçilmez olduğu sonucuna varılabilir. İşte bu tanımları farklılaştıran belkide son tahlilde halkın kim olduğu sorusuna verilen yanıttır. Antik Yunan'dan günümüze cevabı aranan bu soru, bir anlamda farklı demokrasi teorilerinin de ortaya çıkmasını sağlayan ve cevabı üzerinde uzlaşılammış bir sorudur. Dönemlere, düşünörlere ve ideolojilere göre farklılık gösteren, kimlerin *halk* olarak göröleceği noktasında etnik kökenden dine, iktisadî durumdan medenî duruma kadar birçok farklı yaklaşım görölmektedir. Demokrasi teorilerinin oluşmasında halk kavramının içeriğinin tanımlanmasının yanı sıra bir de demokrasi için olmazsa olmaz şartlar olarak ele alınabilecek olan temel nitelikler vardır.

Özgürlük ve eşitliği olabildiğince ve en az eksiyle sağlama hedefine dayanan ampirik demokrasinin altı temel niteliğinden bahsedilebilir. Bunlar; özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması, çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği ve azınlık haklarının garanti altına alınmış olması, garanti altına alınmış sivil/medenî haklar ve siyasal özgürlükler, çoğulculuk, seçilmişlerin üstünlüğü ve ekonomik özgürlüklerin sağlanması olarak özetlenebilir. Bu çalışmada demokrasinin bahsedilen niteliklerinden ilk ikisi olan, özellikle, özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması ve çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği niteliklerinin üzerinde durularak post Sovyet dönemde ortaya çıkan devletlerde bu niteliklerin ne ölçüde yerine getirildiği hakkında fikir sahibi olunmaya çalışılacaktır.

Bu anlamda, siyasal iktidarı kullanacak kadro veya kişilerin yönetilenler tarafından belirlenmesini niteleyen seçimleri demokrasilerin vazgeçilmezi olarak görmek mümkündür. Seçimler özgür olmanın yanı sıra adil ve eşit şartlarda düzenli aralıklarda eşit rekabet şartlarında yapılmalı ve seçmenlerin oyları eşit yani aynı ağırlıkta olmalıdır.

Seçimlerin düzenli ve sık sık yapılması vatandaşların siyasal iktidar ve gündem üzerinde son sözü söyleme hakkını saklı

tutarken, aynı zamanda da bir denetleyici olarak siyasal yönetime katılmalarını sağlamaktadır (Dahl, 2001: 99).

Demokrasinin temel niteliklerinden ikincisi olan çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği ise özgür, adil ve düzenli seçimlerle yakından ilişkilidir. Fakat demokrasileri yalnızca seçimlere indirgemekte doğru olmayacaktır. Toplumda çoğunluk tarafından benimsenen bir politikanın veya çözümün iktidar olabilme şansı bu temel nitelik sayesinde olabilir. Yani birinci nitelikte bahsedilen seçimler bir anlamda yönetimin barışçı yollarla el değiştirmesini sağlarken azınlıkların ya da muhalefetin de bir gün iktidara gelebileceğinin kapısını açmaktadır. Sivil ve medenî hakların garanti altına alındığı ve özgürlüklerin sağlandığı ortamlarda ifade özgürlüğüyle de bağlantılı olarak azınlıktaki görüş ve düşünceler barışçıl yollarla düşünce ve programlarını anlatabilmekte ve bu sayede çoğunluğun tercihine mazhar olabilmektedir (Dursun, 2008: 177).

Birbirleriyle bu denli bağlantılı bu iki temel niteliğin ne ölçüde karşılandığı, demokratik siyasal sistemi tercih etmiş bir ülkede demokrasinin durumuyla ilgili fikir verebilir. Bu çalışmada ise dağılan SSCB ve sonrasında ortaya çıkan ülkelerle ilgili bazı bilgiler paylaşılarak özgür, adil ve düzenli seçimlerin yapılması ve çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği niteliklerinin üzerinde durularak daha önce 2012 yılına kadar yapılan analizler, 2012 sonrasında da incelenerek mevcut durum gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Başlık açıklamasında da belirtildiği üzere, bu çalışmanın ilk hali 2012 yılında Kırım/Ukrayna'da 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bir tebliğden ibarettir. Her şeyin hızla değiştiği, yeni dengelerin oluştuğu, jeopolitik ve jeostratejik olarak makale konusu bölgedeki güç mücadelelerinin neredeyse Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi alevlendiği bir süreçte, bu ülkelerin son 10 yıllık periyotlarının da analizlere eklenmesi, çalışmanın zaman ölçeğini geliştirmekle birlikte, ülkelerin yönelimlerinin de ortaya çıkmasında faydalı olacaktır. Böylelikle aynı zamanda makalenin ilk halinin sunulduğu 2012 yılında yapılmış olan tespitlerin ve analizlerin, doğruluğu ve yanlışlığı da bu bağlamda ortaya çıkacaktır.

Çalışmanın bu nüshasında daha önce özet geçilen, fakat günümüz dünyasında sayıları oldukça artan *eksik demokrasilere* daha detaylı değinilecektir. Sonrasında post Sovyet devletlerin

demokrasi puanlarını, hükümet ve parti sistemlerinin betimlendiği tabloya güncel veriler eklenerek analizler geliştirilecektir.

1. EKSİK DEMOKRASİLER

Girişte bahsedilen demokrasinin ilk iki temel niteliğinin olmadığı sistemleri *uydurma demokrasi* olarak nitelendiren kimi düşünürlere (Furman, 2008: 39) rağmen biraz daha insaflı ve sabırlı davranma gereğini de göz önünde bulundurarak bu demokrasileri *eksik demokrasi*, *kusurlu demokrasi* ya da *yarı demokrasi* olarak adlandırmak daha doğru bir tercih olabilir. Çünkü, o veya bu şekilde çeşitli gerekçelerle demokrasiye öykünen bir liderin, milletin ya da devletin bir gün gerçekten de demokratik olma ihtimali, herhangi bir devlete göre çok daha fazla olabilir. Bardağın boş tarafından ziyade dolu tarafının görülmesi olumlu ve pozitif bir tutum olabilir. Bundan dolayı uydurma demokrasi, sahte demokrasi, güdümlü demokrasi gibi peşinen başarısızlığın kabul edildiği kavramlar yerine, geleceğe dair bir ümit içeren eksik, kusurlu veya yarım demokrasi kavramlarının kullanımı daha yerinde olacaktır. Farklı kaynaklarda benzer veya örtüşen içeriklerle eksik demokrasi kavramı yerine *illiberal demokrasi*, *hibrit rejim*, boş, kısmî ya da düşük yoğunluklu demokrasi veya *anokrasi* şeklinde bir kullanımın olduğu da söylenmelidir.

İlk olarak eksik demokrasi tanımıyla başlamak yerinde olacaktır. En geniş anlamıyla eksik demokrasi: Demokratik anayasal biçimlerin, otoriter yönetimin gerçekliği ile birleştirilmiş demokratik sistemler olarak tanımlanabilir. Bu tarz demokrasilerin toplumdaki koşullar henüz demokrasi için olgunlaşmadan ve karşı ideolojik alternatiflerin kendini göstermediği durumlarda ortaya çıkabilmektedir.

İlliberal demokrasi denildiğinde kavramın isim babası olarak akla Fareed Zakaria gelmektedir. 1997 yılında yaptığı çalışmasında Zakaria, anayasal haklar olan, tam demokratik çoğulculuk ve azınlık haklarının olmamasının özgür ve adil seçimlerin yokluğu ile birleştiği otoriter sistemleri illiberal olarak tanımlamaktadır (Zakaria, 1997). XX. yüzyılın sonlarına doğru sayıları artan bu sistemler görüntüde seçimli ve rekabetçi olmasına rağmen aslında otoriter sistemin kendini maskeleyiği bir yapıdadır. Daha açık bir ifade ile demokratik olmayan uygulamaların, resmî olarak demokratik kurum ve süreçlerin arkasına gizlendiği yönetim biçimleri olarak

tanımlanabilir (Schedler, 2009). Bu şekilde olan otoriter sistemlerin, tek parti sistemi olduğu yanılıgına da düşmemek gerekmektedir. Zira günümüzde bu sistemler bazen uydu muhalefet partileri aracılığı ile bazen de çok partili ve çoğulcu bir görünümde olmasına karşın yasamada ve basın yayında ciddi sınırlamaların bulunduğu bir şekilde de tezahür edebilir. İlliberal sistemin geçerli olduğu bu tarz devletlerde yöneticilerin zaman zaman kendi yetkilerini düzenleyen anayasal sınırları yok sayması veya görmezden gelmesi gibi durumlar da sistemin karakteristik özelliklerinden biri olarak görülebilir (Mounk, 2018: 29-52). Liberal demokrasilerin aksine başına olumsuzluk eki getirilerek türetilen illiberal demokrasilerde kişi hak ve hürriyetleri garanti altında değildir, seçimlerde usulsüzlükler ve hile sıklıkla karşılaşılan durumlardır. Bu tarz ülkelerde seçimler halk iradesinin sandığa tezahürü yerine yönetici veya yöneticilerin ulusal ve uluslararası kamuoyunda meşruluğunun *sağlanması* yöneliktir.

Hibrit rejim kavramında ise odaklanılan olgu içerikten ziyade süreçtir. Şöyle ki bu kavram, otoriter bir sistemden demokrasiye veya tam tersi demokratik bir sistemin otoriterleşmesi sürecinde ortaya çıkan karma sistemleri tanımlamak için kullanılır. Anokrasî ise Latin Amerika ve bu çalışmanın konusu olan eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki önce kısmi demokrasiye ardından da askerî veya otokratik rejimlere geri dönen ülkeleri tanımlamakta kullanılan bir kavramdır. Anokrasilerde hem demokratik hem de otokratik unsurlar karışık şekilde bir arada bulunmaktadır (Schofield ve Gallego, 2013: 3-4).

Bu demokrasileri yalnızca bir geçiş biçimi olarak algılamak hata olabilir, zira bu aynı zamanda yerleşik bir durumdur. Eski Sovyet ülkeleri incelendiğinde ve hatta yalnız Sovyetler değil dünyanın farklı yerlerindeki; Endonezya'da Suharto, Mısır'da Sedat ve Mübarek rejimleri gibi post kolonyal sistemlerde de bu tarz rejimlerin kalıcı bir nitelik kazanarak kendi iç tutarlılığına sahip, kendi mantıklarına göre gelişip işleyen, normal demokrasilere göre farklı ve bağımsız sistemler olarak kurumsallaştığı görülebilir (Furman, 2008: 39-40).

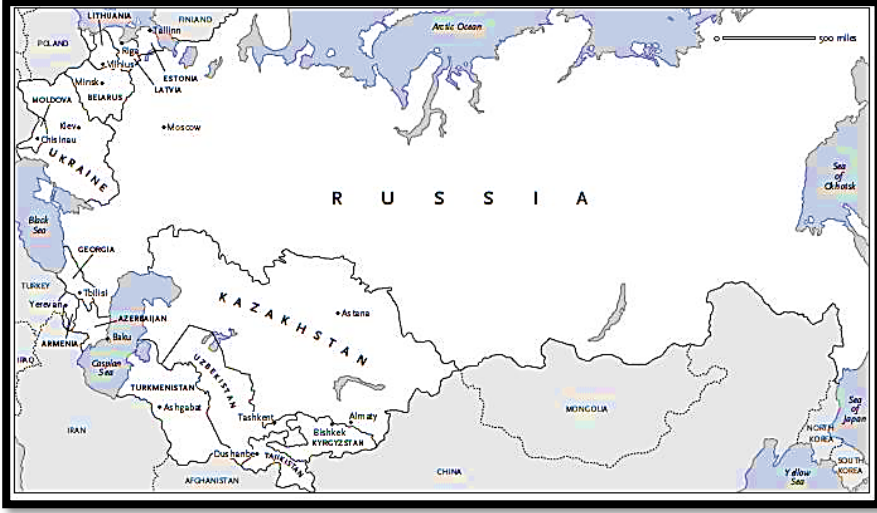
Bununla birlikte bir diğer açıdan bakıldığında ise dünyada mevcut 89 demokrasinin 40'ı otokratik bir rejimden direkt olarak demokrasiye evrilme suretiyle değil, anokrasî olarak ifade edilen bu

çalışmada eksik demokrasi olarak ele alınan hibrit rejim dönemi sonucunda geçişlerini sağlamışlardır (Colomer vd., 2016: 19).

2. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ

1917 Şubat'ında Bolşevik İhtilali sonrasında yıkılan Rus Çarlığı'nın yerine, 1922'de Avrasya'da kurulan SSCB, Doğu Avrupa'dan Kuzey Doğu Asya kıyılarına kadar uzanan büyük bir ülkedi. 1991 Haziran'ında dağılmadan önceki son resmî verilere göre ülke, dünyanın; 22.400.000 km²'lik yüz ölçümüyle dünyanın en geniş, 276 milyonu aşkın nüfusuyla ise en kalabalık üçüncü ülkesi olma özelliğini taşıdığı görülmektedir. Bu verilere Sovyetler ile hegemonyal ilişki içerisinde olan Varşova Paktı devletleri de eklendiğinde, çok daha büyük ve çok daha kalabalık bir ülke konumunda olduğu görülmektedir (DİE, 1993). Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünya düzeninde siyasi, askerî ve ekonomik olarak ABD ile birlikte kutuplardan diğerini oluşturan bir ülkedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin bilinçli şekilde başlattığı uzay yarışı ve sonrasında girilen silahlanma yarışı Sovyet ekonomisini derinden etkilemiş ve onarılamaz sorunlara yol açmıştı. Bu sorunları ve ekonomik çöküntüyü önlemek amacıyla 1985 yılında Gorbaçov hükümeti tarafından glasnost (açıklık), perestroyka (yeniden yapılandırma) ve bazı önlemleri içeren bir dizi reform başlatılmıştır. Bu reform sürecinde tanınan kimi ekonomik, sosyal, siyasi haklar ve bu hakları tamamlayan esnek yönetim anlayışı dağılmakta olan ülkeyi bir arada tutmaya yetmemiştir. Bir reçete olarak ortaya konulan bu bir dizi önlemler ve reformların sağladığı görece özgürlük ortamında daha önce bastırılmış olan birçok görüşün kendilerini daha rahat ifade edebildiği bir ortama kavuştuğu söylenebilir. Tüm bu siyasi ve ekonomik ortamdan rahatsız olan bazı generaller ve Politbüro üyelerinin dönemin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti başkanı olan Boris Yeltsin tarafından engellenen başarısız darbe girişimini takip eden zaman zarfında, Gorbaçov'un istifa etmesiyle dağılma süreci resmen başlamış oldu. 8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Belarus'un katılımıyla düzenlenen toplantıda, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşturulması anlaşması ile SSCB resmen son bulmuş oldu (Mustafalı, 2022:79-84, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/>).

3. POST SOVYET DEVLETLER

Dağılma sonrasında eski SSCB'nin yerinde Rusya, Ukrayna, Belarus, Moldova, Estonya, Letonya, Litvanya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'dan oluşan on beş yeni devlet kuruldu.

Tablonun 1991-92, 2012, 2023 ve *hükümet sistemleri*'ni belirten sütunları *Freedom in the World Country Ratings and Status* (https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-02/All_data_FIW_2013-2023.xlsx) adlı araştırma raporundan ilgili ülkeler seçilerek düzenlenmiştir.

Bu rapora göre ülkeler politik haklar (PH) ve sivil özgürlükler (SÖ) 1 (Özgür) den 7 (Özgür Değil) ye kadar olan marjda notlandırılmış; buradaki puanlama sonucuna göre ise ülkeler Özgür (Ö), Kısmen Özgür (KÖ), Özgür Olmayan (ÖO) olarak derecelendirilmiştir. *Ülkedeki parti sayıları* parlamentoda temsil edilen parti sayıları ve parti sistemlerinden oluşan son sütun ise araştırmacı tarafından ilgili ülke parlamentolarının internet sitelerinden edinilen bilgiler çerçevesinde oluşturulmuştur.

FROM DEMOCRACIES WITHOUT PEOPLE TO PEOPLE WITHOUT DEMOCRACIES: DISSOLVED USSR AND AFTERWARDS

	1991-92			2012			Hükümet Sistemleri			Ülkedeki parti sayıları, parlamentoda temsil edilen parti sayıları ve parti sistemleri (2012)			2023			Hükümet Sistemleri			Ülkedeki parti sayıları, parlamentoda temsil edilen parti sayıları ve parti sistemleri (2023)		
	P S H Ö	Durum		P S H Ö	Durum		Par. Say.	Pf. Tem. Say.	Sistem	Par. Say.	Pf. Tem. Say.	Sistem	P S H Ö	Durum		Par. Say.	Pf. Tem. Say.	Sistem	Par. Say.	Pf. Tem. Say.	Sistem
Azerbaycan	5 5	KÖ	6 5	ÖÖ	ÖÖ	Başbakanlı	33	3	Hâkim parti	33	3	Hâkim parti	7 7	ÖÖ	Başbakanlı	59	10	Hegemonyacı parti	59	10	Hegemonyacı parti
Belarus	4 4	KÖ	7 6	ÖÖ	ÖÖ	Başbakanlı	33	7	Hegemonyacı parti	33	7	Hegemonyacı parti	7 7	ÖÖ	Başbakanlı	15	5	Hegemonyacı parti	15	5	Hegemonyacı parti
Ermenistan	5 5	KÖ	6 4	KÖ	KÖ	Başbakanlı	30	5	Hâkim partiyeye yakın Çok partili	30	5	Hâkim partiyeye yakın Çok partili	4 4	KÖ	Parlamentar	117	3	Hâkim parti	117	3	Hâkim parti
Estonya	2 3	Ö	1 1	Ö	Ö	Parlamentar	10	4	Çok partili	10	4	Çok partili	1 1	Ö	Parlamentar	12	6	Çok partili	12	6	Çok partili
Gürcistan	6 5	ÖÖ	4 3	KÖ	KÖ	Yarı Başkanlık	21	5	Hâkim partiyeye yakın Çok partili	21	5	Hâkim partiyeye yakın Çok partili	4 3	KÖ	Parlamentar	80	15	Hâkim parti	80	15	Hâkim parti
Kazakistan	5 4	KÖ	6 5	ÖÖ	ÖÖ	Başbakanlı	14	3	Hâkim parti	14	3	Hâkim parti	7 5	ÖÖ	Başbakanlı	7	3	Hâkim parti	7	3	Hâkim parti
Kırgızistan	5 4	KÖ	5 5	KÖ	KÖ	Yarı Başkanlık	27	5	Çok partili sistem	27	5	Çok partili sistem	7 5	ÖÖ	Başkanlık	21	9	Çok partili sistem	21	9	Çok partili sistem
Letonya	2 3	Ö	2 2	Ö	Ö	Parlamentar	19	5	Çok partili sistem	19	5	Çok partili sistem	1 2	Ö	Parlamentar	32	7	Çok partili sistem	32	7	Çok partili sistem
Litvanya	2 3	Ö	1 1	Ö	Ö	Yarı Başkanlık	37	10	Çok partili sistem	37	10	Çok partili sistem	1 2	Ö	Yarı Başkanlık	29	10	Çok partili sistem	29	10	Çok partili sistem
Moldova	5 4	KÖ	3 3	KÖ	KÖ	Parlamentar	23	4	Çok partili sistem	23	4	Çok partili sistem	3 3	KÖ	Parlamentar	45	3	Çok partili sistem	45	3	Çok partili sistem
Rusya	3 3	KÖ	6 5	ÖÖ	ÖÖ	Yarı Başkanlık	29	4	Hâkim partiyeye yakın çok partili	29	4	Hâkim partiyeye yakın çok partili	7 6	ÖÖ	Yarı Başkanlık	27	8	Hâkim Parti	27	8	Hâkim Parti
Tacikistan	5 5	KÖ	6 5	ÖÖ	ÖÖ	Yarı Başkanlık	9	5	Hâkim parti	9	5	Hâkim parti	7 7	ÖÖ	Yarı Başkanlık	22	6	Hâkim Parti	22	6	Hâkim Parti
Türkmenistan	6 5	KÖ	7 7	ÖÖ	ÖÖ	Başkanlık	1	1	Tek parti sistemi fakat 2008'de yapılan reformlarla çok partiyeye geçiş için uğraşıyor.	1	1	Tek parti sistemi fakat 2008'de yapılan reformlarla çok partiyeye geçiş için uğraşıyor.	7 7	ÖÖ	Başkanlık	3	3	Hegemonyacı parti	3	3	Hegemonyacı parti
Ukrayna	3 3	KÖ	4 3	KÖ	KÖ	Yarı Başkanlık	197	5	Çok Partili sistem	197	5	Çok Partili sistem	4 4	KÖ	Yarı Başkanlık	22	8	Çok Partili sistem	22	8	Çok Partili sistem
Özbekistan	6 5	KÖ	7 7	ÖÖ	ÖÖ	Başbakanlı	5	5	Hegemonyacı parti	5	5	Hegemonyacı parti	7 6	ÖÖ	Başbakanlı	5	5	Hegemonyacı parti	5	5	Hegemonyacı parti

Bu tabloya göre Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan on beş ülkeden yedisi kuruldukları 1991-1992 dönemine göre 2012 yılına gelindiğinde sivil haklar ve sivil özgürlükler bakımından *kısmen özgür* statüsünden *özgür olmayan* ülke statüsüne gerilerken (Azerbaycan, Belarus, Kazakistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) yalnızca bir ülke (Gürcistan) *özgür olmayan* ülke konumundan *kısmen özgür* ülke statüsüne geçmiştir. Yedi ülkenin ise statüsü kurulduğu yıldan bu güne bir değişiklik göstermemiştir (Ermenistan, Estonya, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Ukrayna).

2023 yılına gelindiğinde ise statü anlamında on beş ülkeden yalnızca birinde olumsuz yönde bir değişiklik olarak Kırgızistan Kısmen Özgür statüsünden özgür olmayan statüsüne gerilemiştir. Demokrasi puanları anlamında incelendiğinde ise tablo çok da iç açıcı görünmemektedir. Estonya, Gürcistan, Moldova ve Türkmenistan demokrasi skoru anlamında 2012 yılındaki puanlarını aynen muhafaza ederken, sekiz ülkede ise puan düşüşleri görülmüştür (Azerbaycan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Rusya, Tacikistan, Ukrayna). Ermenistan, Letonya ve Özbekistan ise 2012 yılına göre demokrasi skorunu artıran ülkelerdir. Bu verilerin ardından tabloda görülen ve rahatsız edici nitelik taşıyan bir olguya dikkat çekmek gerekmektedir. Bu on beş ülkeden sekizi politik haklar veya siyasal haklar kısmından taban puan olan yedi skorunu almışlardır. Hele ki Azerbaycan, Belarus, Tacikistan ve Türkmenistan her iki alandan da taban puan almıştır.

2012 yılında ülkelerin altısında hâkim parti sistemi gözlenirken (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Rusya, Tacikistan), Türkmenistan'da tek partili sistem, Belarus ve Özbekistan'da ise hegemonyacı parti sisteminden bahsedilebilir. Bunların dışında kalan altı ülkede ise çok partili sistem benimsenmiş durumdadır. Belirtmekte fayda vardır ki, hâkim partilerin etkin olduğu ülkelerde hâkim parti kendi siyasal varlığına karşı bir tehdit veya siyasal arenada bir rakip görmeye başladığında hegemonyacı partiye doğru evrilebilmektedir. Özellikle çok partili sistemin benimsendiği ve uygulandığı ülkeler incelendiğinde *Freedom House* tarafından yayınlanan raporla örtüşen sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Çok partili sistemlerin benimsendiği bu ülkelerde özgürlükler kuruldukları yıldan bu yana geçen sürede kaybedilmemiş ya da daha iyi bir hâl almıştır. Hâkim parti, hegemonyacı parti ve tek parti

sistemlerinin oluştuğu devletlerde ise ibrenin aşağı yönlü olduğu söylenebilir.

2023 yılı verilerine göre analiz edildiğinde Ermenistan, Rusya ve Gürcistan'da üst üste kazanılan seçim zaferleri ile birlikte sistemin hâkim parti statüsüne dönüştüğü gözlenmektedir. Azerbaycan'da ise bir üst paragrafta dikkat çekilen unsur gerçekleşmiş hâkim partiden hegemonyacı parti sistemine bir dönüşüm olmuştur. Türkmenistan'da ise olumlu sayılabilecek bir gelişmeye imza atılarak farklı partilerin kurulmasına izin verilerek çok partili hayata doğru bir geçiş yapılmıştır. Fakat belirtmekte fayda vardır ki, bu partiler iktidar partisi ve dolayısıyla başkanın kuklası pozisyonundadır. Tablonun ülkede akredite olmuş parti sayıları ve parlamentoda temsil edilen parti sayıları kısmı ile ilgili bir uyarıda bulunmak yerinde olacaktır. Zira özellikle hegemonyacı, daha sonra hâkim tek parti sistemlerin olduğu ülkelerde parlamento aritmetiğine bakıldığında iktidar partisi dışında parlamentoda gözükken birçok partinin yalnızca bir iki sandalyesinin olduğu görülmektedir. Bu da aslında dünyaya demokratik gözükme için ilgili devlet yönetimlerince planlanmış bir olgu olduğunu düşündürmektedir.

Parti sistemleri ve aralarındaki farkların anlatılması, tablonun okunması noktasında faydalı olabilir. Bu minvalde tabloda tek partili sistem olarak anılan sistem gerçek tek partili sistem olarak tanımlanmaktadır. Gerçek tek partili sistem, siyasal sistem içerisinde hukuken ve fiilen yalnızca bir partinin olması durumunu işaret eder. Hâkim parti ve hegemonyacı parti sistemleri ise esasen tek parti sistemi içerisinde yer alan alt sistemlerdir. Bunların her ikisinde de aslında siyasal sistem içerisinde yer alan birden çok parti bulunmaktadır. Hâkim tek parti sisteminde seçimlerde iktidar yarışında birden çok parti bulunmasına karşın üst üste az çok eşit şartlar altında yapılan seçimlerde oy oranı ve parlamentoda temsili bakımından bu partilerden biri sürekli olarak diğerlerine üstünlük sağlar. Bu sistemlerde muhalefet her ne kadar görevini yerine getirirse de hâkim partinin üstün gücü nedeniyle iktidar kolay kolay el değiştirmemektedir. Hegemonyacı parti sisteminde ise durum bundan biraz daha farklıdır. Hâkim tek parti sisteminde olduğu gibi bu sistemde de siyasal arenada birden fazla parti vardır fakat bu partilerin eşit şartlar altında yarıştığı söylenemez. Mutlak üstünlüğe sahip olan parti dışında başka partilerin varlığına izin verilmez. İzin

verilen parti veya partiler ise egemen partinin çıkarları doğrultusunda ve onun politikalarını destekleyen *uydu partilerdir* (Kapani, 1999: 178-179).

Tablo okunduğunda, 1991’de kurulan bu devletlerin komünizm sonrası demokrasiyi benimsemelerine rağmen belki de komünizmden kalan otoriter eğilimlerinin etkisinde bir siyasal sistem dizayn ettikleri söylenebilir. Genel bir özellik olarak özellikle hâkim parti sisteminin benimsendiği ülkelerin büyük bölümünde her ne kadar siyasal alanda yer alan partiler çok partili sistemleri andırırsa da hâkim parti ya da güçlü başkanın muhalifi olunamayacağı hatırlatılmalıdır. Nitekim Azerbaycan’da *Yeni Azerbaycan Partisi*, Tacikistan’da *Tacikistan Demokratik Halk Partisi* dışında muhalif partiler kurulabilse de bunların güç kazanma, yaygınlaşma ve iktidar olma şansı yoktur. Benzer bir şekilde Belarus’ta Başkan Lukaşenko’nun ve Özbekistan’da İslam Kerimov’un himayesi dışındaki bir partinin kurulabilme şansı neredeyse hiç yoktur.

Ortaya çıkan bu devletler siyasal gelişme biçimlerine göre sınıflandırıldığında üç ana gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki iktidarın birkaç defa seçimlerle muhalefete geçtiği ve demokratikleşme yolunda oldukça başarılı olan Litvanya, Letonya, Estonya ve Moldova’dır. İkinci olarak iktidarın muhalefete hiç geçmediği ve buna ek olarak yetkililerin bizzat atamadıkları hiç kimseye iktidar gücünü devretmedikleri ülkelerdir ki bunlar; Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Rusya’dır. Son olarak üçüncü grupta ise yer alan ülkeler, demokratik gelişme ile otoriter yönelim arasında salınan ve en çok ülkenin yer aldığı gruptur. Bunlar; Ukrayna, Belarus, Gürcistan Azerbaycan, Ermenistan, Tacikistan ve Kırgızistan’dır. 2023 yılına gelindiğinde bu ülkelerden Belarus, Azerbaycan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan’ın maalesef sarkacın otoriter tarafına doğru gittiği tespiti yapılabilir.

Bahsi geçen bu ülkelerden birinci grup haricindekileri yapılan tanımlama çerçevesinde eksik demokrasiler olarak adlandırabilmek mümkündür. Özellikle ikinci grup ülkelerden olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Rusya incelendiğinde bu konu daha da anlaşılabilir bir hale gelecektir. Nitekim bu ülkelerden Kazakistan ve Özbekistan, SSCB döneminde bu cumhuriyetlerin komünist parti merkez komitelerinde genel sekreter olarak görev yapan Nursultan Nazarbayev ve İslam Kerimov tarafından yönetilmektedir. Yine vefat ettiği 2006 yılına kadar Özbekistan’ı yöneten Saparmurat

Niyazov'un Sovyet nomenklaturasının¹ bir mensubu olduğu bilinmektedir. Son olarak Rusya'ya bakıldığında durum biraz farklı olmakla birlikte siyasal iktidarın üç defa el değıştirdiği fakat bunun seleftin işaret ettiği kişiler yönünde olduğu tespiti yapılabilir. Bu dört ülke için net bir şekilde anayasal anlamda demokrasi olmalarına karşın ampirik demokrasinin temel niteliklerinden çok uzak otoriter rejimler olduğu söylenebilir. İlerleyen zamanlar bu grup içerisine Belarus'un dâhil olup olmayacağını gösterecektir. Her ne kadar şu anda katı bir otoriter rejime sahip olsa da 1991 sonrasında yapılan seçimler incelendiğinde 1994'te Cumhurbaşkanı Lukaşenko'nun muhalefetin bir temsilcisi olarak demokratik ve barışçıl yollarla başa geldiğini söylemekte fayda vardır (Furman, 2008: 29).

Üçüncü grupta yer alan ülkelerden ilki olarak Ukrayna incelendiğinde, 1994'te iktidarın demokratik yollarla post Sovyet dönemi cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk'tan Leonid Kuçma'ya devredildiği görülmektedir. Fakat Kuçma sonrasında 2004 yılında Turuncu Devrimle kesintiye uğrayan sistemin an itibariyle büyük güçlüklerle de olsa istikrarlı bir şekilde sürdüğü söylenebilir. Günümüzde 2019 yılında göreve gelen Volodimir Zelenski 2022'den bu yana, Rus işgalinin sürdüğü ülkesinde, savaş şartlarına rağmen demokrasiyi görece korumayı başarabilmiştir. Yine bu grupta yer alan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan Trans Kafkasya ülkeleri incelendiğinde bu ülkelerde ortak bir özellik olarak bağımsızlığa kavuşulan 1991 sonrasında kısa süreli eski Sovyet karşıtları egemenliğinde bir süreç yaşandığı söylenebilir. Örneğin Gürcistan'da Zviad Gamasakurdia post Sovyet dönemde iktidara gelmişken, 1992 yılının sonunda devrildi ve kısa süreli bir iç savaş sonrasında Gürcistan komünist partisi genel sekreteri Eduard Şevardnadze 2004 yılında *Gül Devrimi* adı altında organize olan halk baskısıyla görevinden istifa edene kadar iktidarı yürüttü. Sonrasında bu devrimin lideri olan Mihail Saakaşvili 4 Ocak 2004'te halk desteği yanında, Batının da desteğini alarak devlet başkanlığı koltuğuna oturdu. Ermenistan'da ilk cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan 1998'de kansız bir askerî darbe ile iktidarı kaybetti. Azerbaycan'daki durumun da bu iki ülkeden farklı olduğu söylenemez. Sovyet döneminde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

¹ Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Bloku ülkelerinde sanayi, tarım, eğitim ve ekonomini gibi çeşitli kritik mevki ve makamlarda bulunan elit azınlık sınıfı.

başkanı ve post Sovyet dönemde Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı Ayaz Muttallibov'dan 1992'de yapılan seçimlerde demokratik yolla görevi devralan *Milliyetçi Organizasyon Halk Cephesi*'nin lideri Ebulfeyz Elçibey 1993'te başlayan ayaklanma sonrasında ülkenin iç savaşa sürüklenmemesi için görevinden çekilmiştir. Sonrasında karışıklık ortamından da yararlanarak Sovyet Azerbaycan döneminde Azerbaycan KGB'sinin eski başkanı olan Haydar Aliyev yönetimi ele geçirmiştir. Gürcistan ve Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan'da Aliyev'in kalıcı ve otoriter bir rejim kurmayı başardığı iddia edilebilir. Nitekim 2003 yılına gelindiğinde iktidarı oğlu İlham Aliyev'e devrederek belki de Sovyetlerden sonra bölgede kurulan henedan tarzı ilk iktidar devrinin de mimarı olmuştur (Furman, 2008: 30-32). Günümüzde İlham Aliyev bu yönetim tarzını ve sistemi kurumsallaştırmak suretiyle pekiştirmiş, muhalefetin ortaya çıkma veya var olanların güç kazanma ihtimallerini büyük ölçüde bastırmıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde ülkedeki parti sistemi hegemonyal parti sistemine dönüşmüş ve Aliyev yönetimi ciddi anlamda pekişmiştir.

Bu grup içerisinde yer alan Orta Asya devletleri incelendiğinde bunlardan ilki olan Tacikistan 1992'den 1997'ye kadar beş yıl süren kanlı bir iç savaş yaşamıştır (<http://www.hrw.org/legacy/reports/reports98/tajikistan/>). 1994'te cumhurbaşkanı seçilen Emomali Rahmon 1999'da yapılan seçimlerde %97 gibi büyük bir oyla 7 yıl için yeniden iktidara gelmiştir. Rahmon, muhalefetin seçimlere hile karıştırıldığı yönündeki iddiaların gölgesinde 2006'da yapılan seçimlerde ise %79 gibi bir oyla yeniden cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. 2013'te %84, 2020 de ise %92'lik bir oyla görüntüde çok adayın yarıştığı demokrasinin temel nitelikleriyle uyuşmayan seçimler sonrası koltuğunu korumuştur. Ülke neredeyse kurulduğu günden bu yana İmamali Rahman tarafından yönetilmektedir.

Kırgızistan'da Sovyet sonrası dönemde Asker Akayev yönetimi 2005'te yapılan *Lale Devrimi* sonrasında istifa edene kadar yönetimi elinde tutmuş, Akayev sonrasında başkan olan ve Akayev'e göre daha katı bir yönetim sergileyen Kurmanbek Bakiyev ise 2010 yılındaki halk ayaklanmasında istifa edene kadar başkanlığı sürdürmüştür. Bu grupta yer alan diğer ülkelerden farklı olarak sık sık sekteye uğrayan demokrasisine rağmen Kırgızistan Jogorku Kenes'te (Kırgızistan Parlamentosu) farklı partilerin temsil edildiği ve kurulduğu 1991 yılından bu yana başkanları değişen yegâne

ülkedir. Demokrasi adına ciddi girişimlerin olduğu ülkede maalesef bu süreçler ayaklanma, darbe ve istifalarla sık sık kesintiye uğramış ve demokrasi kurumsallaşamamıştır. Buna ek olarak Kırgızistan üç ana hükümet sistemini de tecrübe eden yegâne bölge ülkesidir.

2012 yılına kadarki verilerden hareketle tabloda birinci ve ikinci gruptaki ülkelerin siyasal yönelimleri az çok tahmin edilebilir. Her iki gruptaki ülkelerde demokratik veya otoriter rejim yollarından birini seçmiş, siyasal kurumlarını ve süreçlerini bu yönde şekillendirmiş gözükmektedirler. Fakat üçüncü gruptaki demokrasi ve otoriterlik arasında salınan ülkelerin tercihlerinin hangi yönde olacağının net cevabını zaman gösterecektir. Bu ülkelerden Ukrayna'nın demokrasiye, Belarus'un ise otoriterizme yakın olduğu söylenebilir. Tacikistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'ın görece otoriter rejime yaklaştığı Gürcistan ve Ermenistan'ın ise görece demokrasiye daha yakın olduğu şeklinde bir tespitten de bahsedilebilir (Furman, 2008: 32). 2023 yılına gelindiğinde bu öngörünün net bir şekilde tutarlı olduğunun altı çizilmelidir.

4. POST SOVYET DEVLETLERDE SİYASAL GELİŞMELE- RİN BİÇİMLENMESİNDE ETKİN OLAN FAKTÖRLER

Post Sovyet devletlerin benimsedikleri siyasal yönler kuşkusuz ki önemli ölçüde temelde dinî ve kültürel faktörler tarafından şekillenmektedir. Birinci grup içerisinde yer alan ülkelerin Batılı kültür ve dinlerle yakın ilişkileri gözden kaçırılmamalıdır. Batı Avrupa ile olan coğrafi yakınlıkları, dinleri kültürleri ve hatta yaşam pratikleri noktasında bu ülkelerin Batı Avrupa kültüründen etkilendiği söylenebilir. Nitekim Ortodoks Moldova'nın dışında bu ülkelerin çoğunun Lutheryan ve Katolik olması da rastlantı değildir. Yine ikinci grupta yer alan ülkelere Rusya dışındakilerinin Müslüman oldukları görülmektedir. Moldova dışında Ortodoks ülkelerin ve Müslüman ülkelerin 1991'de başlayan bu süreci demokrasi anlamında birinci gruptaki ülkeler kadar hızlı ve başarıyla tamamlayabildiği yoktur. Dinin siyasal yolun belirlenmesinde ne denli önemli bir rol oynadığı bir başka araştırmanın konusu olmakla birlikte bu coğrafyada önemli bir faktör olduğu da göze çarpmaktadır (Furman, 2008: 32-33).

Dinsel ve kültürel faktörlerin dışında ulusal bilincin siyasallaşması da çok önemli bir faktör olarak ele alınabilir. Dünya

üzerindeki bütün halkların yaratıcı mitleri, efsaneleri, destanları ve gururla andıkları olay ve dönemlerden söz edilebilir. Halkların geçmişlerinden gelen bu gibi öğelerin siyasal kültürün önemli bir bileşkesi olan ulusal bilincin oluşmasında ve bunun siyasallaşmasında büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. Örneğin aynı etnik kökeninden (Slav) ve gelmelerine ve inanışları bakımından (Ortodoks) aynı olmalarına karşın Ukrayna ve Rusya'nın durumu bu noktada açıklayıcı olabilir. Nitekim tarihinde emperyal bir geçmiş olan Ruslar'ın ulusal bilinçlerinde en önemli izler Büyük Petro ve IV. Ivan (Korkunç) gibi otokratik liderler tarafından bırakılmıştır. Ukrayna ise emperyal amacı olmayan kendi içine kapalı ve istikrarlı devletten yoksun bir tarihe sahiptir. Rusya ve Ukrayna arasındaki Sovyet sonrası gözlenen farklılıkların açıklanmasında bahsedilen bu ulusal geçmiş ve bilincin büyük payı olduğu düşünülebilir. Bu konuda bir örnek daha verilecek olursa yine aynı etnik kökenden (Türk) ve dinden (İslam) gelen Özbekler, Kazaklar ve Kırgızlar'dan ayrılmaktadır. XIV. yüzyılda ulusal bilincini Timurlenk çağına dayandıran Özbekler'in hanları seçimle belirlenen ve göçebe bir hayat tarzı yaşayan fakat kuvvetli devlet geleneği olmayan Kazak ve Kırgızlardan farklılıkları vardır (Furman, 2008: 33).

Kültürel homojenlik olgusu da post Sovyet devletlerindeki farklılaşmaların açıklanmasında yardımcı olabilecek bir diğer önemli faktördür. Yine Rusya ve Ukrayna örneğinden hareketle Ukrayna'nın parçalanmış dinî yapısına karşın Rusya'da bu yapının çok daha homojen oluşuna bu noktada dikkat çekilebilir. Kuşkusuz ki bu homojenlikte imparatorluk döneminden yadigar kalan güçlü demografik millî bir özün (çekirdek etnisitenin) olmasının rolü büyüktür. Sovyetler'de birbirinden farklı ve çeşitli çok sayıdaki halkın bir arada yaşamasına rağmen Rus karakterli güçlü bir merkez göze çarpmaktadır. Birbirinden oldukça farklı çevre tarafından kuşatılmış bu güçlü merkezin bir devlet politikası olarak çevrenin önemli kısımlarına Rusları yerleştirmek suretiyle, himayesindeki halkları Ruslaştırarak bu homojeniteye ulaşmaya çalıştığı söylenebilir. Bu noktada komünist ideoloji ve resmî anlamda birbirine eşit halklar ve cumhuriyetler söylem ve uygulamasının bu asimilasyonun adeta kamufle olduğu düşünülebilir. Nitekim günümüzde bile bölgede etkin dilin Rusça olması bu asimilasyonun ne denli başarılı olduğunun bir göstergesi olarak ortaya konulabilir.

Belki de burada bahsedilen faktörlerle açıklanamayacak ve adeta bir çelişki gibi ortada kalan bir ülke olarak Belarus'un

durumu farklılık arz etmektedir. Bahsi geçen bu üç faktöre dördüncü bir faktör olarak devlet liderlerinin kişilikleri eklendiğinde bu çelişki ortadan kalkacaktır. Tarihsel olarak Sovyetlere göre çok daha liberal bir toplum yapısı olan Belarus'ta Lukaşenko'nun güçlü kişiliği siyasal sisteme yön veren başlıca unsur olarak düşünülebilir ve bahsi geçen çelişik durumun açıklanmasında faydalı olabilir.

Siyasal yolun belirlenmesinde etkili olan bu faktörler ülkeleri değerlendirilmesinde daha rahat analiz yapma imkânı tanımaktadır. Bu faktörler ışığında konuşulacak olursa Rusya ya da Özbekistan'ın hiçbir zaman demokratik sistemler kuramayacakları anlamı çıkarılmamalıdır. Zira şu da bir gerçektir ki Rusya'nın Ukrayna'ya göre Özbekistan'ın ise Kazakistan ve Kırgızistan'a göre demokratikleşmesi çok daha zordur.

Bu başlık altında güncel bir tartışmaya da yer vermek faydalı olacaktır. Yukarıda sayılan faktörlere ek olarak tercih edilen hükümet sistemi ve demokrasi arasında bir korelasyon kurmaya çalışan düşünürler de vardır (Cheibub, 2012). Özü itibariyle her biri demokratik hükümet sistemleri olan başkanlık, yarı başkanlık, parlamenter sistem ve bunların alt türleri² doğru uygulandığında demokratik sonuçlar verebilir. Fakat antidemokratik yönelimlere sahip yönetimlerin demokrasi değil otoriterlik, kaos ve istikrarsızlık üretmeleri de mümkündür. Çalışmanın konusu olan Sovyet sonrası devletlerde de yalnızca hükümet sistemi üzerinden giderek yukarıda sayılan faktörler göz ardı edilirse doğru analizler yapılamaz. Başkanlık sistemi veya yarı başkanlık sisteminin alt türü olan başbakanlı başkanlık veya süper başkanlık gibi sistemlerin otoriter eğilimleri beslediği açıktır, fakat bu tek başına bir faktör değildir. Örneğin Rusya, Özbekistan ya da Tacikistan parlamenter sistemi benimsediğinde ya da tam tersi bir bakış açısıyla Estonya ya da Letonya başkanlık veya yarı başkanlık sistemini benimsediğinde, bu ülkelerin demokrasi karnelerinde çok da fazla bir değişiklik görülmeceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Çoğu akademisyen ve düşünürü göre bir hibrit sistem yansıması olarak eksik demokrasiler münferit birer sistem olarak kendi

² Hükümet sistemleri ve alt türleri ile ilgili bakınız (Shugart ve Carey, 1992; Elgie, 2011).

gerçeklikleri, kuralları ve kurlsızlıkları ayrıca süreklilik kazanmış halleri ile kalıcı nitelikte başlı başına bir sistem olarak görölmektedir. Bardağın boş olan tarafını görme ve ümitsizlik içeren bu yaklaşım yerine bu sistemlerin geçiş dönemi sistemleri olarak ele alınması ve düşünölmesi daha faydalı olabilir. Demokrasiye duyulan inancı da içinde barındıran bu bakış açısı benzer nitelikteki ölkeler için de vazgeçmişlik yerine bir gayeyi kendi içinde barındırmaktadır.

Post Sovyet devletler içerisinde ikinci ve üçüncü grup devletlerin komünizm sonrası süreçte demokrasiye geçişlerinin sancılı olduğu söylenebilir. Bu devletlerin genelinde geçiş sürecinin ilk yıllarında Gürcistan'da Tengiz Kitovani ve Jaba İoseliani, Azerbaycan'da Suret Huseyinov, Tacikistan'da Sangak Safarov örneklerinde olduğu gibi suçlu kişilerin bile demokrasiye geçişteki bu kaotik ortamdan faydalanarak iktidara geldikleri gözlenmiştir. Bunda komünist gelenekten miras kalan güçlü bir düzen talebinin büyük bir role sahip olduğu söylenilebilir. Kaostan bunalmış bir halkın, bir anlamda yeniden düzen ve otorite kurma amacıyla görevlendirdiği liderler, bölgede otokrasiye yönelen siyasal sistemler kurarken, belki kendi sonlarını garantiye almak belki de uluslararası arenadaki meşruluklarını sağlamak amacıyla ideolojik anlamda *sözde* demokratik siyasal sisteme müdahale etmedikleri görölmektedir. Kimi ölkelerde, seçimlerde alınan büyük oranlı oylar bunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu anlamıyla yapılan seçimlerin büyük bölümünde şaibelerin olması, muhalefetin susturulması, kişi hak ve hürriyetlerinin geniş ölçüde sınırlandırılması, demokrasinin uygulamadan ziyade anayasalarda kaldığının bir göstergesi olarak sunulabilir.

Bu süreç bir geçiş süreci olarak algılandığında bölge ölkelerinin siyasal yapılarının da eksik demokrasi olarak adlandırılabilceği sonucuna ulaşılabilir. Lakin bu eksiklikler tamamlanmaz ve halk unsuru ihmal edilirse bölgedeki siyasal yapıların sonunun demokrasinin esamesinin okunmadığı otoriterizme yöneleceğini ve kurumsallaşacağını söylemek için kâhin olmak gerekmemektedir.

Bölgede yaygın bir şekilde benimsenen *Hâkim Parti Sistemi*'nin, hâkim partinin siyasal meşruiyetini veya konumu tehdit edebilecek partiler ortaya çıktığında, Azerbaycan örneğinde net bir şekilde görüleceği üzere, hegemonik parti sistemine dönüşme

olasılığı bölge ülkeleri için demokratikleşme açısından olumsuz bir durum ortaya çıkarabilir.

Demokratik bilincin oluşmasında son derece önemli ve girişte bahsedilen demokrasinin iki temel niteliği olan özgür adil ve düzenli seçimlerin yapılması, çoğunluğun yönetimi/değişebilirliği ve azınlık haklarının garanti altına alınmış olması bölgede özellikle özümsemesi gereken niteliklerdir. Nitekim uluslararası seçim gözlemcilerinin raporlarında da tespit edildiği üzere bölge ülkelerinde göze çarpan ortak özellik olarak seçimlere hile karıştırılmasına ve seçim yolsuzluklarına sıklıkla rastlanmaktadır. Başta bu seçim hile ve yolsuzlukları nedeniyle ortaya çıkan halk ayaklanmaları ve renkli devrimler demokrasiye olan inancı sürekli baltalamakta ve oluşan bu kaotik durumla birlikte, otoriter lider ve sistemlerin yolunu açmaktadır. Düzen ve istikrar arayışında olan halkın ise bir anlamda bu lider ve sistemleri meşrulaştırmakta olduğu tespiti yapılabilir. Bu noktada şu hususu vurgulamakta da fayda vardır. Sadece serbest ve dürüst seçimlerle siyasal iktidarın belirlenmesi dahi bir ülkenin demokratik olarak nitelendirilmesi için çoğu kez yeterli görülmektedir. Çünkü demokrasinin tüm diğer unsurlarının bir toplumda içselleştirilip öğrenilmesinin en güzel yolu ara vermeden seçimleri yapmaktır.

Muhalefete tahammülsüzlük ve muhalefetin susturulması, seçimlerin kontrol altında tutulmaya sağlanması ve manipüle edilmesi, medyanın ve sivil toplum kuruluşlarının susturulması nihayetinde toplum üzerindeki denetimin sıkılaştırılması, geri besleme mekanizmalarını durduracak bir anlamda demokrasinin emniyet supaplarını iş göremez hale getirecektir. Bu da lider ve yöneticilerin toplumda neler olduğunu tam olarak kavrama şansını ortadan kaldırdığından her an toplumsal patlamalara gebe bir sistem ortaya çıkarabilir. Dahası, Sovyet döneminden farklı olarak bağımsızlığı takip eden yıllarda bu ülkelerde vatandaşlara tanınan ve aslında son derece normal olmasına karşın o dönem büyük bir özgürlük olarak düşünülen seyahat hakkı gibi psikolojik açıdan özgürlük izlenimi veren şeyler, yeni kuşakları tatminden epey uzaktır ve artık yetmemektedir. Küreselleşen dünyada gelişen iletişim ve haberleşme araçları ve sosyal ağlar sayesinde dünyayı tanıma imkânı bulan bu kuşakların, eksik demokrasilerle yetinme ihtimalinin gittikçe azaldığı öngörüsünde bulunulabilir.

2012'de yapılan bu tespitlerin 2023'e gelindiğinde maalesef olumsuz yönde artarak devam ettiği görülmektedir. On beş post Sovyet devletinden, demokrasi anlamında puanını koruyan veya yükselten ülke sayısı yalnızca altıdır. Ermenistan, Letonya ve Özbekistan puanını artırırken, Estonya, Gürcistan, Moldova ve Türkmenistan ise puanını korumuştur. Fakat Türkmenistan'ın puanını koruma nedeni zaten değerlendirme skalasındaki en düşük puan olan yedi puanı aldığı ve daha da altına inemeyeceğinden dolayıdır. Azerbaycan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Rusya, Tacikistan ve Ukrayna'da ise demokrasi anlamında bir gerileme söz konusudur.

Küresel demokrasinin de yara aldığı son 20 yılda post Sovyet devletlerin büyük bir bölümü bu olumsuz trendden etkilenmiştir. Ermenistan, Rusya ve Gürcistan'da ardı ardın gelen seçim zaferleri bu ülkelerdeki parti sistemlerini hâkim tek parti sistemine dönüştürürken, Azerbaycan'da ise hâkim tek parti yönetimi hegemonyacı tek partiye doğru evrilmiştir. Bu ülkelerin tek istisnası Türkmenistan'dır. Daha önce gerçek tek parti sisteminin hâkim olduğu ve parti kurulmasının mümkün olmadığı ülkede güdümlü de olsa muhalif partilerin kurulmasına izin verilmiş, kurdurulan iki muhalefet partisi aracılığı ile çok partili hayata geçiş yönünde bir adım atılmıştır.

Son bir tespit olarak 2023 yılına gelindiğinde, Azerbaycan, Belarus, Tacikistan ve Türkmenistan demokrasi skalasında taban puan olan yedi puan olarak dünya sıralamasında listenin en sonunda yer almaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Özbekistan'ın ise listenin en sonuna inmesine ramak kaldığını belirtmek yerinde olacaktır.

Özellikle geçiş sürecini tamamlayamayarak otoriter sistemlere dönüşen, demokrasi sıralamalarında adeta listenin en altına çapa atmış olan ve demokrasi yokluğu noktasında gelişmemiş Afrika ülkeleriyle yarışan bu post Sovyet devletleri incelendiğinde tablo gerçekten oldukça karamsar görünmektedir. Neredeyse kuruluşundan beri, tek bir parti veya lider tarafından yönetilen bu ülkelerde demokratikleşme ancak bu lider ve partilerin öncülüğü ve gayretleriyle gerçekleşebilir. Çünkü mevcut şartlar, bahsi geçen ülkelerde bir muhalefetin ortaya çıkması önünde ciddi engeller koymaktadır. Bu noktada iktidarı elinde bulunduranların derhal sorumluluk alması ve demokratikleşme konusunda adımlar atması

bir zarurettir. Bahsi geçen lider ve partilerin demokratikleşme yönünde atacakları adımlar bir anlamda onların ülke ve millet sevgilerinin de turnusolu olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Cheibub, J. A. (2012). *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Colomer, J., Banerjea D. ve Mello F. (2016). "Democratization-To Democracy Through Anocracy". *Democracy&Society*. 13(1): 19-25.
- Dahl, R. (2001). *Demokrasi Üzerine*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- DİE (1993). *Eski SSCB Cumhuriyetleri İstatistik Göstergeleri 1970-1992*, Ankara: DİE Yayınları
- Dursun, D. (2008). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Elgie, R. (2011). *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford: Oxford University Press.
- Furman, D. (2008). "Imitation Democracies: The Post-Soviet Penumbra". *New Left Review*. (54): 29-47.
- <http://www.hrw.org/legacy/reports/reports98/tajikistan/> (2.7.2012).
- https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-02/All_data_FIW_2013-2023.xlsx (17.7.2023).
- <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/russia/> (28.6.2023).
- Kapani, M. (1999). *Politika Bilimine Giriş*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Mounk Y. (2018), *The People Vs. Democracy*. London: Harvard University Press.
- Mustafalı, A. (2022). *Rus Milliyetçiliği Tarihsel Süreç ve Putin*. Ankara: Polietika Yayınları.
- Schedler, A. (2009). "Electoral Authoritarianism". *The Sage Handbook of Comparative Politics* içinde, Ed. N. Landman ve T. Robinson, 380-393. London: Sage.
- Schmidt, M. G. (2001), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Schofield N., Gallego M. (2013). "La modelización de la política: Autocracia y Anocracia". *Nuevo institucionalismo: Gobernanza, Economía y Políticas Públicas* içinde, Ed. X. C. Arias, G. Caballero, 181-204. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Shugart, M. S. ve Carey, J. M. (1992). *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zakaria, F. (1997). "The Rise of Illiberal Democracy". *Foreign Affairs*. (76): 22-43.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK BOZKIR GÖÇEBELERİNİN MEKÂN ALGILARINI ANLAMAK ADINA YAŞAM COĞRAFYALARINI ÖĞRENMEK

ON BEHALF OF UNDERSTANDING THE PERCEPTION OF SPACE OF PRE-ISLAMIC TURKIC STEPPE NOMADS TO LEARN THEIR LIFE GEOGRAPHIES

Ayten AKCAN

Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
aytendokuyucu@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0974-5263.

Geliş Tarihi: 25 Eylül 2023; Kabul Tarihi: 16 Ekim 2023
Received: 25 September 2023; Accepted: 16 October 2023

ÖZET

Orta Asya'da bozkırda yaşayan Eski Türklerin mekân algıları ve yaşam şekillerine dair araştırmalar genellikle geleneksel olarak bu alanı coğrafi bir bölge olarak ele almaktadır. Mekân ve yer kavramları, hangi yaşam tarzında olursa olsun bu coğrafyada yaşayan insanların düşünce sisteminde zamanla kurumsallaşmış ve kutsallaşmıştır. Çalışmanın konusu olan İslamiyet öncesi Türk bozkır göçbelerinin mekân anlayışlarının, duyuşsal ve dinsel deneyimler sonucu yaşam şekillerine nasıl yansıdığı hâlâ ana araştırma odağının dışında kalan bir meseledir. Aynı zamanda Türk bozkır göçbelerinin yaşam şekilleri üzerine yapılan araştırmaların birçoğunda mekân ve göçbelik kavramlarının arasında bulunan felsefi yön bir kenara bırakılarak sadece coğrafi bir mekân algısı içerisinde gerçekleştiğini gözlemleyebiliriz. Bu durum Türk göçbelerinin yerli toprak duygusunun yanı sıra mistik, duyuşsal, dinî ve estetik mekân algılarını göz ardı eden bir yaklaşım meydana getirebilir. Dolayısıyla bu çalışma, Türk bozkır göçebe dünya görüşünde ve Moğollarda, doğal yaşam bölgelerinin birçok farklılığı içerisinde barındırırken, gerçek yaşam ortamındaki yansıma dikkate alınarak çevrenin simgesel açıdan nasıl algılandığını araştırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda bu çalışmanın amacı, yaşam alanı coğrafyanın, mekân ve yere dair iki farklı perspektifi nasıl ortaya çıkardığı konusuna eğilmektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkler, Mekân, Göçebe Yaşam, Coğrafya, Din.

ABSTRACT

Studies on the perception of space and lifestyles of the ancient Turks living in the steppe in Central Asia have traditionally treated this area as a geographical region. The concepts of space and place have been institutionalized and sanctified over time in the thought system of the people living in this geography, regardless of their lifestyle. How the pre-Islamic Turkish Steppe nomads understanding of space, which is the subject of our study, is reflected in their way of life because of sensory and religious experiences is still an issue outside the main research focus. At the same time, we can observe that it takes place only within a geographical perception of space by leaving aside the philosophical aspect found between the concepts of space and nomadism in many studies carried out on the lifestyles of Turkish steppe nomads. This can occur in a way that ignores also the mystical, emotional, religious, and aesthetic perception of space, as well as the indigenous land equivalent of Turkic nomads. Therefore, this study aims to research how the environment is perceived symbolically, considering the reflection in the real-life environment while it contains many differences in natural habitats in the Turkic steppe nomadic worldview and the Mongols. At the same time, the aim of this study is to address how lived geography reveals two different perspectives on space and place.

Keywords: *Ancient Turks, Space, Nomadic Life, Universe, Geography, Religion.*

GİRİŞ

Platon, Aristoteles, Hesiodos gibi ilk düşünürler, insanlığın mekân-yer algısı üzerine tartışmışlar ve aynı zamanda insanoğlunun mekân-yer algısının yaşam şeklini nasıl belirlediği ve/veya değiştirdiği konusunda da epey düşünmüşlerdir. Bu nedenle geleneksel bir perspektif ile evrene yönelik her araştırma teşebbüsü mekân kavramını gündeme taşımıştır. Çünkü tarihsel kronolojiyi ve araştırmaları dikkate aldığımızda; insan-doğa ve toplum-doğa arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılmasında, mekân ve yerin önemine her zaman değinilmiştir (Wieser, 2008).

Bu yüzden, hangi coğrafyada olursa olsun, o bölgede yaşayan insanların bütünüyle tanınabilmesi için ve onların dünya algılarını çözebilmek, yaşam şekillerinin nedenleriyle niçinlerine cevap bulabilmek adına mekân-yer ile ilgili düşüncelerinin, varsayımlarının, öğretilerinin incelenmesi, ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın fikir aşamasında, İslamiyet öncesi dönemde bozkırda yaşayan göçebe Türklerin mekân-yer algılarını çok yönlü araştırarak, onların yaşam şekilleri hakkında bir kaynak çalışması yapmak alana katkı sağlayacaktır. Çalışmayı

başlatmadan önce İslamiyet öncesi Türk tarihindeki Türk kimliğinin mekân-yer tanımlamalarıyla beslendikleri epistemolojik gelenekleri ortaya koymayı hedefledik.

Coğrafya, felsefe, matematik, fizik, sosyoloji ve siyaset gibi disiplinler, mekân kavramını kendi çalışma alanına göre tanımlarlar. *Fizik Terimleri Sözlüğü* kitabının İngilizce-Türkçe dizin bölümünde space, *uzay* olarak çevrilmiştir (Nasuhoglu vd., 1983: 332). Aynı şekilde *Oxford Dictionary of Physics* (2003: 544) sözlüğünde de mekân (space) uzay olarak iki madde halinde açıklanmıştır: (1) *Evrenin fiziksel fenomenlerin karşılıklı olarak üç dikey yöne doğru genişlemesini sağlayan bir özelliği*; (2) *Dünya atmosferinin dışında kalan evrenin diğer bölümü*. İlk tanıma göre mekân, boşluktaki cisimlerin genişlemesine olanak sağlayan evrenin bir özelliği; ikinci tanım ise, dünya dışındaki gezegenler ve gök cisimlerinin içinde bulunduğu boşluğu mekân olarak belirtmektedir.

İnsanoğlu bugün anlaşıldığı üzere, eskiden günümüze doğanın acımasız kurallarına karşı tamamıyla çaresiz, yalnız ve savunmasızdır (Choldin, 1978: 355-356). Ayrıca bulunduğu yerleşkeye de doğal bir korunma kabiliyeti ile gelmediğinden doğaya uyumsuz ve aykırıdır (Dunlap, 1978: 43). Bundan ötürü, insanoğlu var olduğu coğrafyada ayakta kalabilmek adına ilk başlarda doğaya karşı baş eğmiş, bulunduğu coğrafya ile bir ahenk yakalamaya çalışmıştır. Fakat bu aşamada halen doğa olaylarının sebeplerini anlamaktan uzak bir konumda olmuştur. Zamanla göçebelik döneminde edindiği deneyimlerle belli ölçüde çevresini etkilemeyi başarmıştır (Dunlap and Catton, 1979: 263-265). Ne zaman topluluklar Neolitik Çağın sonunda kent kavramının ortaya çıkmasıyla yerleşik toplum yapısına ulaşmış ve tarımla uğraşmış, işte o zaman çevresini denetlemeyi ve ona biçim vermeyi öğrenmiştir. İnsanoğlunun bilgi ve teknoloji noktasındaki hızlı yükselişi de göz önüne alındığında, her geçen gün doğayı daha fazla işlemeye, etkilemeye ve çevreyi daha denetlemeye başladığı görülmüştür (Kradin, 2002).

Mezopotamya, Antik Yunan ve eski Mısır Çağından beri evrenin gizemini ortaya çıkarmayı hedefleyen insanoğlu, ilerlediği bilim ve tek tanrılı dinlerin ortaya koyduğu doğa anlayışı ile süreç içerisinde kendi kendine doğanın tartışmasız efendisi olduğu fikrini oluşturmuştur. Dahası *düşünen insan* tanımlaması ile Aristo in-sanda, *yeryüzünde fark ettiği bütün sırlara cevap bulabileceği* inancını

daha da arttırmıştır. *Eski Ahit*'teki Yaratılış Efsanesi, insan bahsi kısmında *insanın dünya varlıklarına egemen olmak üzere yaratıldığı'na* (Eski Ahit Yaratılış, 1: 1; 2: 25) dair bir din öğretisi öne sürmüştür. Ayrıca *Kur'an-ı Kerim*'de de bu konuyla ilgili temalı surelerin olduğu bilinmektedir. Özellikle Bakara Suresi'nde İsrailoğullarından bahsederken *size verdiğim nimeti ve sizi dünyalardan üstün tuttuğumu hatırlayın* (Bakara Suresi, 47. Ayet) ve yine Bakara Suresi'nde *O, yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere üzümler meydana getirdi* (Bakara Suresi, 22. Ayet) anlatımları da bu konuya ilişkindir. Araf Suresi'nde *sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçimlikler verdik* (Araf Suresi, 74. Ayet) cümlesi de yine aynı değerlendirmeler içerisine alınabilir.

İslamiyet öncesi Türk tarihindeki Türk bozkır göçebeleri ve Moğollar buldukları coğrafya itibariyle geniş alan avantajıyla farklı mitolojik, etnik ve sembolik imgelerle dolu ve böylelikle çevresel birçok farklı *nişler* ile bezeli zengin bir kavramsal tabanın şekillenmesi ile topraklarını anlamaya çalışmışlardır (Dybo, 2008: 8-9).

Türk bozkır göçebeleri, çölden tundraya, yüksek arazilerden düz bozkırlara kadar doğal bölgeleri kucaklayan, geniş Orta Asya topraklarına yerleşmişlerdir. Bu çok türlü alanı kullanmaları, Türk göçebe toplumların tarihindeki en güncel konulardan biri olmuştur ve bugün de aynı güncelliği koruyan meselelerdendir (Frenkel, 2005: 201-202).

Orta Asya'da yaşayan Türk halklarının doğal ortama nasıl adapte oldukları konusunda birçok farklı çalışma mevcuttur. Bu araştırmaların önemli bir kısmı göçebe Türklerin dilsel dünya görüşü üzerine yoğunlaşmıştır. Çünkü dilsel ağırlıklı çalışmalar yapılmadan kavramsal bir dünya modelinin anlaşılması oldukça zordur. Anna Dybo'nun gözetiminde Türkologlar tarafından yürütülen ön-Türkler sözlüğünün analizi ve Edkham Tenishev'in araştırmaları, Türk öncesi toplulukların doğal yaşam alanlarını ve yaşam biçimlerini yeniden inşa etmeyi mümkün kılmıştır. Mesela, Lidia Skorodumova (2004), Türklerle bir akrabalık bulunduğunu düşündüğümüz Moğolların, çağdaş mitolojisi için ritüel folklor metinlerine dayanarak, bir dünya görüşü ortaya koymaya çalışmıştır. Türk göçebe kültüründe mekândan yararlanma pratiklerinin toplumun değer

yönelimleri ile bağlantılı olduğu, dilbilimsel materyallere dayanılarak gösterilmiştir (Beffa and Hamayon, 1983: 81-111).

Bozkır Türk göçebe topluluklarının ve sonrasında merkezi otoriteyi sağlamlaştırıp ortaya çıkardıkları imparatorlukların gelişim ve dönüşüm süreçleri okunmalı,¹ bu halkların sosyal yapısı ve din ile otorite-güç kavramlarıyla ilişkili olarak; sosyal, siyasi ve ekonomik sorunları incelenmelidir (Humphrey, 1974: 273-275). Zira, bu incelemeler sonucunda, coğrafi mekân ve iklim koşulları, özellikle göçebeler ve komşu tarımsal topluluklar arasında bir etkileşim stratejisini doğrulayan bir tür uygarlık özbilincinin gelişmesine yardımcı olan aktif ortamlar olarak anlaşılmaya başlanacaktır (Khasanov, 2008: 33-38). Değirmeye çalıştığımız bu noktaya en güzel örnek Nicola di Cosmo'nun (2015) çalışması olabilir. Cosmo, özellikle Cengiz Han'ın fetihlerini başlatan olay olarak gösterilen gıda kriz hipotezi'ni sorgulamaktadır (Jenkins, 1974).

Özellikle, Orta Asya Türk tarihinin kökleşmiş kültürlerine, dünya anlayışlarına ve mekânı nasıl algıladıklarına dair araştırmalar, mekân kullanımının hem matematiksel bir yönünün olduğunu hem de eşmerkezli ilkeler sonucu oluştuğunu göstermiş, ayrıca bu durumun göçebe kültürle alakalı olduğunu ortaya çıkarmıştır (Zhukovskaya, 1988; Skrynnikova, 2005). Bu sebeple, mekânın duygusal olarak kavranması durumu, bu çalışmada özellikle değinilecek konulardan birisidir. Bu yaklaşımla, insanın yer ve mekân ile kurduğu hissi bağlar anlamında mekânın aynı zamanda bir anlam dünyası taşıdığına vurgu yapan Yu-Fu Tuan (1974), *topophilia*²

¹ Bozkır Türk göçebe tarihindeki imparatorlukların evrim süreci bakınız: Barfield, T. J. (1992), *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China. 221 BC. to A.D. 1757*. Cambridge, Mass, and Oxford: Blackwell; Di Cosmo, N. (1994), *Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and its Significance in Chinese History*. *Journal of Asian Studies*, 53 (4): 1092-1126; Khasanov, A. M. (1984), *Nomads and Outside World*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.

² Ortak mekândaki ilişkilerin yasalarla düzenlenmesine katkıda bulunarak diğer vatandaşlarla da bir bağ içine girer. Yi Fu Tuan'ın da dikkatimizi çektiği üzere yer sevgisi bu anlamda üzerinde yaşadığımız coğrafya ile kurduğumuz; ilgi, farkındalık, kimlik, sevgi, aidiyet, sorumluluk, içeren, psikolojik bir bağdır. 1930'lardan 2000'lere yer sevgisi ve vatan sevgisi genç kuşaklara hangi öğeler üzerinden aktarıldı? Ulus devletin mekân okumasında yurt sevgisi, kimlik ve coğrafya aidiyet hangi öğeler üzerinden kurgulandı? Kuruluş döneminden bugüne mekân ve coğrafya algısında ne değişiklikler oldu? *Topophilia* insan ve mekân arasındaki arkaik bağları ve duyguları tarif eden bir kavram olarak okul coğrafyasını analiz ederken nasıl kullanılabilir? Bu

kavramını ortaya çıkarmış ve bu kavramla yer sevgisi ile üzerinde yaşadığımız coğrafya ile kurduğumuz ilgi, farkındalık, kimlik, sevgi, aidiyet, sorumluluk içeren, psikolojik bir bağ kurduğumuzu iddia etmiştir (88-90).

John Robert Gold (1980) ise, yerel düzeyde somut ve duyuşal oryantasyon sisteminin önemini vurgulamıştır. Bu çalışmaların başladığı ve artarak devam ettiği süreçte ne yazık ki, Türk göçebe mekân anlayışının duyuşal ve dinsel deneyimi hâlâ ana araştırma odağının dışında kalan bir sorun olmaya devam etmiştir. Çoğunlukla İslamiyet öncesi Türk tarihindeki göçebelerin dünya algıları ve yaşam stilleri konusunda yapılan incelemelerin, mekân ve göçebelik kavramlarının birlikteliğini detaylı sorgulamadan ve aralarındaki felsefî yönün ana tema yapılmadan oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Türk göçebelerinin yerli toprak duygusunun yanı sıra duyuşal, mistik ve dinî mekân algısını da göz ardı eden bir yaklaşım meydana getirebilir (Khazanov, 2008).

Unutulmamalıdır ki, bir mekânın tinsel olarak hakimiyet alanı olarak düşünülmesi, o bölgenin dinî ve mitolojik bir tanımını öngören topografyada gizlidir (Sanders and Stoltman, 2004). Elbette olay sadece bir kara parçasının yeryüzü şekillerini ve konum olarak nerede olduğunu bilmek değildir, bununla beraber bu coğrafyada yaşayan halkların bölgeye ne gibi kutsallık atfettiğinin de araştırılması gerekmektedir (La Pierre, 1965: 45-48). Yine ek olarak göçebelerin halk olarak kimliğinin ortaya konulması adına büyük fayda sağlayan yerli toprak imgeleri de oldukça önemlidir (Morrison, 1976: 295-298).

Bozkırdaki Türkler ve Moğolların farklı geleneksel yapı tarafından geliştirilen uyum stratejileri ve taktikleri incelendiğinde, uygarlık meselesi üzerine doğal bir tanı olduğu görülür (Gibert, 1986: 38-42). Bu yüzden göçebelerin yerel bilgisini, gelenek ve göreneklerini, yaşam tarzlarını, jeomedeniyet yaklaşımlarını kullanarak

sorular ve *topophilia*'nın detayları için bakınız: Stoltman, J. P. (1997), "The International Charter on Geographical Education: Setting the Curriculum Standard", *Journal of Geography*, 96 (1): 32; Liisa M. (1992), "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees", *Cultural Anthropology*, 7, 24-44; Tekeli İ. (2010), *Mekansal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Tuan, Yi-Fu. (1990), *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Value*, New York: Morningside.

incelemenin verimli olduğunu düşünüyoruz. İşte bu yaklaşımlar, göçebelerin belirli bir doğal çevreye somut uyum stratejilerini, maddi kültürü örnek alarak çeşitli bilimsel yasalarla görmeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca Türk göçebelerin çevreye uyum biçimlerini belirlerken, yerel bilgilerin esnekliğinin ve değişkenliğinin alan genişlemesiyle olduğu da göz ardı edilmemelidir. Çünkü mekânın biçimlendirdiği ruhsal ve davranışsal tutumların mühim bir bileşeni, yaşamsal tecrübe bölgelerinin meydana gelmesinde neredeyse hayati bir rol oynayan yürüme eyleminde, yani yeni yerlere gitme, keşfetme eyleminde karşılığını bulur. Zira -fiziksel veya simgesel çevreye yönelik her türlü temasın, yüklü edimin ve keşfedici çabanın bedensel devinime³ ihtiyacı vardır (Köse, 2018: 334).

Bilişsel coğrafya aynı zamanda mekânsal simgelerde göçebe yaşamın çeşitli yönlerindeki oluşum ve kullanım alanları üzerinde de bilgi vermektedir (Kitchin and Freundschuh, 2000: 250-252; Köse, 2018: 322-326). Bunlara istinaden bu çalışmadaki hedef; Türk bozkır göçebe dünya görüşünde, doğal yaşam bölgeleri birçok farklılığı içerisinde barındırırken, gerçek yaşam ortamındaki yansımalar dikkate alınarak, çevrenin simgesel açıdan nasıl algılandığını araştırmaktır.

1. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK GÖÇEBE KÜLTÜRÜNDE DÜNYA GÖRÜNTÜSÜ

Göçebe kültürde dünya görüntüsü/görüşü, yatay biçimde uzayın çeşitli sayısal görüntülerini kapsar. Hem dört temel hem de dört ara kenarı içeren modeller, mekânın sayısal bir şeması olarak işlev görür (Tuan, 2002). Bunlar *yediggen* ve *altıgen arazi* gibi diğer sayısal imgelerle tamamlanmaktadır (Burchina, 1990: 168). Bu örnek, dünyanın algılanmasıyla ilgili özel bir olguyu ortaya

³ Buradaki söz konusu devinim, fiziksel mekânın somut yüzeylerine temas etme olanağı sunan her türden edimi -gözlem, fiziksel temas, dokunma, karşılaşma, konuşma, vb.- içerir. Hatta sözsüz iletişimin ve beden dilinin tüm olanakları bu deneyim için seferber edilmiştir de denilebilir. Bu anlamda devinmeyen canlılığından da söz edilemez. Yürüme, bir tür amaçsız ve başıboş gezinme, dolanma, gide- rek de savrulma biçimini aldığı anda, farklı yoğunluktaki görüntüler arasında kaybolma, yitip gitme riski de artar. Sözü edilen keşif, aslına bakılırsa tam olarak burada başlar; çünkü küçük sapmalar yoluyla kaybolmak, süregelen bir dalgınlığın; dalgınlık ise zihinsel yoğunluğun ilk işaretidir. Daha fazla bilgi için bakınız: Köse, H. (2018), "Yaratıcı Uzamlar ya da "Psikocoğrafya" Kavramı Odağında Mekânın Yeniden Üretimi", *Journal of Cultural Studies*, 5 (2): 320-342.

koymaktadır. Bu olgu aynı anda hem evrenin bir modelini yurttan yansıtmakta hem de çevredeki dünya konutunun prizmasından algılanmasını sağlamaktadır (Wasilewski, 1976: 347-350).

Güney Sibiryaya Türkleri için geleneksel ahşap çokgen konut, dünyanın kavramsal bir modeli olarak işlev görmüştür. Bozkırda yaşayan eski Türk abidelerinde de dünyanın dörtgen olduğu, o dörtgenin etrafında Türkler ve onlara düşman olanların yaşamakta olduğu anlayışı hakimdir (Egorov and Zhukovskaya, 1979: 111-13). Dünyanın sınırlarını belirlemek için kullanılan ifadeler *tört bulug, qop jayı ermiş*'tir. Aktarımda ise *dört bucak hep düşman imiş, dünyanın dört bir tarafında Türk kağanları ve onların düşmanları ile birlikte yaşar* şeklindedir (KTb, 2; BK, 24).⁴ Bu tür bir mekân imgesi, erken Ortaçağ'da tüm Türklerin *tört bulun qop* -Dünya'nın dört köşesi- (Malov, 1959) şeklinde gördüğü bir Dünya formülünde ifade edilen Dünya örneğinin (Kyzlassov, 1960: 51, 57) öz yapısal özelliğidir. Uygur anıtlarındaki yazı dizisinde *bulug* terimi ile birlikte *jynaq* -ülkelerin etrafını, yönünü, tarafını belirtmek için-; *bulug jygaq barca bütürü qarardy* -dünya ülkeleri köşe bucak kasvete büründü- ifadeleri kullanılmaktadır (Malov, 1951: 183). İşbara Kağan'ın yazısında yaşadığı saha dışında olan *dört deniz*'den, yani dünyayı çevreleyen mutlak bir sınırın olduğundan bahsedilmektedir (Liu Mau-Tsai, 1958: 52). Bu sınır doğu *güney-doğu* tarafına yapılan Türk seferlerinin son bulunduğu yer olarak düşünülen denizin sınırı olabilir (Ton, 19: KTm, 3).⁵ Dünyanın dört köşesini fethetmek için *ileriye, geriye, sağa ve sola*⁶ (Kononov, 1978: 74) doğru seferlere gidilmiş, Türk kağanlarının ika-metgâhı Türkler tarafından meskûn mahal olarak benimsenmiş, *Kutlu Ötüken Ormanları* dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir (Klyaştornıy, 2020: 500-501).

Mekânın geleneksel konut prizması aracılığıyla sosyal olarak yorumlanması göçebe kültüründe yaygındır. Trepavlov (2011); göçebe Kıpçakların ve Kuzey Kafkasya bölgesinde yaşayan Nogay Türk göçebeleri arasında Anavatan'ın ideal modellemesini, çeşitli

⁴ KTb: Kül-tegin Anıtı (büyük yazıt), BKb: Bilge-Kağan Anıtı (büyük yazıt)

⁵ KTm: Kül-tegin Anıtı (küçük yazıt), KÇ: Kuli-çor Anıtı Ton: Tonyukuk Anıtı

⁶ Dünya üzerindeki ülkelerin yönlerindeki benzerlikler hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Kononov, A. N. (1978), *Sposobi i Terminu Opredeleniya Stran Sveta u Tuyskikh Narodov*, Moskva.

yerlerin yurdun farklı bölümleriyle karşılaştırıldığı bir konut olarak tanımlamıştır (110).

Yurdun iç mekânının organizasyonu ve sembolizmi, göçebe Türk dış dünya algısına da yansımıştır (Trepavlov, 2005: 75-78). Mekâna bu bakış açısından bakıldığında, öncelikli olarak kavramsallaştırılan, yerleşimin konuta en yakın kısmı olmuştur. İlkbahar fırtınasıyla ilişkili kehanetler, dış dünyanın bu kavramsal model perspektifinden kavramsallaştırılmasının bir başka örneğini temsil etmektedir. Bu kehanetlerin yorumlanması, hem Türkler hem de Moğollar arasında benzerdir. Örneğin, ilk gök gürlediğinde, gök gürültüsünün yurdun hangi tarafından daha iyi duyulduğunu not ederlerdi. Eğer güçlü ses kadın tarafındansa *orada iyi bir süt verimi olacak*; erkek tarafındansa *bol miktarda av ganimeti vs. olacak* inancına sahiplerdi (Potanin, 1883: 142). Ayrıca Moğolistan'ın en batı ucu ve en yüksek noktası olan Altay Tavan Bogd Dağı, *Moğol Altay Sıradağları* olarak adlandırılan Moğolistan'ın en batı ucundan başlayıp Gobi-Altay bölgesinden geçerek 900 km'den fazla devam eden dağ için *khoimor* denildiğini biliyoruz. Khoimor, bir yurdun en şerefli kısmı manasına gelmektedir. Bu kullanım vadinin kuzey kısmı için kullanılan yaygın bir isimdir ve bu mekân vizyonunun uygunluğunu doğrulamaktadır (Yundenbat, 2011: 22-25).

2. ANA HATLARIN ve YÖNLERİN ALGILANIŞI

Orta Asya'da yaşayan göçebe Türkler ve Moğollar için kutsallığın atfedildiği yönler genellikle güney ve güneydoğudur. Güney yönünün kutsallığı, güneye yönelik yer işaretleri ve yaban hayatının mevsimsel ritimleri -kuş göçleri-⁷ dahil olmak üzere bir dizi başka doğal çevresel işaretin varlığıyla daha da artmaktadır. Örneğin, bozkırda yaşayan eski Türklerde, kuşlar göçlerini ilkbaharda güneyden yapmaktaydı ve bu göç hareketi bir dizi olumlu anlamla ilişkilendirilirdi. Bunlardan en önemlileri, sıcak mevsimin başlangıcı ve kuşların dönüşüdür. Özellikle de en erken göçü gerçekleştirip gelen kuş grubunu *yanlarında mutlulukla yurda geldiği* düşüncesiyle kapılarını sonuna kadar açarak karşılamışlardır (Butanaev ve Mongush, 2005: 69). Ayrıca gelen kuşların durumu gözlemlenir, eğer şişman görünüyorsa ve alçaktan uçuyorsa, kuşların mutluluk getirdiğine dair olan inanç daha da artardı (Khangalov, 1960:

⁷ Daha fazla bilgi için bakınız: (Butanaev ve Mongush 2005; Khangalov, 1960; Erdenebold, 2012).

70). Buna karşın, sonbaharda göç eden kuşlarında *mutluluğu yanlarına alarak* götürdüklerine inanılır ve bu nedenle bu kuşların göz ile takip edilmesi istenmezdi (Erdenebold, 2012: 72). Dahası insanlar, bu göç eden kuşların çılgınlıklarını duymamak için evlerine kaçıp başlarını kürk mantolarla örterlerdi (Morgan, 1990: 66-69).

Podosinov (1999), bozkır coğrafyasında göçebe yaşayan Türklerin kültürlerinde güneye duyulan saygının Avrasya enlem kuşağının tesirini aktardığını söylemiştir (544). Bu inançlar kompleksini Anichkov (1914), güneydeki zengin antik kültürlerin, kuzeyde yaşayan halklar tarafından oldukça önemli olarak görülmesi ve o şekilde addedilmesi varsayımıyla doğrulamaya çalışmıştır (54-57). Mesela, Moğolların Lamaizm'e⁸ geçmesinden sonra güneye duydukları saygı artmıştır. Sumeru -Meru- Dağı ve uzak güney dağlarında yüksek bir konuma yerleştirilen Budist imgelerinin güney kırsımlarda yoğunlaşması bu olumlu algı ile birlikte oluşmuş olabilir.

Güneyle ilgili olumlu bakış açısına karşılık kuzey bölgesi Orta Asya'da yaşayan göçebe Türkler ve Moğollar için olumsuz çağrışımlara sahiptir. Burası ayazın, gecenin ve rüyaların diyarıdır; kötü niyetli tanrıların ve ruhların ülkesidir. Aynı zamanda ölülerin dünyasına da ev sahipliği yapar. Dolayısıyla bu durum edebiyata dahi yansiyarak, epik şiirlerde donmuş denizler ve ıssız yerler imgeleri kuzey bölgeleri için betimlenir. Hatta, Güney Sibiryaya göçebelere coğrafi mekân açısından Sibiryaya nehirlerinin alt kısımlarını ülkenin sonu olarak görüyorlardı. Bu mekân algısı, Baykal Gölü ve Amur Nehri arasındaki Sibiryaya'nın geniş bölgelerinde bulunan orman halklarınkine benzemektedir.

Özellikle Baykal Gölü,⁹ Moğollar arasında toprağın sonuyla ilgili çağrışımlar uyandırmaktaydı (Sneath, 2006: 147). Dünyaya bir

⁸ Bilindiği gibi Türk kavimleri, tarihi süreç içerisinde çeşitli dinlere inanmışlar ve bu inanış bazen geleneksel yapıları ve kültür öğeleri ile çatışma noktasına geldiğinde de tercihlerini bazen dinî inanışları yönünde kullanmışlardır. Fakat böylesi durumlarda bu halklar kendi öz benliklerinden uzaklaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu konuya örnek verilecek dinlerden biri de, özellikle Sibiryaya topluluklarını tesiri altına alan Lamaizm ve son asırda ortaya çıkan Burkanizm'dir. Daha fazla bilgi için bakınız: Barkmann, U. B. (1997), "The Revival of Lamaism in Mongolia", *Central Asian Survey*, 16 (1): 69-79; Bat'ianova, E. P. (2007), "The Teleut version of Burkhanism", *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 45 (3): 9-34.

⁹ I. A. Manzhigeev (1960), 1917 devrimine kadar Şamanist Moğolların coğrafi inançlarının kapsamının bile çok sınırlı olduğunu belirtmiştir. Bazıları Baykal

insan bedeni imgesi yansıtan insan merkezli bir dünya görüşü, Türk göçebe ortamın kilit fikirlerinden biridir. Bu mekân anlayışı bağlamında, mekânın sağ ve sol sektörleri özel bir anlam kazanır. Örneğin; Moğol algısında bu mekân anlayışını koşullu bir biçimde doğu-batı dayanak noktası şeklinde oluştuğu anlaşılmaktadır. Bizim görüşümüze göre, batı-doğu ya da doğu-batı eksenini, mekânın/dünyanın kendine has yeryüzü şekilleri, kıvrımlı doğası ve güneşin gökyüzündeki hareketine dair imgelerle ilişkilidir. Yani güneşin rotası; yaşam, hareketlilik ve uzayın dinamik kullanımı gibi bir dizi olumlu fikirle/imgeyle bağlantılıdır (Roux, 1959: 234). Dolayısıyla, Moğol toplumunda kullanılan, dile de yansımış olan doğu-batı eksenindeki hareketi temsil eden bazı mekânsal fiillerin olduğu görülmektedir. *Doğuya doğru git* ya da *batıya doğru git* eylem cümlelerinin çokça kullanımı bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Esasında önemli bir fikir olarak, dünyanın doğudan batıya doğru kıvrılması kavramı, Cengiz Han'ın şu sözleriyle de vücut bulur ... *dünyayı gün doğumundan gün batımına kadar fethetti* (Rintchen, 1959: 69).

Güney ve kuzey yönlerinin dışında birde bazı noktalarda kural mahiyetinde işlerlik gösteren, doğu-batı eksenine sıkı sıkıya uyulduğu anlaşılmaktadır. Yaşlıların bulunduğu yerin en sağda ve en önde yer alması, aynı zamanda yaşanan alan için aydınlatma amaçlı kullanılan ateşin ana gövdesi de aynı şekilde bu yön paralelinde olması dikkat çekicidir. Mesela, mekânın sağından ve solundan akan nehirler iyi huylu bir yerellik anlamına gelmekteydi. Bu tür yerlerde kısa bir süre kalmanın bazı durumlarda erkek, bazı durumlarda ise kız çocuk doğumuna yol açacağı düşünülürdü. Eğer nehirler güney ya da kuzey yönünde akıyorsa, o yer yerleşim için elverişsiz olarak görülüyordu (Tserensodnom, 2001: 482).

Bir Türk göçebe yerleşkesindeki mekânsal organizasyonda, kağanın bulunduğu alanın en sağ ve en ön kısımları yüksek sosyal prestiji yansıtır. Kağan, küçük kardeşlerini hâkimiyet kurduğu alanın daha soluna yerleştirirken, oğullarını arka bölgeye sevk etmiştir. Böylece kağanın arkasına ve soluna yerleşenler, baba yoluyla kan bağı olan *içeridekiler* grubunu oluşturmaktaydı (Wasilewski, 1976: 351-357). Moğol halkının bir bölümünün dul kız kardeşlerin

Gölü'nün dünyanın ucu olduğuna ve kıyıları ziyaret eden nadir şanslı kişilerin şamanlık ya da tedavi hakkı elde ettiğine inanıyordu. Bu, örneğin çakmak taşından kıvılcıklar çıkararak erizipel hastalığını iyileştirmek için geçerliydi (10).

ve dul kızların yük arabalarını biraz daha güneye, yani ön tarafa, merkezi konutun sağına yerleştirdikleri anlaşılmaktadır (Bakaeva ve Sangadzhiev, 2005: 57). Trepavlov'a (2005) göre, göçebe imparatorlukların yapısında, bir hükümdarın ikametgahı ne kadar batıda yer alıyorsa, sosyal statüsü o kadar düşüktü ve bu durum doğudan batıya doğru kutsallıkta gözle görülür bir azalma ile açıklanıyordu (81).

Yine *boy*'un liderinin yakınları tarafından iskân edilen mekânın bir bölümü, aynı zamanda mekânın tüm ön/güney kısımları dış dünyayla ilişkili bir mekân olarak nitelendiriliyordu. Bazı Türk inanışları da arkada/kuzeyde bulunan toprakların iç olarak kavramsallaştırıldığına dair kanıtlar göstermektedir (Melnikova, 1994: 129-130).

Oldukça önemli konulardan biri de; Eski Türklerde bozkırın uçsuz bucaksız bir yer olması hasebiyle, mekân fikrinin bir kavram olarak algıda dikey olan açının, yatay bir şekilde düşünüldüğü meselesidir. Yeryüzü şekillerinin engebeli olması ve alanda farklı yükseltiler ve çöküntüler olması, farklı doğal bölgelerdeki insanların dünya görüşlerindeki algıların şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Dağ-su karşıtlığı, Moğolların zihinsel/spiritüel dünyalarında, dünyanın dikey modelinde sabit olarak algılanmış ve *Dağların olmadığı bir yerde su nereden gelecek?* sorusunu akla getirmiştir (Skorodumova, 2004: 222).

İslamiyet öncesi bozkırdaki Türklerin kullandıkları dilin çözümlenmesiyle, mekânsal dil kullanımında büyük bir oranda *aşşağı* ve *yukarı* gibi terimlerinin olduğu; özellikle nehirlerin gerçek bir mekân coğrafyasında dikey bir dünya/mekân algısının gerçekleşmesinde mühim bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Nehir şemasına uygun olarak mekân, ana noktalardan bağımsız olarak *üst* ve *alt* bölgelere ayrılırdı. Moğol dillerinde *aşşağı* ya da *yukarı* hareket, uzamsal fiillerle ifade edilirdi: Nehrin yukarisına gitmek ve nehrin *aşşağısına* gitmek gibi (Gül, 2006).

Bir bölgenin ana simgeleri ve yerel *evrenin* çekirdekleri olarak hizmet eden nehirler; kışlık otlakların yanı sıra, göçebe dolaşımının tüm döngüsünü su kaynakları olması bakımından şematize ederdi. Nitekim dünyanın en temiz su kaynaklarına sahip olan Güney Sibirya'dan Maverainnehir'e, Ötüken'den İdil Havzası'na kadar uzanan geniş sahada birçok nehir yaşam kaynağı olmuş, çevrelerinde

şehirler kurulmuştur (Eroğlu, 2020: 373). Türkler yaşam alanları içindeki nehir, göl ve deniz ulaşımından faydalanma konusunda erken dönemlerde dahi pek problem yaşamamışlardır. Bu yolları aşmak adına gerek var olan bilgileriyle gerekse çevrede hazır buldukları bilgi birikimlerinden istifade ederek suyollarını kullanmışlardır (Erdemir, 2011: 824). Ayrıca, nehirler kış mevsiminde uzak bölgeler arasındaki ulaşım yollarında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü normalde yazın imkânsız olan uzak ya da ulaşılması zor yerler arasındaki ulaşım bağlantıları, kışın nehirler donduğunda mümkün hale gelirdi (Frye, 2009).

Kuru nehir yatakları, Moğol kervancılar tarafından kış aylarında çölde yol işareti ve ulaşım rotası olarak kullanılmıştır. Yayla bölgeleri ve tayga ormanları hem verdiği görüntü ile hem de sıcaklık ve kimyasal bileşim açısından çeşitlilik gösteren çeşitli mineral kaynaklarının zenginliği bakımından oldukça önemli yerlerdi. Birçok hastalığa iyi geldiği düşünülen mineral kaynak suyu, Türk göçebe halklar tarafından tıbbi müdahalelerde kullanılan güçlü bir kaynaktı.

Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türklerin nehirler ve göller bakımından zengin olması burada yaşayan halkların su ve su kaynaklarını manevî olarak kavramsallaştırmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda su gibi toprağın da Moğollarda farklı ve mühim bir yerde olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Moğollar genellikle *toprak* ve *su* kavramlarını hep yan yana getirmeye çalışmışlar, bu iki kavramdan iyi bir ikili ortaya çıkarmışlardır. Bu iki kavramın, zaman içinde ayrılmaz birlikteliğini yabancılara yönelttikleri yaygın bir soru olan *düştüğün (doğduğun) toprak ve içtiğin su nerede?* sorusundan çıkarabiliriz. Aynı zamanda Eski Türklerin tabiat kültürünü *yer-su* ifadesiyle zikrettikleri, daha sonraki dönemde yani imparatorluk karakteri kazandıktan sonra da bu kullanımın vatan kültürüne yükseldiği, yer-su kültürünün dağ, su, -nehir, göl, pınar- ağaç ve kaya kültürlerini barındırdığı, *uduk yer-sub* kavramının hem koruyucu ruhları hem de vatanı kapsadığı düşünülmektedir (Erkoç, 2020: 80).

3. MEVSİMSSEL GÜZERGAHLAR

Eski Türk göçebe toplumlarında gözlemlenebilen tarihsel dönem boyunca, kışlak arazi küçük oğula miras olarak bırakılmıştır. Özellikle kışlak arazinin miras olarak bırakılması muhtemelen kış mevsimindeki ekonomik şartlarla bağlantılı idi. Bu mevsimde

otlakların azlığı ve sert kış havası, kışlak yerlerin dikkatli bir şekilde seçilmesini gerektirmiştir. Hatta bu durum bazen de akrabaların ya da komşuların ortak yaşamasına bile izin vermemiştir. Di Cosmo'ya (2015) göre, Moğol kışlakları, geçici yaz -sonbahar ve ilkbahar- alanlarının aksine sabitti (70-73).

Eski Türklerin göçebe yaşam içindeki yol güzergâhları genellikle aileden miras kalan deneyimler sonucunda belirlenmiştir. Elbette bu topluluklar kendi bölge hakimiyetlerinin olduğu -geniş- bu bölgede, atalarının rotalarını takip ederek ilerlemişler ve dolaşmışlardır. Bu ilerleme şeklinin güzergâhı bazı zamanlarda değişiklik gösterebiliyordu ancak her zaman belirli bir ana toprak parçasına bağlı olarak gerçekleşmekteydi. Belirli hatların dışına çıkarak değişikliklerin yaşanmasının en önemli sebepleri mekânda/ yerde yaşanan iklimsel, siyasî ve sosyal pek çok faktöre bağlıydı. Örneğin, Batı Moğollarının dolaşım rotaları aileden birinin ölümüyle değişiyordu ve ölen kişinin yedi ruhu olduğuna inandıkları için yedi yıl boyunca eski yere geri dönmeme üzerine güzergahlarını farklılaştırdıkları anlaşılmaktadır (Roux, 1998).

Türklerin yaşam şeklini anlatmaya çalışan her çalışma, günlük hayatlarının vazgeçilmezleri olarak *yayla* ve *kışlak* kelimeleri ile karşı karşıya gelir. Onların hayatında hem yazlık hem de kışlık oturma yerlerinin, ayrı ayrı değerleri vardır. Bu unsurlardan biri olmadan diğerrinin önemi olmaz. Dolayısıyla Orta Asya göçebe güzergahlarının tek değişmeyen özelliği yazın ve kışın -*çalışmanın bir önceki paragrafında da belirttiğimiz üzere güzergâhlarda değişiklik yaşansa bile*- bir yer değiştirme eyleminin olmasıydı (Durmuş, 2014: 276). Fakat zamanla dolaşım rotasında yükselme gösteren bir belirsizlik ve karışıklıkta söz konusu olmuştur. Bu durumun başlıca sebepleri; belirli çevresel koşullar, yem rezervlerine uyum sağlanması, sığırların tür çeşitliliğindeki ve hayvan sayısındaki artıştır (Gümüşçü, 2019: 669-670).

Bozkırdaki Eski Türkler, yaşam alanı olarak belirledikleri mekânlarda otlak, su ve yakacak gibi bazı temel malzemelerin yeterli düzeyde olmasına dikkat ediyorlardı. Odunun yeterli olmadığı yerde hayvan dışkılarının -tezek- yakıt olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine mekân belirlemede meraların kalitesi de önemli bir faktördü. Eski Türkler yaşam alanlarını belirlerlerken ve otlakları seçerken çok sayıda faktörü göz önünde bulundurmak

zorundaydılar. Ayrıca bozkırdaki Türkler, gezindikleri mekânların yerel bitki örtüsü hakkında oldukça bilgi birikimine sahip olmalıydılar, çünkü yerel bitki örtüsünün içinde yararlı bitkilerin yanı sıra hayvanlarının ölümüne kadar gidecek oldukça zararlı nitelikte bitki örtüsü de bulunmaktaydı (Ergun, 2004).

En temel geçim kaynakları hayvancılık olduğu için her bir sığır türünün ihtiyaçlarının farkındaydılar ve hangi yerlerin mineral maddeler açısından zengin olduğunu biliyorlardı (Koca, 2002). Türk bozkır kavimleri sığırın yanında koyun ve at beslemişler, ekonomilerinin büyük bir bölümünü ise hayvancılığa dayandırmışlardır (Durmuş, 1993: 90). Dolayısıyla hayvanlarına çok iyi bakmak ve onlar adına her şeyi önceden düşünmek zorundaydılar. Çünkü hayvanlardan ürettikleri ürünler sadece gıda maddesi olarak kullanılmıyordu farklı anlamlarda da onlara fayda sağlıyorlardı (Eberhard, 1996: 75). Bozkırdaki Türklerin çoğunun at, sığır, koyun yetiştirdikleri, deriden elbise giydikleri arkeolojik bulgularca ve komşu devletlerin yazılı kaynaklarından günümüze ulaşan bilgilerdir (Mandaloğlu, 2014: 83).

Bozkırdaki Türklerin yaşam alanı olarak seçtikleri tüm mekânların bitki örtüsü, hayvanlarının beslenebileceği bitki örtüsünün bol olduğu yerlerden seçilmekteydi (Honeychurch, 2015). Bunun yanı sıra çöl alanları iyi bilinmekte, bu yüzden kuraklık yaşanabilecek alanları tercih etmeyip, güzergah değiştirmeyi tercih etmişlerdir. Fakat iyi mekân olarak seçtikleri bazı yerlerde iklim ve iklime bağlı olarak değişen olumsuz durumlarda, -uzun süre kuru ve yağışlı hava döngüleri konusunda deneyimli oldukları için- çevresel koşulları çok hızlı bir şekilde kaynak şekline dönüştürme yeteneklerine sahiptiler (Kollautz and Miyakawa, 1970). Özellikle bu konuda maharetli olan Moğollar, daha sonraki dönemlerde Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesi sırasında Moğol savaşçılarının hareketliliği, disiplini ve dayanıklılığının yanı sıra bu becerilerini de askeri bir avantaja dönüştürmüşlerdir (Chibilev and Bogdanov 2009: 473).

Çevreye oldukça hâkim olan Eski Türkler su kaynakları hakkında detaylı bilgiye ve inanışa sahiptiler (Erdemir Palaz, 2011: 822). Beyaz ve şeffaf nehir suyunu yüksek kaliteli su olarak değerlendirmişlerdir (Esin, 2018: 63-64). Suyun akış yönü ve nerden aktığı da onlar için önemliydi. Eğer bir su kaynağı dağdan aşağı

akıyor ve dağ ağız veya kulak gibi bazı antropomorfik özellikler gösteriyorsa, bu suyun çok mutluluk getireceğine inanılırdı. Zira, Türkler her çağda kendilerine hayat veren sulara, dağlara ve topraklara saygı ile bakmışlar, onları mukaddes sayarak iyilik ve güzellik getireceklerine inanmışlardır (Türkyılmaz, 2013: 98). Yaşam alanı belirlerken seçilen mekânlarda toprağın rengine oldukça dikkat etmişler, verimli ya da verimsiz toprak ayırımını rahatlıkla yapmışlardır. Tüm yıl boyunca hiç renk değiştirmeyen toprak yüzeylerinin verimsiz toprağı işaret ettiğini düşünmüşlerdir (Tserensodnom, 2001: 482).

İslamiyet öncesi bozkırda yaşayan Türkler yaşam alanı seçerken var olan yeri kendi yaşam şekillerine has bir noktaya getirmeyi de iyi bilmişlerdir. Bölgenin kendine has özelliklerini ve hayvanlarının tür çeşitliliğini göz önünde bulundurarak yaşam alanının etrafında bir otlak sistemi oluşturmuşlardır. Bölgedeki en yakın meralar genç sığırlar için ayrılırken, ortadakiler koyun, keçi için ve en uzaktakiler ise at ve deve gibi uzun yol hayvanları için ayrılmıştır. Hayvanları otlatma zamanı da gündüz ve gece olarak bölünmüştür. Geceleri atların otlamasına izin verirken, gündüzleri de koyun, keçi ve sığırlar otlaklardan yararlanmışlardır (Tserenkhand, 1993: 32).

4. MEKÂNIN KUTSALLAŞTIRILMASI

Antik çağlar boyunca, mekânlar çeşitli unsurlarıyla, insanın yaşadıklarına anlam kazandırma çabasına malzeme verir. Bu durumda mekânlar; ister kent, ister kır, ister bozkır ister orman olsun coğrafi gerçeklikten başka bir maneviyatı da içlerinde barındırırlar (Yeğın, 2012: 54). Burada unutulmaması gereken önemli bir husus fenomenologlara göre; topluluklar, literal nesnenin kendisine, örneğin mekâna, ağaca ya da taş a değ il; mekân, ağaç ya da taş formunda tezahür eden kutsala cevap verip, kutsallaştırmaya gittikleri yönündedir (William, 1999: 35-36).

Gökyüzünü hatta evreni anlama çabalarında Türklerle; *dağ zirveleri, uçurumlar, korular ve tek ağaçlar gibi en dikkat çekici yeryüzü şekilleri hizmet eder* inancı bulunmaktaydı. Bu yeryüzü şekilleri insan gözüyle kolayca görülebilmesi sebebiyle yer işareti noktasında onlara hizmet ederdi. Yeryüzü unsurlarının çeşitliliği içinde en fazla dikkat çeken öğelerden biri de, coğrafi bir çevrenin dikey egemenleri olarak dağların gösterilmesidir. Dağlar yerel ev sahipleri için yaşam alanları haline gelmiştir. Bu kültün gelişmesinde önemli rol

oynayıcılar *hem hayvanlar hem de ölmüş insanların ruhları, boyların ataları, şamanlar, askeri liderler, çeşitli rütbelerdeki yöneticiler* olmuştur (Hoppal, 2001). Akraları, özellikle de Şamanları dağlara gömme geleneği, öncelikli olarak belirli bir bölge, belirli bir etnik topluluğa tahsis edilirdi. Moğolların inançlarına göre Şamanlar ve Şaman kadınlar öldükten sonra *dağ olurlar ve bölgenin ev sahibi* statüsünü kazanırlardı (Roux, 1998). Mezar yerleri ise *bağlama direği* ya da kutsal koruluklar olarak adlandırılan özel işaret levhalarıyla işaretlenirdi (Sarıkçioğlu, 2005: 96-97).

Göçebe toplulukların yaşam bölgelerini işaretleyen yüksek dağlar bir boyun doğum yeri ya da atasının ölüsünün gömüldüğü yer olarak görülürdü (Çoruhlu, 2002). Tepelerine taş kurban sunakları dikilir ve her yıl topluluğun üyeleri tanrılara, atalara kurban sunmak için orada toplanırdı. Bazı kutsal dağlar kabile merkezi statüsündeydi. Göçebe Türkler ve Moğollar yeni topraklara yerleştiklerinde, eski kült yerlerinden kurban sunak taşlarını da beraberlerinde getirirlerdi. Bunu yaparak yeni yerleştikleri yeri kutsallaştırmış oluyorlardı. Bu tür eylemler genellikle kabile üyelerinin haberi olmadan gizlice gerçekleştirilirdi, çünkü kabile üyeleri bu olayı *ataların mutluluğunu yeni yere çekme* girişimi olarak algılayabilirdi (Roux, 1998).

Güney Sibirya'daki Türk-Moğol halklarının kutsal dağları yalnızca bölgelerinin temel sembolleri olarak değil, aynı zamanda varlığa hâkim olan soy veya kabile gibi bireysel toplulukların *yüzü* olarak tanımladıkları/algıladıkları anlaşılmaktadır. Bugün bile bazı Moğol topluluklarında yeni doğmuş bir bebeğin özel bir ritüel aracılığıyla bir sosyal gruba dahil edilmesine dair arkaik bir gelenek hala mevcuttur.¹⁰ Moğollar eski zamanlardan beri kutsal dağların tepelerinde ve dağ geçitlerinde ağaçlarla süslü taş yığınları oluşturmuşlardır (Roux, 2011).

Bu kült nesnelere çok işlevli idi ve etnik bölgeyi işaret etmekteydi. Örneğin bu kült nesnelere; hem bir sığınağı hem de bir kurbanı temsil edebilme gücüne sahiptiler. Fakat kutsal yer statüsü yalnızca öne çıkan doğal nesnelere atfedilmemiştir, aynı zamanda arkeolojik

¹⁰ İlk erkek çocuğu olan aile reisi kutsal dağa tırmanmalı, bölgenin atalarına ve koruyucu ruhlarına bir koyun kurban etmelidir. Kurban sunağının yanındaki taş yığınına eklediği yeni bir taş, yeni doğan çocuğun ruhunu sembolize eder. Bu şekilde ana merkez yeni kabile üyesiyle tanışır ve onu himayesi altına alır.

anıtlar da bu statüye sahiptir (Barfield, 2001: 22-24). Orta Asya bu tür yerler açısından son derece zengindir. Eski mağara çizimleri, petroglifler, taş heykellerle işaretlenmiş mezar alanları, geyik taşları, toprak işleri, taş duvarlar, şehir kalıntıları gibi. Bu yerler göçebeler tarafından ilahî gücün tezahürleri veya geçmişten gelen efsanevî insanların izleri olarak saygı görürdü. Örneğin, bazı limanlarda ulaşılması zor kayalıklar üzerindeki petroglif çizimler, kayalıkları tuval olarak seçen tanrıların eseri olarak kabul ediliyordu.

Eski Türklerde göçebe yaşam alanının çok sayıda kutsal mekânı, yaşam döngüsünün en büyük gerçeği olan doğum ve ölümlerle ilişkilendirilmiştir. Moğol geleneğine göre bir mezar yeri her zaman bağlı bulunduğu boyun topraklarında bulunur (Ochir ve Galdanova, 1988: 124). Gömüyü ifade eden alegorik terimlerden biri *anavatana göndermek* doğrudan bu gerçeğe atıfta bulunur. Mezar yeri olarak genellikle kuru güney dağ yamaçları seçilirdi. Göçebe bir Türk topluluğunda yeni doğan bir çocuk ölü olarak doğmuş ise bir yurt yakınındaki kül yığınının altına, ormandaki bir ağaca ya da terk edilmiş bir çukura gömülebilirdi (Kocasavaş, 2002) ya da kurutulup bir aile yadigarı olarak her yere taşınabilirdi (Roux, 1999).

Kısmi yerleşiklik geleneğindeki ölü doğum gömme ritüeli en yüksek ritüel karmaşıklığı ile karakterize edilirdi. Her iki durumda da ölü doğumu onurlandırma geleneği, bazı Orta Asya Türk topluluklarında gözlemlenmiş ve anavatana duyulan saygıyla yakın bir ilişki şeklinde yorumlanmıştır. Geleneğe göre her insan doğumundan sonra gömüleceği yeri bilmeli ve bu bölgeyi onurlandırmalıydı. Dolayısıyla bu mekânla ya da topluluğun yaşadığı toprağıyla olan bağlantı, refahın en önemli ön koşuluydu. Avcıların av alanlarında yerel koruyucu ruhlara kurbanlar sundukları ve avdan zengin ganimetler istedikleri kendi kutsal yerleri vardı.

Geleneksel olarak, kült yerleri ile ilgili belirli tabular gözetilirdi. Kutsal alanların etrafındaki topraklara *özel yer* statüsü verilirdi. Dolayısıyla bu topraklar üzerinde her türlü ekonomik faaliyet yasaklanmıştır. Aynı zamanda bu bölgelerdeki ağacı kesmek, ot koparmak, toprak kazmak, taş taşımak ya da avlanmakta yasaktı. Bu alanların kutsallığı bu eylemlerin gerçekleşmesine izin verilmemesi

ve cezası olan kurallarla yasaklanması istenilen kutsallığı da zamanla beraberinde getirmiştir.

SONUÇ

İslamiyet öncesi bozkırda yaşayan Türklerde, bir yaşam döngüsünün oluşturulduğu coğrafyada uzmanlaşmış bir sosyal yapı ve oldukça karmaşık bir sistem karşımıza çıkmaktadır.

Mekânın dinamik kullanılması adına yerleşim alanında somut ekonomik faaliyetlerin -hayvan verimi elde etme, sığır besiciliği, avcılık, hasat- gerçekleştirildiğini, otlak türleri ve iklim koşullarına göre bölümlere ayrıldığını görmekteyiz.

Bölgelerin pratik gelişimine paralel olarak, mekânın her bir bölümü dinî ve mitolojik sistemde yerini almıştır. Mekânın kutsal haritası hiyerarşik olarak farklı kutsal mekânlarla doludur. Bunlar, toplum ve doğa arasındaki ilişkilerin uyumlaştırılmasını amaçlayan yıllık ritüellerin düzenlendiği aile ve kabile kutsal alanlarıdır. Bunlar aynı zamanda akrabaların ve Şamanların hiyerofani yerleri ve mezar alanlarıdır.

Sınırlar tüm mekân kümelerinin ortak özelliğini oluşturur. Bunlar çeşitli doğal ve kültürel nesnelere aracılığıyla kendini gösterir. Göçebe yaşam tarzı, kültürel insan çevresinin daha fazla sayıda işaretini içerdiğinden ve bunların göçebelerin tüm yaşam alanının sınırları içinde eşit dağılımını sağladığından, yüksek derecede alan kullanımını belirler.

Göçebe Türklerin evrene/mekâna bakışı, gündelik yaşamlarına yön vermesinin yanı sıra yaşam şekillerini oluşturan birçok motife, dinî kutsallıklarına, sanatlarına, kültürlerine ve felsefelerine etki etmiştir. Bu mekân anlayışı ve bununla beraber gelen yaşam dünyaları yaşamı toprağa bağlı olmayan ve yerleşim alanlarını kolayca değiştiren göçebe imajının, bazı kutsallıklardan bihaber olduklarını da göstermiştir.

KAYNAKÇA

Anichkov, E. V. (1914). *Paganism and the Ancient Rus*. Saint Petersburg: M. M. Stasyulevich's Typ. Original in Russian (Аничков, Е. В. Язычество и древняя Русь. М.: Тип. М. М. Стасюлевича).

- Bakaeva, E. P. and Sangadzhiev, I. (2005). *The Culture of the Dwelling: Ethnic Traditions and Contemporary Priorities of the Kalmyks*. Elista: Dzhangar. Original in Russian (Бакаева, Э. П., Сангаджиев, Ю. И. Культура жилища: этнические традиции и современные приоритеты у калмыков. Элиста: Джангар).
- Barfield, T. J. (1992). *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China 221 B.C. to A.D. 1757*. Cambridge, Mass, and Oxford: Blackwell.
- Barfield, T. J. (2001). "Empires: Perspectives from Archaeology and History". *The Shadow Empires: Imperial State Formation along the Chinese-Nomad Frontier in*, ed. Alcock, S. E., D'Altroy, T. N., Morisson, K. D., and Sinopoly, C. M. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barkmann, U. B. (1997). "The Revival of Lamaism in Mongolia". *Central Asian Survey*. 16 (1): 69-79.
- Bat'ianova, E. P. (2007). "The Teleut Version of Burkhanism, *Anthropology & Archeology of Eurasia*". 45 (3): 9-34.
- Beffa, M. L. and Hamayon, R. (1983). "Les categories mongoles de l'espace, *Etudes mongoles et siberiennes, centrasiatiques et tibetaïnes*". 83 (14): 81-119.
- Burchina, D. A. (1990). *The Geser Heroic Epic of Western Buryats, A Guide to Poems and their Variants*. Novosibirsk: Nauka. Original in Russian (Бурчина Д. А. Гэсэриада западных бурят. Указатель произведений и их вариантов. Новосибирск: Наука).
- Butanaev, V. and Mongush, V. (2005). *Archaic Customs and Rites of the Sayan Turks*. Abakan: Khakassian State University Press. Original in Russian (Бутанаев, В. Я., Монгуш, Ч. В. Архаические обычаи и обряды саянских тюрков. Абакан: Издательство Хакасского государственного университета).
- Chibilev, A. and Bogdanov, S. (2009). "The legacy of nomadic empires in steppe landscapes of Northern Eurasia". *Herald of the Russian Academy of Sciences*. 79 (5): 470-483.
- Choldin, H. M. (1978). "Handbook of Contemporary Urban Life". *Social Life and the Physical Environment in*, ed. D. Street. (352-384) San Francisco: JassseyBass.

- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahtarları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Di Cosmo, N. (1994). "Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and its Significance in Chinese History". *Journal of Asian Studies*. 53 (4): 1092-1126.
- Di Cosmo, N. (2015). "Why Qara Qorum? Climate and Geography in the Early Mongol Empire". *Archivum Eaurasiae Medii Aevi*. 21: 67-78.
- Dunlap, R. E. and W. R. Catton, Jr. (1979). "Environmental Sociology". *Annual Rev. Of Sociology*. 5: 243-273.
- Dunlap, R. E. (1978). "The New Environmental Paradigm.. a Proposed Measuring Instrument and Preliminary Results". *J. of Environmental Education*. 9: 42-43.
- Durmuş, İ. (1993). *İskitler (Sakalar)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Durmuş, İ. (2014). "Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*. 8 (15): 269-298.
- Dybo, A. V. (2008). *Natural Environment and Material Culture of the Proto-Turkic Peoples*. Moscow: Vostochnaya literatura. Original in Russian (Дыбо, А. В. (ред.). Природное окружение и материальная культура пратюркских народов. М.: Восточная литература).
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. 2. Baskı, Çev: Nimet Uluğtuğ. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Egorov, V. L. and Zhukovskaya, N. L. (1979). *The Types of Traditional Rural Dwellings of the Peoples of South-East, East and South Asia*. Dwelling of the Population of the Mongolian People's Republic in, ed. Cheboksarov, N. N. (98-215). Moscow: Nauka. Original in Russian (Егоров, В. Л., Жуковская, Н. Л. Жилище населения Монгольской народной республики. В: Чебоксаров, Н. Н. (ред.), Типы традиционного сельского жилища народов ЮгоВосточной, Восточной и Южной Азии, с.198-215. М.: Наука).
- Erdemir Palaz, H. (2009). "Eski Türkler ve Nehirler". XXI. Gasır Bilim Beri Jüynesi: Basekege Kabiletti Maman Dayarlay Meseleleri. *Materialdarı*. H. A. Yesevi Halkaralık Şimkent: Türk-Kazak Üniversitesi Şimkent İnstitutı ve Akademiyalık İnnovasiyalık Universitet, 363-369.

- Erdemir Palaz, H. (2011). "Eski Türklerde Su ve Su Ulaşımı". *Turkish Studies*. 6 (2): 819-836.
- Erdenebold, L. (2012). *Traditional Beliefs of the Oirat Mongols (the Late 19th-Early 20th Century)*. Ulan-Ude: BNC SO RAN. Original in Russian (Эрдэнэболд, Л. Традиционные верования ойрат-монголов (конец XIX – начало XX в.). Улан-Удэ: БНЦ СО РАН).
- Ergin, M. (2012). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Erkoç, H. İ. (2020). "Bozkır Halklarında Su Kültü". *Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul, 69-108.
- Eroğlu, E. (2020). "Orta Asya Türk Tarihi Coğrafyasında Nehirler". *IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. 373-379.
- Esin, O. (2018). "İnanç Temelinde Suyun Yaradılış Düşüncesi ve Geleneksel Yapı Üzerindeki Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11 (58): 61-69.
- Frenkel, Y. (2005). *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*. The Turks of the Eurasian Steppes in Medieval Arabic Writing in, ed. R. Amitai & M. Biran. (201-241) Leiden: Brill.
- Frye, R. N. (2009). *Orta Asya Mirası*. Çev. F. Tayanç, T. Tayanç. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gibert, L. De. (1986). *Istoriya narodov vostochnoi i tsentral'noi Azii s drevneishikh vremen do nashikh dnei (History of the People of Eastern and Central Asia from earliest times to our own day)*. Moscow.
- Gold, J. R. (1980). *An Introduction to Behavioral Geography*. Oxford: Oxford University Press.
- Gül, B. (2006). "Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine I". *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 203-218.
- Gümüüşçü, O. (2019). "Yaylak ve Kışlak". *TDV İA*. 2: 669-670.
- Honeychurch, W. (2015). *Inner Asia and Spatial Politics of Empire*. New York: Springer.
- Hoppal, M. (2001). "Sibirya Şamanizminde Doğa Tapınımı". Çev. Prof. Dr. Gürbüz Erginer. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 41 (1): 209-225.

- Humphrey, C. (1974). "Inside a Mongolian Tent". *New Society*. 30: 273-275.
- Jenkins, G. (1974). "A Note on Climatic Cycles and the Rise of Chinggis Khan". *Central Asiatic Journal*. 18 (4): 217-226.
- Khasanov, A. M. (1984). *Nomads and Outside World*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Khasanov, A. M. (2008). *Nomads and the Outside World*. Saint Petersburg: Filologicheskij fakultet SPbGU. Original in Russian (Хазанов, А. М. Кочевники и внешний мир. СПб: Филологический факультет СПбГУ).
- Kitchin, R. and Freundschuh, S. (2000). *Cognitive Mapping: Past, Present And Future*. The Future of Cognitive Mapping Research in, ed. Kitchin, R. & Freundschuh, S. (249-263) Routledge Frontiers Of Cognitive Science.
- Klyaştorıny, S. G. (2020). "Eski Türk Abidelerinde Mitolojik Konular". Trans., Gulruh Abdyyeva. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 2: 499-510.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Türkler*, Cilt III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 15-37.
- Kocasavaş, Y. (2002). Eski Türklerde yas ve ölü gömme âdetleri. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3.
- Kollautz, A. and Miyakawa, H. (1970). *Geschichte und Kul-tur eines völkerwanderungszeitlichen Nomaden-volkes*. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awa-ren in Mitteleuropa 1. Die Geschichte.
- Kononov, A. N. (1978). *Sposobi i Termini Opredeleniya Stran Sveta u Tuyskih Narodov*. Moskva.
- Köse, H. (2018). Yaraticı Uzamlar ya da "Psikocoğrafya" Kavramı Odağında Mekânın Yeniden Üretimi. *Journal of Cultural Studies*, Faculty of Communication, Hacettepe University. 5 (2): 320-342.
- Kradin, N. N. (2002). Nomadism, Evolution and World-Systems: Pastoral Societies in Theories of Historical Development. *Journal of World-Systems Research*. 8 (3): 368-388.
- Kur'an-ı Kerim Meali (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kyzlassov, L. R. (1960). "Tuva at the Time of the Turkic Khaganate". *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Series 9. Istoricheskie nauki*, 1: 51-76. Original in Russian (Кызласов, Л. Р. Тува в период тюркского каганата. Вестник Московского университета. Серия 9. Исторические науки 1: 51-76).

- La Piere, R.T. (1965). *Social Change*. New York: Me Graw-Hill.
- Liisa M. (1992). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology*. 7: 24-44.
- Liu Mau-Tsai (1958). *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Turken*. Bd 1-2. Wiesbaden.
- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki drevnetjurkskoy pismennosti*. Teksti i issledovaniya, Moskova.
- Malov, S. E. (1959). *The Ancient Turkic Written Monuments of Mongolia and Kirghizia*. Moscow-Leningrad: AN SSSR. Original in Russian (Малов, С. Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. М.- Л.: АН СССР).
- Mandaloğlu, M. (2014). "Bozkır Türklerinde Ekonominin Hayvancılık ve Tarıma Dayalı Olarak Değerlendirilmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3 (1): 75-93.
- Manzhigeev, I. M. (1960). *The Yangut Buryat Clan (an Experience of Historical and Ethnographic Study)*. Ulan-Ude: Buryat Book Publ. Original in Russian (Манжигеев, И. М. Янгутский бурятский род (опыт историкоэтнографического исследования). Улан-Удэ: Бурятское книжное издательство).
- Melnikova, L. V. (1994). *Tofy: Historical and Ethnographic Essay*. Irkutsk: VostochnoSibirskoye Knizhnoye Izdatel'stvo. Original in Russian (Мельникова, Л. В. Тофы: историко-этнографический очерк. Иркутск: ВСКИ).
- Morgan, D. (1990). *The Mongols*. Londra: Cambridge.
- Morrison, D. E. (1976). Growth, environment, equity ant scarcity. *Social Sci.* 9 (57): 292-306.
- Nasuhoglu, R., Bingöl, G., Gür, H., İnan, D., ve Ünal, N. (1989). *Fizik Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ochir, A. and Galdanova, G. R. (1988). *The Cultural and Everyday Traditions of the Buryats and Mongols*. The Traditional Family Ritualism of the Mingats of the Mongolian People's Republic in, ed. Basayeva, K. D. and Nimayev, D. D. (109-128) Ulan-Ude: BNC SO RAN. Original in Russian (Очир, А., Галданова, Г. Р. Традиционная семейная обрядность мингатов МНР. В: Басаева, К. Д., Нимаев, Д. Д. (ред.), Культурно-бытовые традиции бурят и монголов, с. 109-128. Улан-Удэ: БНЦ СО РАН).

- Oxford Dictionary of Physics* (2003). Oxford: Oxford University Press.
- Podosinov, A. V. (1999). *Ex oriente lux! The Cardinal Points Orientation in Archaic Cultures of Eurasia*. Moscow: Yazyki russkoj kultury. Original in Russian (Подосинов, А. В. Ex oriente lux! Ориентация по странам света в архаических культурах Евразии. М.: Языки русской культуры).
- Potanin, G. N. (1883). *Essays on Northeastern Mongolia*. Issue 4. Ethnographic materials. Saint Petersburg: V. Kirshbaum. Original in Russian (Потанин, Г. Н. Очерки Северо-Западной Монголии. Выпуск 4. Материалы этнографические. СПб.: В. Киршбаум).
- Rintchen, B. (1959). Les matériaux pour l'étude du chamanisme mongol. 1. *Asiatische Forschungen* 3. Wiesbaden: O. Harrasovitz.
- Roux, J. P. (1959). "L'origine celeste de la souverainete dans les inscriptions paleo-turques de Mongolie et de Sibirie". *Studies in the History of Religions*. 231-241.
- Roux, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. Çev: Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Sanders, R. and Stoltman, J. P. (2004). An International Comparison of Geography Teaching: Content and Standards. *Expanding Horizons in a Shrinking World, International Geographical Union. Commission On Geographical Education, University Of Strathclyde-Faculty of Education, Glasgow*.
- Sarıkcıoğlu, E. (2005). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Schleicher, Y. (2007). *International Geographical Union, Commission on Geographical Education. Sustainable Geography Learning and ICT, Changing Geographies: Innovative Curricula in*, ed. Catling, S; Taylor, L. British Sub-Committee with HERODOT, London Conference, England.
- Skorodumova, L. G. (2004). *The Mongolian Language: Images of the World*. Ulaanbaatar: Bembi San. Original in Russian (Скородумова, Л. Г. Монгольский язык: образы мира. Улан-Батор: Бемби Сан).

- Skrynnikova, T. D. (2005). *Humanitarian Geography. Scientific and Cultural Educational Almanach*. Images of Earth and Sky of the Medieval Mongols in, ed. Zamyatin, D. N. Vol. 2 (37-54) Moscow: Institut Naslediya. Original in Russian (Скрынникова, Т. Д. Образы земли и неба у средневековых монголов. В: Замятин, Д. Н. (ред.), Гуманитарная география. Научный и культурно-просветительский альманах. Вып. 2, с. 37-54. М.: Институт Наследия).
- Sneath, D. (2006). *Mongols from Country to City: Floating Boundaries, Pastoralism and City Life in the Mongol Lands*. The Rural and the Urban in Pastoral Mongolia in, ed. Ole Bruun / Li Narangoa (140-161) Copenhagen: Nordic Institute of Asian Studies.
- Stoltman, J. P. (1997). "The International Charter on Geographical Education: Setting the Curriculum Standard". *Journal of Geography*. 96: 1, 32.
- Tekeli İ. (2010). *Mekansal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tserenkhand, G. (1993). *From the History of Economy and Material Culture of the Turkic and Mongol Peoples*. The Nomadic Camping Ground Traditions of the Mongols in, ed. Zoriktuyev, B. R. (27-36). Novosibirsk: Nauka. Original in Russian (Цэрэнханд, Г. Традиции кочевого стойбища у монголов. В: Зориктуев, Б. Р. (ред.), Из истории хозяйства и материальной культуры тюрко-монгольских народов, с. 27-36. Новосибирск: Наука)
- Tserensodnom, D. (2001). *Interaction between Nomadic and Other Cultures of Central Asia*. Traditional Methods of Research on Lands and Nomads in, ed. Dialogue among Civilizations: Ulaanbaatar (481-482). IISNC. Original in Russian (Цэрэнсодном, Д. Традиционные методы исследования земель у кочевников. In Dialogue among Civilizations: Interaction between Nomadic and Other Cultures of Central Asia. Ulaanbaatar: IISNC).

- Trepavlov, V. V. (2005). *The Mongol Empire and Nomadic World*. The Ulus Substrate and the Imperial Substrate: Searching for the 'Nucleus' of Nomadic Statehood in, ed. Bazarov, B. V., Kra-din, N. N., and Skrynnikova, T. D. Book 2 (71-86), Ulan-Ude: BNC SO RAN. Original in Russian (Трепавлов, В. В. Улусный субстрат и имперский субстрат: поиск 'ядра' кочевой государственности. В: Базаров, Б. В., Крадин, Н. Н., Скрынникова, Т. Д. (ред.), Монгольская империя и кочевой мир. Книга 2, (71-86), Улан-Удэ: БНЦ СО РАН).
- Trepavlov, V. V. (2011). "Sacral Topography of the Jochi Ulus". *Etnograficheskoye obozrenie*. 2: 107-115. Original in Russian (Трепавлов, В. В. Сакральная топография улуса Джучи. Этнографическое обозрение, 2, 107-115).
- Tuan, Yi-Fu. (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Tuan, Yi-Fu. (1990). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. New York: Morningside.
- Tuan, Yi-Fu. (2002). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis-London: University of Minnesota Press.
- Türkyılmaz, A. (2013). "İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Gü-nümüne Yansımaları". *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araş-tırmaları Dergisi*. 4: 83-100.
- Yeğin, H. İ. (2012). "Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17 (27): 53-91.
- Yundenbat, S. (2011). *Important Intangible Cultural Heritage of the Mongols*. Ulaanbaatar: Mönkhiin Üseg.
- Zhukovskaya, N. L. (1988). *Categories and Symbols of Traditional Mon-golian Culture*. Moscow: Nauka. Original in Russian (Жуковская, Н. Л. Категории и символика традиционной культуры монголов. М.: Наука).
- Wasilewski, J. (1976). "Space in Nomadic Cultures-a Spatial Analy-sis of Mongol Yurt". *Altaica Collecta*. 9: 345-360.
- Wieser, C. (2008). *The Didactics Of Geography And Geography Teach-ing, Future Prospects in Geography*. Action Research and Its Impacts on Student-Centered Geography Teaching- An App-roach To Solve The Conflict Of Theory And Practice in, ed. Donert, K., Wall, G. HERODOT Conference Proceedings, Li-verpool Hope University.

William, P. (1999). *Comparative Studies in the History of Religions*. Re-conceiving the Category of Sacred in, ed. Jørgen Podemann Sørensen. Museum Tusulanum.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

MİLLİYET MESELESİNİ TENVÎR EDECEK BİR BAHİS: AMERİKA'DA VAHDET-İ MİLLİYYE NE SÛRETLE VÜCÛDA GELİYOR?*

Samet YILDIZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
sametyildiz.iletisim@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4098-2718.

Geliş Tarihi: 21 Ağustos 2023; Kabul Tarihi: 18 Ekim 2023

Received: 21 August 2023; Accepted: 18 October 2023

Harb-i Umûmî, gözlerimiz[-in] önüne birçok muammâ-engiz vekâyi' koydu.

Milliyet mücâdelâtı da bunlardan biridir.

Filhakıka vahdet-i siyâsiyyeyi vesâit-i umûmiyye ile tesis ve muhafazaya sâî olan [çalışan, gayret eden] saltanatlarda anâsır-ı muhtelif arasında ki unsurî rekabet-i siyâsiyye, bütün şiddetiyle tezahür etti ve meseleyi tâmik edemeyenlere [inceleyemeyenlere], tarihinde yeni bir milliyet devresinin küşâd edildiği zannını verdi. Fakat, buna mukabil, eski dünyanın uzlaşmak bilmeyen anâsırına

* Amerika'da milliyetçiliğin ve kültürel hususların oluşmasını konu alan bu makale, Ömer Âdil Bey tarafından kaleme alınmıştır. *Meslek-i İçtimaî Mecmuası'*nda yayınlanmış olan makale, içerisinde birtakım yabancı ve anlaşılması zor kelimeleri barındırmaktadır. Eserde daha önceki devirlere nazaran daha az sayıda yabancı kelime bulunsa da; kolaylıkla anlaşılabilmesi için, birtakım kelimelerin günümüz karşılıklarını paylaşmayı uygun bulduk. Bu bağlamda; mevzu bahis kelimelerin anlamları, metne müdahalede bulunmadan köşeli parantez “[]” içerisinde verildi. İlâveten, eserde geçen yer adlarının günümüzdeki hâlleri verildi ve okumayı kolaylaştırmak adına, noktalama işaretleri eklendi. Eserin orijinal künyesi için bkz. Ömer Âdil, “Milliyet Meselesini Tenvir Edecek Bir Bahis: Amerika'da Vahdet-i Milliyeye Ne Suretle Vücuda Geliyor?”, *Meslek-i İçtimaî Mecmuası*, Y. 1, S. 4, Nisan 1335, ss. 111-121.

muhâceret kapılarını açık bulduran Hükûmât-ı Müttehide'de [Amerika Birleşik Devletleri'nde] vahdet-i milliyye, bütün kudretiyle teessüs edebilmiş; Amerikalılar, cihanın muhâsım amâl-i milliyesine hâkim olmak mevkiini işgal ediyor.

Binâenaleyh mesele, zannedildiği kadar basit değildir.

İlm-i içtimâ [sosyoloji] ulemâsından Mösyö Paul de Rousiers, harpten epey zaman evvel Hükûmât-ı Müttehide'ye icrâ ettiği seyahat-ı tetkikiyyede, Amerikalılığın evsaf-ı barizesiyle her adımda o kadar karşı karşıya gelmişti ki, her sene yüz binlerce muhacir kabul eden ve bütün ahâlisini hâriçten aldığı malûm olan bu memlekette vahdet-i içtimâiyyenin ne suretle vücûda geldiğini ol-emirde tahkik [etmek] mecburiyetinde kalmıştı.

Avusturya İmparatorluğu'nun inhilâlini mucip olan ve Türkiye'yi bir asırdan beri parçalamakta amil olan unsuru rekabet-i siyâsiyyenin ne gibi esbâb-ı neticesi olduğu teşrih edilince, diğer bir tahlil-i ilmî elde edilmiş oluyor. Bunun Amerika'da yapılan tetkikatla mukayesesini, milliyet meselesi hakkında sâlim bir nokta-i nazar elde edilmesini mümkün kılmaktadır.

Mecmuanın bu nüshasına, Paul de Rousiers'nin Hükûmât-ı Müttehide'deki tetkikatını hülâsaten naklediyoruz.

Muhtelif memleketlerden gelen, muhtelif milletlere mensup insanlardan nasıl oluyor da -kendine has evsaf ve secâyâ [huy ve karakter] ile- hakiki bir millet teşekkül ediyor? Bu mesele, Amerika'ya geldiğimden beri fikrimi şiddetle işgal etmektedir. Her adımda birtakım kimselere tesadüf eyliyorum, "babam Alman, annem Fransız, veyahut Belçikalı veya İskoçyalı; fakat ben Amerikalıyım" diyor; bu, nasıl oluyor?

İş bir mesele-i hukukiyyeden ibaret kalsaydı, pek sâde idi. Amerika'da tevellüt eden her fert, kânun nazarında Amerikalı itibar olunur; ilk müsta'mirlerin¹ ahfadı gibi aynı hukuktan istifade eder. Binâenaleyh peder veya validesinin milliyeti, ehemmiyeti hâiz değildir. Fakat şu hukukî vaziyet, bu adamın hukukî bir Amerikalı olmasını, yâni tarz-ı hareketi ve gayesi itibarıyla hayatı Amerikalı gibi telâkki eder bir kimse hâline geçmesini izah etmez. Hâlbuki bu hâdise, muttasıl [durmaksızın, aralıksız] göze çarpıyor. Hükûmât-ı Müttehide'nin tarihini de, baştan başa bu hâdise ifade eder. Çünkü

¹ Bir yere iskân amaçlı yerleşen kişi; kolonist.

[-ABD'nin-] herhangi tarafına gitseniz, ahâlinin muhtelif nesillere mensup olduğunu ve fakat seciyeten vahdetini görüyorsunuz.

Demek bir Amerikalının, ve sonra Amerika milletinin, ne suretle teşekkül ettiğini anlamak lâzım. Etrafımdaki bütün insanlar, neden bu kadar faal idi? Yemek yemeğe bile vakitleri yok, ömürlerinin yarısı vesâit-i nakliyyede geçiyor; daima para kazanmak için yeni bir vâsita taharrîsiyle [aramakla] meşguldürler, kazandıklarını da hesap etmeksizin sarf ediyorlar... Buna sebep, nedir?

Amerikalılar başlı başına harekette, süratle karar vermekte ve kararlarını hemen icrada gösterdikleri şâyân-ı hayret kudrete nasıl temellük etmişler [sâhip olmuşlar]?

Bu vasî memleketin her tarafında -kabil-i izah ufak farklarla-kendini gösteren bu Amerikalı numunesini, ilm-i içtimâın izah etmesi icap ediyor.

Seyahatlerimde gördüm ki Hükûmât-ı Müttehide'de, hususiyle sanayi olan Şark'ta², bir mevki vücuda getirmekten, başka bir şey için hareket edilmiyor. Servet sâhibi ve erbâb-ı hayırdan olanlar da aynı maksatla diğerlerine yardım ediyorlar. Çok para kazanan bir adam bir kütüphaneye, bir mabede, bir darülfünuna [-yahut-] herhangi bir cemiyete memnuniyetle mühim bir meblağ teberru' ediyor [bağışlıyor]. Zira bu müessesâtın, insanları ıslaha ve Amerika'da herkesin kemâl-i hararetle kabul ettiği mücadele-i hayatta muvaffakiyete medar olabileceğini takdir eyliyor. Bu mücadelede muvaffak olan milyoner bir fabrikatör müteşebbis, faal ve gayretli gençlerin teşebbüslerini teshil etmek kendisi için bir vazife olduğunu haklı olarak düşünüyor. Hükûmât-ı Müttehide'de meâsir-i hayriyyeden [güzel yapıtlardan] büyük bir kısmının tamamıyla ameli bir mahiyeti hâiz olması, bundan neşet eder.

Şu müşâhedât bizi bir faraziye yapmaya [çıkarımda bulunmaya] sevk ediyor. Faraziye şudur: Amerikalılar bir ıstifa mahsulüdür [seçilmiştir]. Bu milliyeti hakiki surette iktisap için şart-ı esasî (hayat)ı bir zevk değil, belki bir mücahede [çalışkanlık] olarak telâkki etmek; hayatta eğlence ve sanayi-i nefiseye hasredilen boş vakitler aramak yerine cehd [çalışmaya] ve faaliyete kıymet vermektir.

² ABD'nin Atlantik tarafıdır. Büyük şehirler ve payitaht Washington burada olup iklimi serttir.

İstifanın [seçilmişliğin] tarz-ı husulüne gelince, bu kendiliğinden vukua geliyor.

Eğer âtil ve [boş bir]³ hayat sürmek emeliyle bir pazartesi [-günü-] New York'a çıksanız, gelecek cumartesi hareket eden transatlantik⁴ ile Fransa'ya avdete mecbur olursunuz. Çalışmak maksadıyla gelmiş iseniz ve çalışmaya alışkın iseniz, herhâlde iştiğal edecek bir vâsita bulursunuz. Sermaye ve gayretten mahrum olarak gelmek tedbirsizliğinde bulundunuzsa, bir köşede terk-i hayat etmek tehlikesi vardır.

Hülâsa Amerika'nın kendisine gelen muhacirler üzerindeki tesiri, bir kalburun mahlût [karma] hububat üzerinde yaptığı ameliyeye müşabihtir; bazılarını def' ve birtakımlarını muhafaza etmek suretiyle, ecnas ve evsafına göre onları ayırır.

Bu ameliyeyi, kendi evlâdı üzerinde de yapar. Faaliyetten kaçan ve hayatlarını zevk ve şetâret arayarak imrâr etmek [geçirmek] isteyen Amerikalıları da tard eder. Bunlar Paris'e geliyorlar. Ve orada, oldukça kalabalık bir heyet teşkil ediyorlar. Amerika'nın şarkında fark edilen diğer bir şey daha var: Büyük bir faaliyet-i sınıâyye ve ticâriyye merkezi, bütün Avrupa yollarının nokta-i müntehası [varış noktası] olan Şarkî Amerika'da ticaret ve vesâit-i nakliyye merâkizine [merkezlerine] has şerâit mevcuttur. Bu yerlerde muhtelif binlerce hâdise, yekdiğerini nakzeder [diğerini tutmaz] gibi görünür veyahut aralarındaki râbıta, vâzıhan [açıkça] fark edilemez. Bundan dolayı müdekkik [araştırmacı], müşâhedâtını idare için bir hatt-ı hareket bulmakta müşkülâta maruz kalır.

Amerika'nın kuvveti orada değil, ziraî olan garbında olmak icap eder. Muhit-i ziraîde tefrik-i ameliyesi[-ne] daha kuvvetle meşhut olmak, zarurîdir. Bir muhacir her şeyi yeniden vücuda getirmek, toprağı kabil-i istifade bir hâle koymak üzere âharın [başkalarının] muavenetine münfakır [muhtaç] olmaksızın, yalnız başına yeni bir hıttaya [yere] dâhil olmak için yüksek bir derece-i metanete, hususî bazı melekât [kabiliyet] ve evsafa temellük etmek icap eder. Müdekkik orada basit, münferit ve kavranması daha kolay hâdiselere müsadif olur; Amerikalıyı vücuda getiren tarzı, orada daha

³ Eserin bu kısmı silik bir hâldedir. Fakat metin içerisinde görülebildiği kadar bu şekilde bir çıkarım yapılabildi.

⁴ Atlantik Okyanusu arasında seyrüsefer eden gemilere verilen umumi isimdir.

büyük bir sühûletle tetkik edebilir. Zira ıstıfa hâdisesi orada daha keskin ve tesîrât-ı hâriciyyeden daha ziyâde âzadedir.

Binâenaleyh Garp hükûmetlerini, müşâhedâtını ikmâl için ziyaret etmek emelinde idim. Bu suretle Kansas'ı, Oklahoma müstamerâtını [kolonilerini]; Colorado[-'yu], Nebraska'yı, şimâlî ve cenubî Dakota ile Minnesota'yı dolaştım. Iowa'ya dâhil oldum; orada da biraz kalmak icap etti. Evvelce vazetmiş olduğum "Amerikalı nasıl vücuda geliyor" sualine cevap verecek mevkiyeyim.

Seyahat programım beni şark şehirlerinde bulundurdukça, faraziyeler yapmakla iktifaya mecbur olmuş idim. Orada tesâdüm eden [çarpışan] muhtelif hâdisât, zarurî olarak fikrimi karıştırıyor; hiç değilse, bir nevi tereddüt husûle getiriyordu. Garb-ı muhit-i ziraîsi gözlerimin önünde birtakım basit, münferit teşkilât bulunduran tereddütlerimi izâle ve evvelce yapmış olduğum faraziyeleri teyit etti.

Evet; Hükûmât-ı Müttehide'ye bugünkü harîkulâde inkişafı veren, müstakilen saadet ve ikbâl temin edecek olan hakikî, Amerikalı bir ıstıfa mahsûlüdür. Ve bu ıstıfa, Yeni Dünya'da [Amerika'da] olduğu kadar Eski Dünya [Avrupa, Asya ve Afrika] üzerinde de vuku buluyor, Amerika, Avrupa'nın bazı aksamından kendi hayatı için lâzım olan anâsırı mütemadiyen aldığı gibi, kendi ihtiyacına ermeyen anâsırı da mütemadiyen bizim büyük şehirlerimize göndermektedir.

Kansas muhit-i ziraîsine dâhil olduğumuz zaman hâdiseye, bütün kuvvetiyle göze çarpıyor.

Yekdiğerinden tamamen farklı iki sınıf çiftçi var; birisinin yüzü hâlâ muhit-i Atlasî'ye ve -Amerika'da denildiği gibi- eski memleketlere de müteveccihtir. İkinci sınıfı ise kendilerini besleyen toprağa hakikî surette merbut [bağlı] olanlar teşkil eder. Birinciler ismen Amerikalıdır. Bankaya yatırılmakta olan paralar yekûnunun, iyi bir hasat silsilesi sâyesinde, kabarması; ekseriya vaki olduğu üzere, arazi fiyatlarındaki anî bir tereffuun [yükselişin], kârlı bir surette toprağın nakde tahvili fırsatını vermesi onları bahr-i muhitin [okyanusun] öbür yakasına tekrar geçirmek için kâfidir. Bu kısım çiftçileri Amerika'da tutan, buradaki toprakların Avrupa'dakilerden ziyâde kâr temin ettiği ve burada satıp orada almanın iyi bir alışveriş olmayacağı hususundaki, sırf iktisadî nokta-i nazardır. Vatandaşlıklarını basit bir hesap işinden ibaret olduğu cihetle, satış

fiyatlarında yahut amele yevmiyelerinde küçük bir tebeddül ile zail olabilir.

İkinciler -ki ekseriyeti teşkil ederler- bilâkis burada yaşamayı ve burada ölmeyi düşünürler ve bunu açıkça söylerler. Seyahatten başka bir suretle Avrupa'ya dönmek fikri, kendilerine o kadar garip gelir ki, bilfarz böyle bir istizahta bulunacak olsanız, sualinizi büyük bir istiğrapla [şaşkınlıkla] karşılırlar.

Aralarındaki farkın esbabı şudur: Birinci numuneden müsta'mirler [koloniciler] Amerika çiftliklerindeki sâde, faaliyet-perver hayat-ı inzivayı istemeyerek kabul edenlerdir. İkinci numuneden müsta'mirler için ise bu müstakil hayatın câzibesini, mahzurlarını telâfiye tamamiyle kifâyet eder.

Bu hususta kadının tesirini de hesaba katmak lâzımdır. Çünkü münzevi hayat, onlardan çoğuna pek ağır geliyor. Her gün ziraatla veya hayvânâta bakmakla meşgul olan zevç akşam olup da güzel bir çorba ve sıcak bir oda bulunca memnun kalır, başka bir şey aramaz, endişesizce uykuya varır; elverir ki ekinlerin gelişi güzel olsun ve hayvanlar, iyi bir fiyatla satılmış bulunsun. Filhakîka, Amerika çiftliklerinde kadın da çalışmaktan geri kalmaz. Hâl u vakti yerinde olan eshab-ı arazi ailelerde bile ev işleri, tamamiyle onun üzerindedir. Kümes ve sebze bahçesiyle de işigal eder. Çocukları az da olsa işsiz, boş kalmak tehlikesi yoktur. Yalnız çalışmayan çenesidir; zira komşular hem uzak, hem de meşgul, ekseriyetiyle nesl-i karabeti [yakınlığı] yok. Bundan dolayı gevezeliğe ve dedikoduya imkân kalmaz. Kendi âleminde yaşamak mecburiyeti vardır.

Bir kadının dedikoduya temâyülü veya ondan nefreti, aldığı ilk teşekkül ve terbiyeye göre taayyün ediyor. Bu hâl cemiyetin bütün tabakatında, köylerde olduğu gibi, büyük şehirlerde de meşhûr [görülüyor]. Cenûp köylülerinden bir kadıncağızın veya Parisli genç bir hanımın, veyahut Avusturya saray-ı hükümdarisi mensubiyetinden muteber bir madamın, Dakota'nın münzevi malikanelerinden birinde yaşamağa mecbur kaldığını farz ediniz; bedbaht, hem de ne kadar bedbaht olacaktır. Bununla beraber 160 e'kerlik [أيقه ر] (?)⁵ küçük çiftliklerde yahut 5000 e'ker (?) büyük malikânelerde tesadüf ettiğim İskandinavyalı, Amerikalı ve İngiliz

⁵ E'ker (?), dönümden biraz küçüktür.

hanımları, hattâ ciddî bir terbiye ile yetişmiş bir Parisli hanımı bu inziva içinde pek bahtiyar ve neşesini tamamen muhafaza eder bir hâlde buldum.

Hatta garptaki hayvan besleyen çiftliklerin ortasında, ahvâl ve etvarıyla zarif ve kibar olduğu kadar malûmat itibariyle de Avrupa kadınlarının ekserisine bin defa fâik kadınlar bulunabilir. İki hafta evvel Nebraska'nın büyük bir çiftliğinde -bu çiftlikte, senede 5-6 bin sığır besleniyor- bütün bir günü geçirdim. Çiftlik sâhibi, ikametgâhını -işlerine nezaret etmek isteyen bir adam düşüncesiyle-arazisinin merkezinde inşa etmiş idi. Yemek vakti gelip de evin hanımına takdim edildiğimiz zaman, tasavvur edilebildiği kadar sevimli bir şahsiyet muvacehesinde [karşısında] bulunuyorduk. Bin türlü şey konuştuk. Ziyaret etmiş olduğu Avrupa'dan, bir Amerikalı için calib-i hayret olacak tarzda vâkıf olduğu Fransız edebiyatından, buradakinden pek fazla bir hâl-i inzivada, birçok seneler yaşadığı Teksas'tan bahsettik... Fakat kimsenin leh[-inde] ve[-ya] aleyhinde bir kelime sarf edilmedi!

Hindûlar⁶ arazisi hududundaki Teksas'ta yaşamakla uzlaşmışsa, şüphesiz bu hâl, komşuların efâl ve harekâtıyla [ne ettikleri ile] fazla alâkadar olmak itiyadının mefkudiyetinden [olmamasından] ileri geliyor.

Şu hâlde garp muhit-i ziraîsine kaviyen yerleşmek için bir şart-ı esasi var: Münzevi bir malikane-i zirai üzerinde zevç ile zevce ve küçük çocuklara münhasır bir aile hayatına evvelemerde hazırlanmış olmak. Bunun için garba doğru ilerlendikçe bu tarz hayatı çoktan beri itiyat etmiş olan asıl Amerikalılar, şimâlî Almanyalılar ve İskandinavyalılardan başka kimse görülmez olur. Fransızlar, İrlandalılar şehirlerde kalmayı tercih ederler: Fransızlar Fransız şehirlerinde, İrlandalılar Amerika şehirlerinde. Evsaf ve tabayii [doğaları] o kadar ayırıcıdır ki, sebep-i hakikîsi umumiyetle pek az malûm olduğu hâlde, bunu herkes sühûletle fark eder. "O kadar ülfet ve ünsiyet düşkünü olan İrlandalılar, nasıl olur da kendilerini ziraat havalisinin vüsat-i âbadı [genişliği] içine atabilir" denildiğini çok kere işittim. Filhakîka İrlandalılar, çok munistirler. Hemcinsleriyle ülfeti, viski şişesi etrafındaki neşeli muhavereleri ve şarkıları, meclisleri ve içtimâları pek severler; buralarda cevval ve keskin

⁶ Hindulardan kastedilen, Avrupa'da yine "Indie" tesmiye olunan Kızılderililerdir. (S.Y.)

zekâlarıyla kendilerini gösterirler. Fakat inziva, kendileri ve kadınları için tahammülfersâdır [dayanılmazdır], ondan kaçarlar. Memleketlerinden ayrılırken teşekkül-ü içtimâîlerinin, tecemmuluğun [toplu hâlde olmanın] lâzım-ı gayr-i müfârikı [olmazsa olmazı] olan evsaf ve nekaisi [eksiklikleri] de beraber getirmişlerdir.

Kansas City, Omaha, Saint Paul, Minneapolis [-ve-] hatta Chicago gibi garp şehirleri, civarlarındaki muhit-i ziraînin çarşısı ve ambarıdır; bu şehirlerin esas ve ikbâli, o muhit-i ziraînin ihya ve imarına merbuttur. Diğer cihetten New York gibi münhasıran ticaretle yaşayan, yahut Philadelphia ve Pittsburgh gibi sanayii hârikulâde bir surette inkişaf ettiren şehirlerin tevsii, ancak garbın istimarından dolayı mahreçlerinin tezâyüd-ü daimîsi sâyesinde mümkün olduğunu nazar-ı dikkate alırsanız, şu neticeye vâsil olursunuz: Hükûmât-ı Müttehide'nin hakikî serveti, garp topraklarındadır. Refah ve kudretinin esasını kuranlar, bu yeni ırkın ilk müessisleri; hülâsa hakikî Amerikalılar, muhakkak ki, bu hâlî [boş] toprakları ihyaya muktedir olan müsta'mirlerdir. Ve Amerika, bu hârikulâde inkişafını şimâlî Avrupa'dan çıkan infiradî [ferdiyetçi] muhacirlerin tefevvukuna [yükselmesine] merbuttur.

Amerika'da infiradî ailenin mevcudiyeti, her şeyden evvel, şu iki alâmetle tezâhür ediyor:

1- Münzevi ziraî malikâne üzerinde, tek bir aile hâlinde yaşamak kabiliyeti,

2- Gençlerin yerleşmesindeki tarz. Burada ailenin servetine istinat edilmez; belki kendi kazancıyla yaşamak üzere, şu veya bu tarzda para kazanmak için, erkenden iş hayatına girilir. Bu [-yolla elde edilen-] kazanç, bir ailenin ihtiyâcâtına temin edecek dereceyi bulunca evlenilir ve çoluk-çocuk yetiştirilir. Bu çocuklar da, sırasıyla, aynı tarzda hareket ederler.

Bu tarz teessüsün "infiradî ailelerde" görüldüğü muhakkak; bir İngiliz genci, bir İskandinavyalı ve Amerikalı genç, bir Fransız veya İspanyol [ferdine] yahut bir İtalyan gencine tamamen muhalif olarak, bu noktada aynı suretle düşünür.

Yalnız emvâl ve emlâkin intikâlinde ve aile yurdunun devamında tehalüf [zıtlık] vardır. Norveç'te ve şimal Almanya'da, malikânenin çocuklardan birinin uhdesinde bekası [kalması] [-münasip-] görülür; Amerikalı bunu düşünmez. Çünkü Amerikalılar henüz yerleşmemişlerdir ve yerleşemezler; yerleşecek yer intihabı

[seçmesi] için önlerinde bâkir ve hâlî [boş] bir toprağın vüsat-i âbâdı var. Binâenaleyh daha mümbit topraklar ve daha iyi fırsatlar arayaarak daima yerlerini değiştirirler. Bizzat kendilerinin muhafazasına karar vermedikleri bir mevki evlâdlarından birine terk etmeyi, bu serâit altında nasıl olur da düşünebilirler? Tabir-i âharla [başka bir deyişle], hâlî arazinin çokluğundan dolayı Amerikalılar, malikâne-nin aile çocuklarından yalnız birine terki suretiyle beka ve istikrarını temin âdetini muhafazaya lüzum görmemişlerdir.

Hülâsa Amerikalı aile, kabiliyet-i içtimâiyenin inkişafına müsait bir muhite geçmiş olan bir infiradî ailedir; ve Amerika en güzide muhacirlerini, vaktiyle feodalite Avrupa'sını teşkil eden, şimalin infiradî ırklarından almaktadır.

Gariptir; bu şimal ırkları arasında, sermaye ve yüksek bir terbiye ile mücehhez, müsta'mirler gönderen yalnız bir ırk var. O da, İngiliz ırkı. İskandinavyalılarda centilmen sınıfı yoktur. Yüksek sınıftan Almanları ise hidemât-ı idâriyye ve askeriyeye [idari ve askerî hizmetler] işgal eder. Memurluk ve askerlikten âzâde olmak bahtiyarlığı, İngilizlerde kalıyor. Sermaye getiren, büyük çiftlikler tesis eden onlardır. At ve sığır cinslerinin ıslahı, İngiliz müsta'mirlerinin yahut Amerikalıların sâhip olduğu kıymetli damızlıklar[-ın] sâyesinde mümkün oluyor. İngiliz lisanının tefevvuku da İngiltere ve İskoçya'dan, bidayette [başlangıçta] Yeni İngiltere [New England] nâmını taşıyan Şark hükûmetlerinden Amerika'nın garbına gelen anâsırın tefevvuku[-nun] neticesidir.

Bazı menatıkta [mıntıkalarda] pek ziyade toplu bulunan Almanların, temayül-ü iftirakcüyanelerine [parçalanmak eğilimine] rağmen, nasıl süratle temsil edilmekte olduklarını görmek de câlib-i dikkattir; ikinci batında [kuşakta] çocuklar, büyükbabalarının lisanını artık bilmez oluyorlar (hattâ Hükûmât-ı Müttehide'de intişar eden Almanca gazeteler, ancak her sene yeni muhacirlerin vürudu [gelmesi] sâyesinde yaşayabilmektedir).⁷

Amerika milletinin teşekkülü ve Amerika'nın istiklâli ile Şark'ta "milletlerin intibâhı" denilen unsurî rekabet-i siyâsiyyenin

⁷ Hülâsaten naklettiğimiz şu mektuplar, Paul De Rousiers'nin Hükûmât-ı Müttehide'deki tetkikatını ihtiva eden (Amerika Hayatı [*American Life*]) unvanlı kıymetli eserini mütalâa etmek arzusunu kari ve karilerimizde uyandırır ümidindeyiz.

ve iftirak harekâtının [ayrılıkçı hareketlerin] yekdiğerinden ne kadar ayrı cereyanlar mahsulü olduğunu, şu müşâhedât gösteriyor.

Bu cereyanlardan biri, beşeriyete yeni bir sâî ve refah-ı istikbâli ihzar ile kudretini tecelli ettirirken diğeri, muhâsama [karşılıklı husûmet] ve tagallüp [düşmanlık] silsilesinden ibaret olan mâziyi dâimî istişhat ederek [şâhit göstererek] asayiş ve huzuru te-sisteki aczini ilân etmektedir.

Milliyet kelimesi gibi, vatanperverlik kelimesi de yekdiğerine tamamen muhalif-i temayül ve cereyanları ifade için istimâl ediliyor [kullanılıyor]. Müşâhedât-ı içtimâiyyenin verdiği netâyiç [sonuçlar] ile bu mübhem düsturları izah ihtiyacını hissetmek, hatt-ı hareketimizi tenvir [aydınlatmak] hususunda ne kadar müfit olacak!

Mecmuada bu bahse tekrar geleceğiz.

Ömer Âdil

آوستریا ایمپراطورلغىك انحلالى موجب اولان و توركىيى برهسردن
برى بارچالامقده حامل اولان عنصرى رقابت سياسيهك نه كى اسباب
نتيجهسى اولدىنى تشریح ايدىلنجه ديكر برتحليل على الله ايدىلش اوليوز.
بونك امريقاده بايبلان تدقيقاله مقايهسى مليت مسئلهسى حقتده سالم بر
نقطه نظر الله ايدىلشنى ممكن قيلمقده در .
مجموعهك بونسخهسه بول دوروزبهك حكومات متحدهده كى تدقيقاتى
خلاصه نقل ايدىيوروز .

مختلف مملكتلردن كمن مختلف ملتله منسوب انسانلردن ناصل
اوليوزده - كندينه خاص اوصاف وسجايا ايله - حقيقى بر ملت تشكىل
ايديور؟ بومسئله آمريقاله كلديكمدن برى فكرى شذتله اشغال ايتكده در .
هر آدمده بر طاقم كيمسه لره تصادف ايلدورم؛ باهم آلمان ، آنتهم فرانسز
باخود بلجىقالى ويا اسقرجبالى فقط بن آمريقالى يم ديور ، بونصل اوليوز؟
ايش بر مسئله حقوقه دن عبارت قاله يدى يك ساده ايدى .
آمريقاده تولد ايدن هر فرد قانون نظرند آمريقالى اعتبار اولتور ، ايلك
مستمرلك احفادى كى عين حقوقدن استناده ايدر ؟ بنا عليه پدر ويا
والده سنك مابى اهمتى حائز دكلدر . فقط شو حقوقى وضعيت بو آدمك
حقيقى بر آمريقالى اولمىسى ، يعنى طرز حركتى و غايهسى اعتباريله جبانى
آمريقالى كى تلقى ايدر بر كيمسه حاله كيمهسى ايضاح ايتمز . حال بوكه
بو حانه متصل كوزه چاربيور . حكومات متحدهك تاريخى ده باشدن
باشه بو حاده افاده ايدر . چونكه هرهانكى طرفه كيمسه كز اهالىنك
مختلف نسلله منسوب اولدىنى فقط سجيبة وحدتى كوربورسكز .
ديك بر آمريقالىك وصوكره آمريقالىك نه صورتله تشكىل ايتديكى
آكلامق لازم . اطرافنده كى بوتون انسانلره دن بو قدر فعال ايدى ؟ يك بيك
بيله و قنارى بوق ، عمرلرينك يارىسى وسائط نقليه ده كچور ، دنما پاره

عوده مجبور اولورسکز. چالیشق مقصدیه گلش ایسه کز و چالیشمه آیشغین ایسه کز هر حاله اشتغال ایده جک بر واسطه بولورسکز. سرمایه وغیردن محروم اوله رق گلت تدبیرسز لکنده بولوندیکنسه بر کوشده ترک حیات اتمک تهلکسی وارد.

خلاصه، آمریقانک کنديسنه کلان مهاجرلر اوزرنده کی تأثیری بر قابورک مخلوط حیوانات اوزرنده بایندی عملیه مشاهدیر؛ بعضیلری دفع و بر طاقلری محافظه اتمک صورتیه اجناس او واصافه کوره اونلری ایبری. بوعملیه کندی اولادی اوزرندهده یاپار. فعالیتدن قاچان و حیاتلری ذوق و شطارت آرایه رق اسرار اتمک ایستیان آمریقاییلری نه طرد ایدر. یونلر پارسه کلایورلر. و اوراده اولدقجه غلبه لق بر هیت تشکیل ایدبورلر. آمریقانک شرقده فرق ایدیلن دیگر برشی دها وار: بورک بر فعالیت صنایع و تجاریه مرکزی، بوتون آوری پاولرینک قعله منهای اولان شرقی آمریقاده تجارت و وسائط نقلیه سراسر شرايط موجوددر. بورلرده مختلف بیکلرجه حادنه یکدیگری نقض ایدر کی کوردونور و یا خود آره لرنده کی رابطه واضحاً فرق ایدیله سز. بوتدن طولانی مدقق مشاهداتی اداره ایچون بر خط حرکت بولقده مشکلاته معروض قالیر. آمریقانک قونی اوراده دکل، زراعی اولان غریبنده اولق ایجاب ایدر. محیط زراعیده تفریق عملیهسی دها قوتله مشهود اولق ضروریدر. بر مهاجر هریشی یکیدن جووه کنیرمک، طوبراخی قابل استفاده بر حاله قویق اوزره آخرک معاوتته منفقر اولقسزین پالکز باشنه یکی بر خطیه داخل اوانی ایچون بوکسک بر درجه متانته خصوصی بعض ملکات او واصافه اتمک اتمک ایجاب ایدر. مدقق اوراده بسیطه منفرد و قاورانسی دها قولای حادنه لر مصادف اولور؛ آمریقایی وجوده کنیرن طرزلی اوراده دها بورک بر سهولته تدقیق ایدیه ییلیر. زیرا اصطفای حادنه سی اوراده دها کسکین، و تأثیرات خارجی دن دها زیاده آزاددر.

کیرمک ایچون کافیدر. بوقسم چفنجلری آمریقادا طونان ، بوراده کی طور افرلک آوروپاده کیزدن زیاده کار تأمین ایتدیکی و بوراده ساتوب اوراده آلنهک آبی بر آلیش و یریش اوله جنی خصوصنده کی صرف اقتصادی نقطه نظر در . و نظیر و رلکلری بیسط بر حساب ایشندن عبارت اولدیجی جهته صائیش فیثاتلرنده یا خود عمهله یومیه لرنده کوچوک بر تیدل ایله زائل اوله بیلیر .

ایکنجیلرکه — اکثری تشکیل ایدرلر — بالکس بوراده یا شامه یی و بوراده اوله یی دوشونورلر و بونی آچیقجه سویلرلر ، سیاحتدن باشقه بر صورتله آوروپایه دونمک فکری کندیلرینه اوقادار غریب کلیرکه بالفرض بویه بر استیضاحده بوله حق اولسه کز سؤالکنزی بو بویک راستغرا به قارشیلارلر .

- آره لرنده کی فرقک اسپای شودر : برنجی نمونه دن مستعمرلر آمریکا چفنلکلرنده کی سادده فعالیت پرور حیات ازوانی ایسته میه رک قبول ایدنلردر .

ایکنجی نمونه دن مستعمرلر ایچین ایسه بومستقل حیاتک جافه سی محدود لرلی تلافیه تامیله کفایت ایدر .

بو خصوصده قادینک تأثیرینی ده حساب قاتمق لازمدر . چونکه مقزوی حیات اونلردن چوغنه پک آغیر کلیدر . هر کون زراعتله یا خود حیوانانه بافقله مشغول ارلان زوج اقشام اولوب ده کوزل بر چور یا وصیجاق بر اوطه بولنجه ممنون قالیر ، باشقه برنی آراماز ؛ اندیشه سزجه اوشویه واریر ، الوررکه اکتیرک کلیشی کوزل اولسون و حیوانلر ایی بر فیثاتله ساتلش بولسون . فی الحقیقه امریقا چفنلکلرنده قادین ده چالیشمقدن کری قالماز ؛ حال و وقتی یرنده اولان اصحاب اراضی عائله لرده بیله او ایشلری تامیله اونک اوزرنده در . کومس و سبزه باغچه سیله ده اشتغال ایدر . چوجقلری آزده اولسه ایشسز ، بوش قالمق تهلیکه سی بو قدر . بالکنز چالیشمیان چکه سیدر ؛ زیرا قومشولر هم اوزاق ، هم ده مشغول ، اکثری سیله نسل فرایبی یوق . بوندن طولای کوزله لکه و دیدی قودی به امکان قالماز . کندی عائنده یا شامق مجبوری واردر .

بر قاديئك ديدى قودى به تمايلى ويا اوتدن تفرقى الدينى ايلك تشكىل و تربيه به كوره تعين ايدبور . بو حال جيمينك بوتون طبقاتنده ، گويلرده اولدينى كى بويوك شهرلرده مشهود . جنوب گويليلرندن بر قاديئجفرك ويا پارسل كنج برخاتك وياخوده آوستريا سراى حكمداريسى مسؤليندن معتبر بر مادامك داقوتانك مزوى مالكانه لرندن برنده باشامنه مجبور قالدغى فرض ايديكيز ؛ بدبخت ، همده نه قدر بدبخت اوله جقدر . بونكه برابر ۱۶۰ ايقهر (۱) لك كوچوك چفتلكلرده ياخوده ۵۰۰۰۰ ايقهرلك بويوك مالكانه لرده - تصادف ايتديكم اسقاندينا ويالى ، آمرىقالى وانكلز خانلرى حتى جدى بر تربيه ايله يتشمش بر پارسل خانى - بواتر ايجنده بك بختيار ونشسته نى تماما محافظه ايدر بر حالده بولدم .

حتى غريده كى حيوان بيله بن چفتلكرك اولده سنده احوال و اطواريله ظريف و كبار اولدينى قدار معلومات اعتباريله ده اوروپا قاديئلرينك اكرتيسنه بيك دفعه قانق قاديئلر بولونه بيلور . ايكي هفته اول (نه براسقا) نك بيوك بر چفتلكنده - بو چفتلكنده سنده بش آلتى بيك صغير بيله نيور - بوتون بر كوتى كچيردم . چفتلك صاحبي اقامتگاهنى - ايشلرته نظارت ايتك ايسقايان بر آدم دوشونجه بيله - اراضيسنك مركزنده انشا ايتش ايدى . بيك وقى كلوبده اولك خاننه تقديم ايدليكمز زمان تصور ايديله بيلديكى قدار سويلى بر شخصيت مواجهه سنده بولونيوردق . بيك درلوشى قونوشدق : زيارت ايتش اولدينى آورديان ، بر آمرىقالى ايجون جالب حيرت اوله جق طرزده واقف اولدينى فرانسز ادبياتندن ، بوراده كندن بك فضله بر حال ازواده بر جوق سنلر ياشادىني نه قياسدن بحث ايتدك . . . فقط كيمسه نك له وعلينده بر كله صرف ايدلدى !

هندولر اراضيسى حدودنده كى نه قياسدنه باشامقه اوزلاشلمشسه ،

(۱) (ايندر) دونمدن بر آرز كوچوكدر .

شبهه سزه و حال قورمشولرك افعال و حرکاتيله فضله علاقهدار اولوق اعتبارينك
مفقود بقدن ايلرى كلبور .

شوخالده غرب محیط زراعتينه قویاً يرلشمك ایچون بر شرط اساسی
وارد: سزری بر مائتت زراعی اوزرله زرع ابد زود و کور بولک
چورمقده مخصر بر عائله مپانده اولدنه حاضرلشمش اولوق . بونک ایچون
غربه طوغرو ایلرلندکجه بو طرز حیاتی چوقدن بری اعتبار ایتمش اولان
اصل آمریکا ایلر، شمالی آلمانیا ایلر و اسقاندینا و ایلردن باشقه کیمسه کورولمز
اولور . فرانسولر، ایرلانده ایلر شهرلرده قالدنی ترجیح ایدرلر: فرانسولر
فرانسولر شهرلرده، ایرلانده ایلر آمریکا شهرلرده . اوصاف و طبایع اوقدر
آرید که سبب حقیقیسی عمومیتله بک آز معلوم اولدیغی حالده بونی هر کس
سهولتله فرق ایدر . « اوقدر الفت وانسیت در شکونی اولان ایرلانده ایلر
ناصل اولورده کندیلرینی زراعت حوالینک وسعت آبادی ایچنه آتیبیلر؟ »
دنیلدیکنی چوق کره ایشیدم . فی الحقیقه ایرلانده ایلر چوق مونسدرلر .
همجندیلرله الفتی، ویسکی شیشه سی اطرفنده کی نشه لی محاوره لری و شر قیلری،
مجلسلری واجتاهلری بک سوه درلر؛ بورلرده جوال و کسکین ذکالریله کندیلرینی
کوسترلر . فقط اتوا کندیلری وقادیلرینی ایچون تحمل فرسادر، اولدن
قاجارلر . مملکتلردن آریلرکن تشکل اجنایلیرینک، تمجیدلک لازم
غیر مفارقی اولان اوصاف و تقابله ده برابر کتیرمشلردر .

قازاس-تی، اومه ها، سن بول، مینه آبولاس حتی شبقاغو کبی غرب
شهرلری، جوارلرندکی محیط زراعتینک چارشینی و انباریدر؛ بوشهرلرک
اساسی و اقبالی ا محیط زراعتینک احیا و اعمارینه مر بوطدر . دیگر جهتدن
نویورک کی منحصراً تجارته باشلان یاخود فیلادلفی ویتسبورغ کی صنایعی
خارق العاده بر صورتده انکشاف ایتدرن شهرلرک توسسی انجق غربک
استعمارندن طولایی مخرجلرینک تزاید دائمیسی ساه سندن ممکن اولدیغی نظر

دقته آيره كز شوتيجيه واصل اولورسكز : مكرات نموده عقيبي
سوزني غريب طوراقدنمورده. رفاه دقده نيك اساني قوراند، بو يكي عركك
ايك سؤسلسري خورمه عقيبي آمريقايلر، محقق كر، بومالي طوراقدري
اهيايه مفضله اورده مستعملرور. رآمريقا بو طاروق العاده انگشاني شمالي
آورداده عبقانه افرادي مراهيرك تفورنه مديورور.

آمريقاده افرادي عائلهك موجودتي مرشيدن اول شو ايكي علامته
تظاهر ايدور :

۱ مژوي زراعي مالكانه اوزنده تك بر عائله حالده باشماق
قابليقي ؟

۲ كنجلك برلشمسده كي طرز : بورده عائلهك تروته استقاد
ايدلر ؟ بلكه كندى قزانجيه باشماق اوزده شويو بو طرزده باره قازانمق
ايچون ايركندن ايش حبانه كيريلير ؟ بو قزانج برعائلهك احتياجاتي تامين
ايدمك درجهيني بولجه اوله نيلير وچولوق چوجوق يتشديريلير . بو
چوجوقلرده صرهميله عين طرزده حركت ايدلر .

بو طرز ناسيك (افرادي عائله) لوده كوردلبي محقق ؟ بر انگليز
كنهي ، بر اسقاند بناووالي و آمريقالي كچ بر فرانسوز ويا اسپانيول ياخورد
بر ايتاليان كنجته تماماً مخالف اوله رق بو نقطه ده عين صورتله دوشونور .

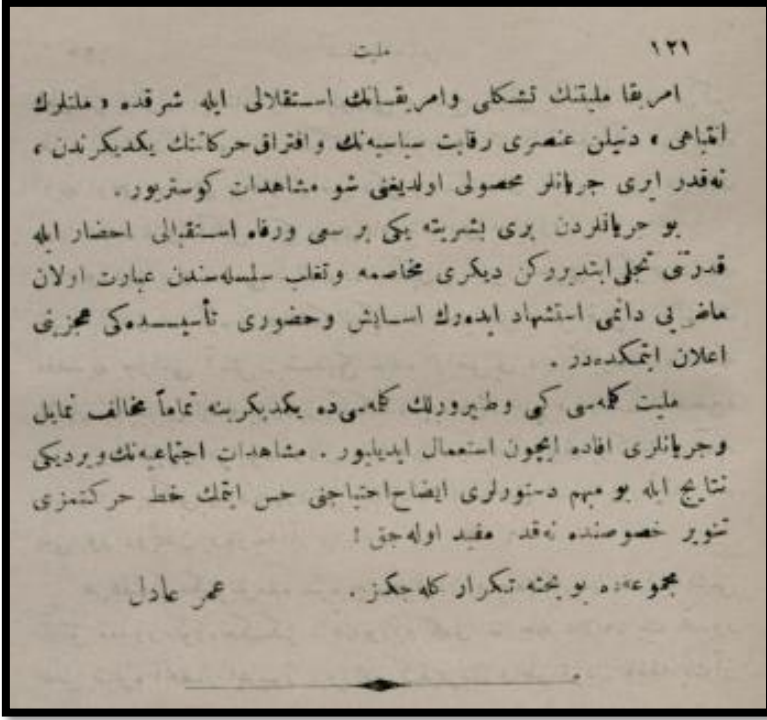
يالكنز اموال و املاك انتقالده وائله بوردينك دوامنده مخالف
واردد. نوروخده وشمالي آلمانياده مالكانهك چوجوقلردن برينك عهد سنده
بقاسي كورولو ؛ آمريقالي بوني دوشونمز . چونكه آمريقايلر هنوز
برلشمامشدر و يرلشه مزلر ؛ يرلشه جك بر اتخاي ايچون اوكلرده باكر
وخالي بر طوراغلك وسعت آنادي وار . بنساء عليه ده امنت طوراقدن
ودها ابي فرستلر آراهرق دائما برلري دكيشديرلر ، بالذات كنديلرينك
عاقلمسته قرار و برمدكلري بر موقفي اولادلردن برينه ترك ايجيني بو

شرائط آئنده ناصل اولورده دوشوبه بيليرلر. تعبير آخوله، خالى اراضينك چوقلغندن دولاي آمريقالير مالكانهك عالمه چوقولرندن يالكيز برينه تركي سورتيله بقا واستقراريني تاين عادتى محافظه به لزوم كورما مشلردر. خلاسه آمريقالى عالمه، قابليت اجتماعيهك انكشافه مساعد برمحيطه كچميش اولان، برافرادى عالمه در؛ وآمرىقا اك كزيمه مهاجرلرين، وقتيله فهئوداليت آوروپاسين تشكيل ابدن، شالك افرادى هرقلرندن آلمقدهدر.

غريبدر، بو شمال عرفلرى آره-نده، سرمايه وبوكسك برتربيه ايله مجهز، مستعمرلر كوندن يالكيز بر هرق وار: اوده انگليز هرقى. اسقاند-اوبالبرده جنلن صنفى بو قدر. بوكسك صنفدن آلمانلرى ايسه خدمات اداره وعسكريه اشغال ايدر. مأمورلق وهسكركلكن آزاده اولق بختيارانى انگليز لوده قالور. سرمايه كيرن، بويوك جفنلكر تاينس ابدن اونوردر. آت وصغير جنسلرينك اصلاحى انگليز مستعمرلرينك ياخود آمريقاليرك صاحب اولدينى قبيلى دامزلقلر سايه-نده ممكن اربور. انگليز لسانك تفوقده انگلتره واسقوجيان، بداينده يكي انگلتره نامى طاشيان، شرق حكومتلرندن آمريقاليك غريبه كن عناصرك تفوق قيجمسيدير. بعض مناطقده بك زياده طويل بوتان المانلرك - نمايل افتراقچو يانه لرينه رغماً ناصل سرعته تمثيل ايدلمكده اولدقلى كورمكده جالب دقدر، ايكنجى بطنده چوقولر بويوك باهالرينك لسانى ارتق ييايمز اولورلر. (حتى حكومات متحدهده انتشار ابدن آلمانجه غزتهلر آنجق هر سته يكي مهاجرلرك ورودى سايه-نده يا شايه بيلمكده در) [۱].

§

[۱] خلاسه "غل ابدنكيز شوكتوبلر بول دوروزيهك حكومات متحدهدهكى تدقيقنى احتوا ابدن (آمرىقا حياتى) عنوانى قيتدار اترين مطامه ايتك آرزوسى قاره وقارته لر مزده اوبانديرر ايمئندوميز .

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

ALMANYA, RUSYA VE TÜRKİYE'DE ETNİSİTE REJİMLERİ VE MİLLİYET

Yazar: Şener AKTÜRK

Çevirmen: Volkan EKE

Yayına Hazırlayan: Cem Tüzün

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

ISBN: 978-605-399-376-6

Osman KEPENEK

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana-bilim Dalı, osmankepenek26@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6298-9390.

Geliş Tarihi: 10 Temmuz 2023; Kabul Tarihi: 14 Eylül 2023

Received: 10 July 2023; Accepted: 14 September 2023

Türkçe literatüre *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejim-leri ve Milliyet* ismiyle kazandırılan bu eserin orijinal ismi *Regimes of Ethnicity and Nationhood in Germany, Russia and Turkey*'dir. Eser, Şener Aktürk'ün hazırlamış olduğu doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. Aktürk, tezini her ne kadar Kaliforniya Berkeley Üniversitesinde hazırlamış olsa da sadece bu üniversitenin entelektüel iklimi ile sınırlı kalmamış, çalışmaya konu olan üç ülkedeki pek çok üniversitede alanında yetkin isimlerin katkısı ile eseri elimizdeki olgunluk seviyesine ulaştırmıştır. Uzun soluklu bir sürecin ardından nihayete eren çalışma ilk olarak 2012 yılında Cambridge Üniversitesi yayınları tarafından İngilizce olarak yayımlanmıştır. Kitabın ilk Türkçe baskısı ise 2015 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları Volkan Eke'nin çevirmenliğinde okuyucu ile buluşmuştur.

Aktürk, bu çalışmasıyla literatüre *etnisite rejimleri* adıyla yeni bir kavram kazandırmıştır. Etnisite rejimleri kavramı yazarın

seçmiş olduğu ülkelerdeki etnisite yönetim usullerini incelerken yapmış olduğu bir kategorilendirmedir. Çalışmasının temel iddiasını etnisite rejimlerindeki devamlılık ve değişimi açıklamak olarak açıklayan yazar, etnisite rejimlerini; tek-etnili, çok-etnili ve anti-etnik olarak üç başlık altında incelemiştir. Söz konusu iddianın ispat edilebilmesi içinse belirlenmiş olan üç ülkede hemen hemen aynı tarihsel aralıklar ele alınarak tüm ülkelere aynı sorular sorulmuştur. Bu soruları devletlerin neden etnisite politikalarını değiştirmeye ihtiyaç duyduğu, bu değişimin neden çok uzun yıllar boyunca gerçekleştirilemediği ve en nihayetinde hangi şartların hayata geçmesiyle birlikte söz konusu reformların gerçekleşebildiği şeklinde özetlemek mümkündür.

Bu temel sorulardan hareketle ülkelerin siyasal ve toplumsal yapılarına, etnisiteye yüklenen anlama ve ülkelerin kendi iç dinamikleri derinlemesine incelenerek cevaplar aranmıştır. Kitapta ele alınan Almanya, Rusya ve Türkiye'nin uyguladığı etnisite politikaları kendi içlerinde farklılıklar gösterse de yazara göre bu farklılıklar bir diğeri ile karşılaştırılmaz değildir. Yazar, Türkiye'de karşılaştırmalı siyaset alanının bu denli cılız kalmasının en önemli nedenlerinden birisinin Türkiye'nin olumlu veya olumsuz yönleri ile başka hiçbir ülke ile karşılaştırılmaz olduğu düşüncesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bu önyargı sebebiyle ülkemizde karşılaştırmalı siyaset çok dar bir alana hapsolmaktan kurtulamamıştır. Aktürk, bu eseriyle milliyetçilik ve etnik çalışmalar alanına katkı sunmanın dışında aynı zamanda Türkiye'deki karşılaştırmalı siyaset çalışmalarına da bir ufuk çizgisi tayin etmeyi amaçlamaktadır.

Etnisite politikalarındaki devamlılık ve değişim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) dâhili pasaportlarda yer alan etnisite maddesi üzerinden, Almanya'da etnik olarak Alman olmayanların vatandaşlığa kabul edilmemeleri üzerinden ve Türkiye'de ise azınlıklara tanınan haklar üzerinden ele alınmıştır. Üç ülkenin de bünyelerinde barındırdıkları etnisiteleri yönetmek için uyguladıkları politikalar yüzyıllar öncesine dayanan ve çoğu kanunlarla düzenlenmiş bir dizi uygulama ile gerçekleşmiştir. Eserde ele alınan devletlerin etnisite siyasalarının temelleri Almanya'da 1913'teki vatandaşlık yasasına, Rusya'da 1932'de yürürlüğe giren dâhili pasaportlardaki etnisite maddesine, Türkiye'de ise cumhuriyetin kurulması ile birlikte (1923) resmi ideoloji söylemi olarak

ortaya çıkan azınlıkların yok sayılması siyasetine bağlıydı. Bu uygulamaların değişmesinin gündeme getirilmesi ise ancak ülkelerdeki karşıt seçkinlerin iktidara gelmeleri ile mümkün olmuştur. Karşıt seçkinlerin iktidara gelmeleri etnisite politikalarının değişimindeki ön şart olmakla birlikte yeterli değildir. Örneğin, Türkiye'de 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti (DP) yazara göre karşıt seçkin iktidara bir örnektir. Ancak DP'nin etnisite ve ulus üzerine herhangi bir yeni söylemde bulunmadığı bilinmektedir. Yazar bu durumu DP'nin böyle bir ufkunun olmayışı ile açıklamaktadır. Yazarın bu tespitine kısmen katılmakla birlikte kitaptaki diğer örneklerde değinilen iktidarların aynı zamanda muktedir olmaları zarureti, Türkiye'nin o dönemdeki siyasî atmosferi, ordu başta olmak üzere DP iktidarı üzerindeki baskı unsurları ve etnisite tartışmalarının dünya siyasetinde henüz belirli bir seviyeye ulaşmamış olması da bu kısımda ele alınması ve üzerinde durulması gereken maddeler olarak sıralanabilirdi.

İktidar olmanın ön şart olduğu ancak etnisite politikalarını değiştirmede kendi başına yeterli olmadığı iddiası kitaptaki her örnekte ayrı ayrı ispatlanmış ve ileri sürülen tez bu anlamıyla doğrulanmıştır. Etnisite rejiminin değiştirilmesi noktasında SSCB'de 1950'lerde atılmaya başlanan adımlar ancak 1997'de Boris Yeltsin'in iktidarını sağlamlaştırması ile mümkün olabilmektedir. Yine Almanya'da Sosyal Demokrat Parti'nin başını çektiği koalisyon hükümeti vatandaşlık kanununu esnetmek ve göçmenlerin vatandaşlığa kabul edilebilmelerini kolaylaştırmak için adımlar atsa da uzun yıllar boyunca başarılı olamamış, ilgili düzenlemeler 1999 yılında hayata geçirilebilmiştir. Türkiye'de ise azınlıklara yönelik eğitim ve basın yayın özgürlüğü başta olmak üzere verilen hakların hayata geçirilmesi Ak Parti'nin büyük bir meclis çoğunluğuyla tek başına iktidara gelmesi sonrasında olmuştur. Almanya ve Rusya'daki süreçlere benzer bir şekilde Türkiye'de de bu tartışmalar 1990'lı yıllarda gündeme gelmiş, bazı partilerin ve koalisyon hükümetlerin programlarında yer almasına rağmen hayata geçirilememiştir. Etnisite politikalarındaki değişimin neden bu denli zor bir süreç sonunda gerçekleşebildiği sorusu ise üç ülkede de benzerlik göstermektedir. Bu politikaların değişimi ancak karşıt bir seçkinler grubunun iktidara gelmesi ile mümkün olabildiği için değişimin çok kısa bir sürede gerçekleşmesi toplumsal uzlaşma açısından tehlikeli görülmüştür. Bu sebeple söz konusu politika değişiklikleri

hükümetlerin gündemine alınmadan ve liderler tarafından dile getirilmeden önce ülkelerin kamuoylarında konuşulup tartışılmış, alanındaki uzman kişilerce çok boyutlu değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bu kamuoyu oluşturma sürecinin arkasından uygun bir siyasî ve toplumsal zeminin olduğu kanaatine varıldığında konunun politika yapıcılar tarafından ele alınma aşaması başlatılmıştır. Bu noktada Türkiye'deki etnisite politikalarının değişimi açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilen ve *çözüm süreci* olarak adlandırılan sürecin öncesinde ve esnasında kamuoyunda yaşanan hararetli tartışmaların varlığı bu örneği desteklemektedir.

Yazar, bu çalışmasında örnek model olarak incelediği üç ülkeye de aynı soruları sorarak aldığı farklı cevaplar üzerinden bir değerlendirmede bulunmuş ve buna göre de ülkelerin etnisite rejimlerini sınıflandırmıştır. Buna göre siyasal anlamdaki varlığını ulus üzerinden inşa eden Almanya, bu yönüyle imparatorluk bakiyeleri olan Rusya ve Türkiye'den ayrılmaktadır. Almanya'nın 1910'lardan 2000'li yıllara kadar izlediği politika tek-etnili bir etnisite rejimini yansıtmaktadır. Rusya'nın etnisite politikası ise büyük oranda Sosyalist düşünceden etkilenmiş ve SSCB bünyesinde yaşayan bütün halkların kimlikleri tanınmıştır. Henüz milletleşme sürecini tamamlayamayan ya da kendisini farklı bir etnisite olarak görmeyen (primordiyal) unsurlar bile etnik kimlik olarak tanımlanarak kendilerine has müstakil bir konuma tabi tutulmuşlardır. Bu anlamıyla Sovyetler, tam bir pozitif ayrımcılık imparatorluğu olarak isimlendirilerek çok-etnili rejimin tipik bir örneğini oluşturmuştur.

Kuruluş itibari ile halkların asimilasyonuna karşı bir düşünce ortaya koyan Sovyetler bütün halkların kendi isteği ile Sovyet ulusunun bir parçası olacağı ilkesi ile hareket etmiş ve bu sebeple de ulus kavramına etnik değil siyasî bir anlam yüklemiştir. Bu süreçte ise bünyesinde barındırdığı iki yüz farklı etnik unsurun kontrol edilebilmesi adına her etnisiteyi kayıt altına almayı ve onlara belli pozitif ayrımcılıklar uygulamayı uygun görmüştür. Ancak Rusların haricindeki diğer etnik unsurlar tek tip Sovyet insanı ya da ulusu olma konusunda hiç de istekli olmamışlardır. Bu sebeple Stalin'in ölümden sonra iktidara gelen tüm liderler devletin etnisite politikasını değiştirmek için uğraşmışlardır. 1997'de kimliklerdeki etnisite ifadesinin kaldırılması ile Rusya çok-etnili bir etnisite rejiminden anti-etnik bir rejime geçiş yapmıştır.

Türkiye'de ise kuruluş itibariyle anti-etnik bir rejim politikası güdüldürken Ak Parti iktidarı ile birlikte (özellikle 2004 ve sonrası) azınlıkların tanınması neticesinde çok-etnili bir siyasete geçiş yapıldığını söylemek mümkündür. Almanya ve Rusya'da iktidarların tam anlamıyla muktedir olmaları ile doğrudan alakalı olan rejim değişikliği sürecine Türkiye'de ek olarak PKK terör örgütü de eklenmelidir. Nitekim Türk hükümetlerinin yapmak istedikleri politika değişikliklerinin bazılarının daha önce terör örgütü tarafından dile getirilmesi terör örgütüne propaganda malzemesi vermemek adına yavaşlatılmıştır.

Kitaptaki diğer iki örnekle Türkiye arasındaki farka baktığımızda karşımıza çıkan en önemli husus etnisite politikalarındaki değişimin ülkelerdeki etnisiteler açısından ele alınmasıdır. Almanya ve Rusya'daki etnisite politikalarındaki değişim etnisiteleri asimile etme üzerine kurgulanmışken, Türkiye'de tam tersine etnisitelerin varlığı kabul edilmiş ve hakları tanınmıştır. Alman Yeşiller Partisi *azınlık haklarını kendi iyilikleri için* istediklerini söyleyerek göçmenlerin ve etnik olarak Alman olmayan tüm unsurların *eritme potası* içinde *Almanlaşacakları* noktasında sosyal demokratlarla fikir birliğine varmışlardır. Alman vatandaşlık kanununun bir asimilasyon politikası olarak kullanıldığını en yüksek perdeden dile getiren dönemin Almanya İçişleri Bakanı Otto Schily'nin *en iyi entegrasyon şekli asimilasyondur* sözleri aslında liberal bir değişim olarak görünen vatandaşlık politikalarının esnetilmesinin altındaki temel gayeyi ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde Rusya Federasyonunda yaşayan etnik unsurların da varlıklarını devam ettirebilmeleri için etnisitelerinin yazılı olduğu bir kimlik talep ettikleri göz önünde bulundurulduğunda burada da bir asimilasyon politikasının varlığının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada özellikle Tataristan ve Başkurdistan devlet başkanları Rusya'nın bu politikasının tek sebebini azınlıkların millî kimliklerini yok etme olarak açıklamaları dikkate şayandır. Yazarın bu iki ülkenin etnisite politikalarındaki değişim üzerinden dile getirdiği iddia ise asimilasyona uğrayan etnik kimliklerin bir süre sonra yerini ulusal bir kimliğe bırakmasıdır. Bu sayede hem Rusya Federasyonu hem de Almanya etnik ayrılıkçı unsurlardan ya da göçmenlerden temizlenerek ana ulusun parçası olan eşit vatandaşlara kavuşacaklardır. Tam da bu noktada ülkelerin neden etnisite politikalarında bir değişime ihtiyaç duyduğu sorusunun cevabı yatmaktadır. Almanya, Rusya ve Türkiye örneğine

baktığımızda her ülkenin kendi iç dinamiklerindeki farklılıklarla birlikte üç ülkenin de bu konuyu bir millî güvenlik meselesi olarak ele aldıkları görülmektedir. Almanya’da göçmenler üzerinden oluşturulan ve Alman etnik unsurundan vatandaşlık temelinde ayrılarak oluşan bir karşıt öteki Almanya’da büyüyen bir problem olarak kabul edilmiş ve bu unsurlara vatandaşlık verilerek bir asimilasyon süreci başlatılmıştır. Rusya’da uzun yıllar boyunca etnik olarak Rus olmayan unsurların pozitif ayrımcılığa tabi tutulmaları Ruslar tarafından daha fazla devam ettirilmek istenmemiştir. Ayrıca devlet eliyle desteklenen etnik kimlikler de Rus devletinin karşısında problem teşkil etmeye başladığından etnik unsurların görmezden gelinerek ve yok sayılarak zaman içerisinde eritilmesi ve Rus ulusunun bir parçası yapılması uygun görülmüştür. Türkiye’de ise bir kuruluş ideolojisi olarak etnik unsurlar yok sayılmış, devletin bu politikasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı varsayılan terör örgütü eliyle etnik unsurlar ve devlet arasındaki uçurum giderek artmıştır. 2002 yılından itibaren kademeli olarak hayata geçirilen bazı politikalar sayesinde ise devletin varlığını tehdit eden terör örgütünün etkisi azaltılarak tüm azınlık unsurlarıyla devleti barıştırmak temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu dönemde Başbakan Erdoğan’ın kamuoyunda *Dersim Hadiseleri* olarak bilinen tarihî olaylar sebebiyle ülkede yaşayan belli bir etnik unsurdan devlet adına özür dilemesi ve azınlıklara yönelik başlatılan reformlar hatırlatılmıştır. Yazarın kendine ait olan etnisite rejimleri kavramında yer alan üç sınıflandırma ele alındığında bugün itibariyle Almanya, Rusya ve Türkiye’de tam anlamıyla net bir etnisite rejiminden bahsetmek mümkün olmayıp, bu ülkeler için melez etnisite rejimi ifadesini kullanmak daha doğru olacaktır. Örneğin Türkiye, anti-etnik bir politikadan çok-etnili bir politikaya doğru geçiş yaparak Kürtçe ve Arapça yayın yapan kanallar kursa da anti-etnik rejim siyasetinin geri kalan bütün özelliklerini muhafaza etmeye devam etmektedir.

Daha önce ifade edildiği üzere kitapta üç ülke etnisite politikaları açısından karşılaştırmalı siyaset çerçevesinde incelenmiştir. Kitabın özünü oluşturan doktora tezi 2011 yılında tamamlanmasına rağmen, çalışmanın Rusya kısmında 2000 yılında göreve gelen Putin yönetiminin uygulamış olduğu devamlılık ve değişimlerden sadece birkaç sayfada bahsedilmiştir. Türkiye ve Almanya’da 2000’li yıllarla birlikte hükümetlerin etnisite politikalarında yaşanan değişim yeniden devamlılık çizgisine doğru evirilse de Putin

Rusya'sında belli politika değişikliklerinin uygulamaya konulduğu bilinmektedir. Bu sebeple eserin bu kısmında Putin'in etnisite siyasetinden daha derinlemesine bahsedilmemesi Rusya başlığının ve bütünsel olarak baktığımızda ise kitabın eksik kalan bir noktası olarak ifade edilebilir.

İngilizce baskısı *Joseph Rothschild En İyi Milliyetçilik ve Etnik Çalışmalar Ödülüne* layık görülen eser hakkında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Rusya ve Türkiye'de saygın dergiler tarafından değerlendirilme ve inceleme yazıları kaleme alınmıştır. Eseri muadillerinin bir adım ötesine taşıyan en önemli farklılığı yazarın kitapta ele alınan üç ülkede de çalışmalarını sürdürmüş olmasıdır. Yazar, bu ülkelerde sadece bir süre bulunup yüzeysel röportajlar yapmamış, aynı zamanda bu ülkelerdeki prestijli üniversitelerde tezinin belli aşamalarını sunarak alanında yetkin akademisyenlerin eleştiri ve katkılarını eserine yansıtma imkânı bulmuştur. Yazarın, Türkçenin yanında ana kaynaklardan İngilizceye çeviri yapabilecek derecede İngilizce, Rusça ve Almanca bilmesi de eserin kalitesinin artmasında büyük bir paya sahip olduğu izlenimi vermektedir. Eserin İngilizceden Türkçeye çevrilmesi noktasında da gözle görülür ve okuyucuyu rahatsız edecek derecede bir olumsuzluğun yer almaması, birkaç yazım yanlışı dışında son derece anlaşılabilir, sade ve akıcı bir dil kullanılarak eserin Türkçeye kazandırılması da yayınevinin ve çevirmenin takdir edilmesini gerekli kılmaktadır.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

MAD-JNS

Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi/*Journal of Nationalism Studies*

Cilt/*Volume* 5, Sayı/*Issue* 2, Ekim/*October* 2023, ss. 157-162.

ISSN: 2667-4459, E-ISSN: 2667-7911

URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/madergisi>

DOI: 10.53425/madergisi.1341136

Kitap İncelemesi/*Book Review*

ÖZGÜRLÜK ARAYIŞLARI

Yazar: Murray N. ROTHBARD

Çevirmen: Şeyma DOĞAN

Liber Plus Yayınları, 2016.

ISBN: 978-605-833-241-6

Kerem YAVAŞÇA

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
kerem.yavasca@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3229-1722.

Geliş Tarihi: 11 Ağustos 2023; Kabul Tarihi: 30 Eylül 2023

Received: 11 August 2023; Accepted: 30 September 2023

GİRİŞ

Murray N. Rothbard 20. yüzyılda liberteryen düşüncenin önde gelen ve en etkili düşünürlerinden biridir. Yazarın yirmi beş kitabı ve yüzlerce makalesi akademik camiada ilgi çekmeye devam etmektedir. Ne var ki uluslararası akademik çevrelerdeki ününe rağmen Türkiye’de çok bilinen bir yazar değildir. Eserlerinin çok azı Türkçe’ye çevrilmiştir. Şeyma Doğan tarafından Türkçeleştirilerek Liber Plus yayınları tarafından 2016’da yayımlanan *Özgürlük Arayışları* isimli kitabı ise yazarın tanınmasını sağlayan görüşlerinin felsefî arka planını oldukça açık biçimde ortaya koyması bakımından dikkate şayan bir eserdir. Bunun yanı sıra, eserin ele aldığı konular açısından üç farklı yönü kitabın incelenmesini önemli kılmaktadır. İlk olarak, yazarın Soğuk Savaş yıllarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında yaşanan özellikle nükleer enerji alanındaki bilimsel rekabete getirdiği orijinal bakış açısı kitabın literatürdeki yerini değerli kılmaktadır. İkinci olarak, yazarın liberteryenizm kavramını tarihî ve siyasî olaylar çerçevesinde detaylı analiz etmesi kitabın bir diğer

önemli özelliği olarak sayılabilir. Üçüncü olarak ise ABD'nin tarihsel süreçte siyasî ve ekonomik gelişimini liberteryen bir bakış açısıyla detaylı inceleme girişimi kitabı özgün kılan bir diğer önemli noktadır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

Rothbard'ın bu eseri, farklı zamanlarda kaleme aldığı iki makalesinden oluşmaktadır. İlki, *Bilim, Teknoloji ve Devlet* başlıklı makalesidir. İkincisi ise *Sağ-Sol: Özgürlük Arayışları* ismiyle yayımlandığı makaledir. Yazarın, *Bilim, Teknoloji ve Devlet* başlıklı makalesi, temel olarak, Soğuk Savaş yıllarında ABD'nin bilim ve teknoloji politikalarına -özellikle askerî alanda- liberteryen bir çerçevede getirdiği eleştirilerine dayanmaktadır. 1959'ta kaleme alınan makale, 2004'te *www.mises.org* web sitesinde yayınlanana kadar okuyucuyla buluşmamıştır. Bu bağlamda, makale değerlendirilirken ABD ve SSCB arasında gerçekleşen askerî alandaki rekabete Soğuk Savaş yıllarındaki görünürlüğü ile yaklaşıldığı akıldaki tutulmalıdır. Böylece yazar tarafından ABD'nin askerî konularda bilimi ve teknolojiyi kullanma politikasına liberteryen siyaset felsefesi zemininde getirilen eleştiriler daha kolay anlamlandırılabilir.

Rothbard'a göre; genelde sosyal bilimlerde, özelde iktisat biliminde en önemli sorunlardan biri kaynakların dağıtım problemi. Toplumsal sorunlar ise temel olarak bu problemten kaynağını almaktadır. Bu sorun nezdinde yazar, serbest piyasa ekonomisinin en geçerli çözüm olduğunu altını çizmektedir. Yazara göre serbest piyasa ekonomisi, *...verimli kaynakların muntazam ve rasyonel şekilde dağılım ve paylaşımını yalnızca onun garanti edebilmesi... nedeniyle tercih edilmelidir* (s. 14). Zira bu yöntemin dışında kalan tek alternatif, devletin dayattığı ekonomidir. Devlete dayalı ekonominin verimsiz olması, onu kötü kılan en önemli özelliğidir. Rothbard'a göre ekonomiye -sınırlı da olsa- devlet müdahalesi ekonomi üzerinde tahribata yol açmaktadır. Zira, devlet müdahalesinin fiyat mekanizmasını ve işgücü piyasasını bozması kaçınılmazdır.

Rothbard, ekonomi açısından askerî konuların bir istisna oluşturmadığını iddia etmektedir. Verimliliği arttırmak için askerî konularda da özel sektörün yaratıcılığına ve verimliliğine inanmak gerekmektedir. ABD açısından konuya yaklaşıldığında, serbest piyasa ilkesinin dışına çıkılacak olursa kumanda ekonomisi politikaları yürüten SSCB'ye karşı ahlakî üstünlük yitirilecek ve hatta ABD

özgür dünya üzerindeki inandırıcılığını kaybedecektir. Bu noktada Rothbard'ın, SSCB karşısında ABD'nin üstünlüğünü serbest piyasa ekonomisinden aldığı düşüncesini taşıdığı açıktır. Bu fikre uygun düşecek şekilde, makalenin yazıldığı yıllarda ABD'de Dwight D. Eisenhower başkanlığında iktidarda olan Cumhuriyetçi Parti'nin askerî konularda serbest piyasa ekonomisi ilkesinden vazgeçmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

2. İKİNCİ BÖLÜM

Kitabın ikinci bölümünü oluşturan *Sol ve Sağ: Özgürlük Arayışları* makalesi 1965 yılında *Left and Right* dergisinde yayımlanmıştır. Makale temel olarak liberteryen düşünce çevrelerinin içinde bulunduğu umutsuz ve karamsar tablonun varoluş sebeplerini ortaya koymaktadır. Rothbard, liberteryenizm kavramının doğuşundan itibaren devrimci, özgürlükçü ve ümitvar bir yapıya sahip olduğunun altını çizerken, mevcut karamsar durumun kaynağının muhafazakarlık ideolojisiyle yakın ilişki içinde olmasına dayandırmaktadır. Zira yazara göre, muhafazakarlık tabiatı gereği geleceğe yönelik karamsar ve kötümser bir tutuma sahiptir.

Rothbard, tarihsel konjonktürde liberalizm, muhafazakarlık ve sosyalizm gibi meta ideolojilerdeki ayrışmayı anlamının yolunun *Eski Rejim'in* (Ancient Regime) ve ona karşı yürütülen mücadelenin felsefî arka planını kavramaktan geçtiğini ifade etmektedir. Çünkü, *Eski Rejim, ...toplumun büyük çoğunluğu için tiranlık, sömürü, durağanlık, kalıcı kast sınıfları, umutsuzluk ve ileri derecede açlıkla özdeşti [ve] ... özgürlüğün en büyük ve kudretli düşmanıydı* (s. 77). Keza Rothbard, *Eski Rejim'i* tanımlayan ana temanın feodalizm olduğunu vurgulamaktadır. Sanayi devrimi ve liberal devrim ortaya çıktığında çökmeye başlayan *Eski Rejim'in* ana savunucuları ise krallık rejimleridir. Zira, onu yıılmaktan kurtarmak için kapitalizmi devletleştirmek yani merkantilist hale getirmek ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu tutum ise tabiatıyla kralların despotik yönetimlerini güçlendirmiştir. 18. yüzyılda gerçekleşen liberal devrim ise *Eski Rejim'i* temelinden sarsan en önemli gelişmeye tekabül etmektedir. İnsanlık bu sayede özgürlüğün ve refahın nimetlerinden faydalanabilme şansına sahip olmuştur. Batı'da gerçekleşen Fransız Devrimi ve Amerikan Devrimi gibi büyük ölçekli siyasal, kültürel ve ekonomik sonuçlar yaratan vakalar sonucunda ...*statü toplumu yerini kısmen de*

olsa sözleşme toplumuna; askerî toplum da yerini kısmen sanayi toplumuna bırak[mıştır] (s.78).

Öyleyse Eski Rejim'e temelden bir karşı çıkışı yansıtan liberalizmin siyaseten sol bir çizgide, onun karşısında yer alan muhafazakarlığın ise sağ bir çizgide konumlandığı söylenebilir. Bu itibarla ideolojik kampaşma özgürlük karşıtı ve savunucuları arasında; yani liberalizm ve muhafazakârlık düşünceleri arasında yaşanmaktadır. Buna göre liberalizm özü itibariyle *radikal ve devrimci* bir düşünce akımıdır. Bu vurgulardan açıkça anlaşılacağı üzere Rothbard, devlet müdahalesinden masun, serbest piyasa kapitalizminin despotizm ile karşıt bir ilişki içinde olduğunu iddia etmektedir. Kapitalist ekonominin İtalyan şehirleri, Hollanda Konfederasyonu ve Hansa Birliği gibi devletlerin zayıf olduğu bölgelerde gelişmesi ise bunun en önemli delilidir. Hülasa Rothbard'a göre, liberteryenlerin içine düştükleri karamsarlık, siyasî ayrışmanın temellerini yanlış anlamlandırmaları sebebiyle muhafazakarlarla kurdukları yakın ilişkiye dayanmaktadır. Zira muhafazakarlık *Eski Rejim'in tükenmek üzere olan kalıntısıdır ve bu yüzden de geleceği yoktur (s. 76).*

Rothbard, liberalizm ve muhafazakarlık hakkında yaptığı okumadan farklı olarak, sosyalizm ve liberalizmin felsefî arka planı hakkında da oldukça ilgi çekici tespitler ortaya koymaktadır. Buna göre, Eski Rejim'in yıkımına neden olan liberal düşüncenin etkisi 19. yüzyılda akamete uğrayınca, onun yerini sosyalizm almıştır. Zira sosyalizm, liberalizm gibi devrimcidir. Liberalizm *...sönük ve yetersiz bir statükoyla yetinmeye başlayıp radikal coşkularını ve dolayısıyla liberal hedeflerini bir kenara bırak[ınca] sosyalist düşünce kendine alan bulabilmiştir. Bir başka ifadeyle liberalizmin devlete ve Eski Rejim'in yaşayan unsurlarına karşı mücadelesinde düşüş yaşanınca, ortada bu mücadeleyi sürdüreceği sol bir hareket de kalmamıştır (s. 80-82).* Buradan açıkça anlaşılacağı üzere, Rothbard, yaygın olan genel kanunun aksine liberalizmin karşısında taban tabana zıt olan ideolojinin sosyalizm değil, muhafazakarlık olduğunu iddia etmektedir. Sosyalizm ve liberalizm arasındaki benzerliği ise sosyalizmde bulunan iki farklı gelenek aracılığıyla açıklamaktadır. Sosyalist düşüncede, otoriter bir düşünceye cevaz veren Saint-Simon'cu akım karşısında konumlanan görece liberteryen, Marx ve Bakunin gibi düşünürlerin kavramsallaştırdığı devrimci bir akım vardır. Bu akım, devletin er ya da geç sönmüneceği fikrini savunmaktadır. Keza 19. yüzyılın başlarında etkili olan iki liberal

düşünür Charles Duyoner ve Charles Comte da buna benzer görüşler öne sürmüşlerdir. Onlara göre karşıt olan sınıflar işveren-işçi sınıfı değil, üretici sınıf ve bunların karşısında yer alan devletin kurduğu ve desteklediği imtiyazlılar grubudur.

Rothbard, ortaya koyduğu bu özgün tarihsel analizinin ardından sağ-sol kavramlarının ABD'deki seyrine odaklanmaktadır. ABD'de liberteryenlerin de genel itibariyle kabul ettiği yoruma göre Yeni Düzen'e (New Deal) kadar ABD liberteryen ilkelerin oldukça yaygın olduğu bir ülkeydi; ancak Roosevelt'in başlattığı solcu sayılabilecek müdahaleler yoluyla bu ilkeler aşındırıldı. Rothbard, bu yorumun tarihsel gerçeklerle uyuşmadığını belirtmektedir. Ona göre Yeni Düzen, serbest piyasa ekonomisine soldan yapılmış bir müdahale değildir; aksine faşizan yönü ağır basan sağdan yapılmış bir müdahaledir. Ayrıca serbestlik karşıtı bu uygulamaların Yeni Düzen'den en az 20 yıl öncesinden beri uygulanmakta olduğunun altını çizmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak Rothbard, 18. yüzyılda Batı'da yaşanan devrimlere gelinceye dek insanlığın Eski Rejim'in baskınlığı içinde yaşadığı tespitine binaen, liberteryenler açısından gelecekte umutlu olmak gerektiğini ifade etmektedir. Aynı biçimde ABD'de esmekte olan liberteryen karşıtı rüzgarların dineceğine ve daha özgürlükçü bir yaşamın var olabileceğine dair beklentilerle liberteryenlerin umudunu taze tutmaları gerektiğinin; yani kısa vadede olmasa bile uzun vadede iyimser ve ümitvar olmaları gerektiğinin altını çizmektedir.

Günümüzden bakıldığında, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Rothbard'ın liberteryenizmin geleceği konusunda yaptığı tahlillerin nispeten doğrulandığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

<https://mises.org/library/rothbard-bibliography> (Erişim Tarihi: 01.05.2019)

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

AMAÇ-KAPSAM

Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi-Journal of Nationalism Studies (MAD-JNS) akademik ve bilimsel olan Milliyetçilik ve Milliyetçilik Teorileri üzerine yapılan araştırma, inceleme, kritik ve çeviri makaleleri yayınlayan, hakemli, açık erişimli uluslararası bir dergidir.

Dergi, farklı üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin girişimleri sonucunda ortaya çıkan bilimsel bir yayındır. Nisan ve Ekim ayları olmak üzere yılda iki defa yayınlanır. Derginin dili Türkçe ve İngilizcedir.

Derginin temel amacı, disiplinler arası yaklaşımlar ve sosyal bilimlere ait tüm alanlarda milliyetçilik olgusuna yönelik bilimsel ve etik niteliği yüksek orijinal makaleleri yayınlamak ve tüm Dünya'da bu kapsamdaki yayınlara iyi bir örnek teşkil etmektir.

Derginin misyonu, kapsamıyla ilgili makaleler yayınlayarak dünyaya dağıtmak ve bu kapsama yönelik araştırmalar yapan akademisyenleri bir araya getirmektir.

YAZIM KURALLARI

YAZARLAR İÇİN BİLGİ

-Etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay çalışmada belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. İzinle ilgili bilgilere makalenin yöntem bölümünde ve ayrıca ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

-Makalenin araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanacağı ifade edilmeli, makale sonunda araştırmacılar; katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çıkar çatışması beyanı ve finansal destek beyanı vermelidir.

1. Genel Kurallar

a. Makalelerin, daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Makale, bildiri, yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise mutlaka makalenin ilk sayfasında Türkçe ve İngilizce olarak belirtilmelidir.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi ilk yayımlama haklarına sahip olacaktır. Yayın Kurulunun, makale kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır.

b. Dergiye gönderilen yazılar Yayın Kurulunca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

c. Yazardan revizyon istenmesi durumunda, minör revizyonun 2, majör revizyonun ise 4 hafta içerisinde tamamlanarak makalenin dergiye ulaştırılması gerekmektedir.

ç. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisinin yazı dili Türkçe olmakla birlikte, İngilizce çalışmalar da yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun en az 150, en çok 200 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler yazıya eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir. (Bkz. Kapak Dosyası-Ana Makale Dosyası)

d. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisinde “Kitap İncelemeleri”ne ve “Çeviri Yazı”lara da yer verilir.

e. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi’ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu kabul edilmektedir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

f. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

g. Yazılar <https://dergipark.org.tr/madergisi> adresi üzerinden gönderilmelidir.

ğ. Bir adet dergi yazara ücretsiz olarak gönderilecektir.

2. Kapak Dosyası-Ana Makale Dosyası

Çalışmalarını dergimize gönderen yazarlardan, Ana Makale Dosyası ve Kapak Dosyası talep edilmektedir. Hakem değerlendirme sürecinin gecikmeye uğramaması ve derhal sürecin başlatılabilmesi için yazarların dosyalarını aşağıda belirtildiği şekilde yüklemesi önem arz etmektedir.

a. Kapak Dosyası

Kapak dosyasına öncelikle; Türkçe ve İngilizce başlık yazılmalı, Türkçe ve İngilizce özet ile birlikte anahtar kelimeler eklenmelidir. Başlığın altına sağ tarafa yazarın adı yazılmalı, birden çok yazarlı çalışmalarda virgül kullanılarak yazar adları yan yana yazılmalı, akademik unvan belirtilmemelidir. Yazarların akademik unvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları ve ORCID numaraları (<https://orcid.org/>) * simgesi kullanılarak dipnot olarak eklenmelidir.

b. Ana Makale Dosyası

Milliyetçilik Araştırmaları Dergisinde kör hakemlik uygulaması yürütülmektedir. Bu nedenle hakem değerlendirme sürecinin tüm aşamalarında ana makale dosyasında yazarlara ait kurum, kimlik ve unvan bilgisi yer almamalıdır.

3. Yazım Kuralları

a. Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun İmla Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilmektedir.

b. Kâğıt boyutu; özel boyut, genişlik 16 cm, yükseklik 24 cm olmalıdır. Kenar boşlukları üst 3.5 cm, alt 2.5 cm, sağ 2.5 ve sol 2 cm, cilt payı 0 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.

c. Çalışmalar Word programına göre 11 punto (dipnotlar 9 punto), Book Antiqua yazı karakteriyle, girinti ilk satır 1 cm, aralık önce 0 nk, sonra 3 nk ve tek satır aralığında yazılmalıdır.

ç. Başlıklar, "1. 2. 3.; 1.1., 1.2.; 1.2.1." şeklinde oluşturulmalı ve 1 cm içeriden başlamalıdır. Birinci derece başlıklarda (YÖNTEM ve BULGULAR dahil) yer alan tüm harfler büyük harfle koyu yazılmalıdır: GİRİŞ, 1. BAŞLIK, 2. BAŞLIK, SONUÇ; KAYNAKÇA gibi. İkinci, üçüncü ve dördüncü derece başlıklarda yer alan kelimelerin sadece ilk harfleri büyük harfle başlatılmalı ve koyu yazılmalıdır.

d. Tablo, şekil ve resimlere numara verilmeli ve adlandırılmıdır. Kaynakları, kaynakça kurallarına uygun biçimde, tablo adları üstte, şekil ile resim adları ise altta verilmelidir. Tüm tablo, şekil ve resimler sayfa kenarlıklarına uygun bir şekilde düzenlenmelidir.

4. Atıflar, Dipnot ve Kaynakça

Dergiye gönderilen çalışmalar “Chicago atıf ve referans stili” veya “APA 6” kurallarına göre hazırlanmalıdır.

a. CHİCAGO (DİPNOT) YÖNTEMİ:

Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynakların ilk ve daha sonra gösterilmesi aşağıdaki örneklere uygun olarak verilmelidir. Dipnotlarda eser künye bilgileri VİRGÜL; Kaynakçada ise NOKTA ile ayrılmalıdır.

Kitap:

a) Tek Yazarlı:

1. Halil İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet, Kronik Kitap, İstanbul 2016, s. 159.

2. İnalçık, Osmanlı'da Devlet..., s. 211-225.

1. Bilal N. Şimşir, Ege Sorunu, TTK, C. 2, Ankara 1989, s. 558.

2. Şimşir, Ege Sorunu, C. 2, 560.

Kaynakçada:

İnalçık, Halil. Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet. Kronik. İstanbul 2016.

Şimşir, Bilal N. Ege Sorunu. TTK. C. 2. Ankara 1989.

b) İki Yazarlı:

1. Ali Ayata ve Gökberk Yücel, Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı, Nobel, Ankara 2015, s. 58.

2. Ayata ve Yücel, Yeni Küresel Düzendeki..., s. 65-70.

1. Mehmet Kaan Çalen ve Halûk Kayıcı, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik, Bilgeoğuz, İstanbul 2014, s. 13.

2. Çalen ve Kayıcı, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern..., s. 21.

Kaynakçada:

Ayata, Ali ve Gökberk Yücel. Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı. Ankara: Nobel. 2015.

Çalen, Mehmet Kaan ve Halûk Kayıcı. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik. İstanbul: Bilgeoğuz. 2014.

c) Üç ve Daha Çok Yazarlı:

1. Mehmet Akif Okur v. dğr., Avrasya Paradoksu Beklentiler ve Endişeler, Nobel, Ankara 2013, s. 101.

2. Okur v. dğr., Avrasya Paradoksu..., s. 125.

1. Faruk Önal v. dğr., Harb Mecmû'ası (Kasım 1915-Haziran 1918), TTK, Ankara 2019, s. 208.

2. Önal v. dğr., Harb Mecmû'ası..., s. 241.

Kaynakçada:

Okur, Mehmet Akif, Reha Yılmaz, Galip Çağ, Hatice Yazgan ve Sedat Demirci. Avrasya Paradoksu Beklentiler ve Endişeler. Nobel. Ankara 2013.

Önal, Faruk, Selman Soydemir, Kemal Erkan, Ahmet Temiz, Ömer Faruk Yılmaz ve Ahmet Uçar. Harb Mecmû'ası (Kasım 1915-Haziran 1918). TTK. Ankara 2019.

d) Çeviri:

1. Liah Greenfeld, Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol, çev. Abdullah Yılmaz, Alfa, İstanbul 2017, s. 75.

2. Greenfeld, Milliyetçilik Moderniteye..., s. 98.

1. Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2019, s. 321.

2. Ostrogorsky, Bizans Devleti..., s. 333.

Kaynakçada:

Greenfeld, Liah. Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol. çev. Abdullah Yılmaz. Alfa. İstanbul 2017.

Ostrogorsky, Georg. Bizans Devleti Tarihi. çev. Fikret Işıltan. TTK. Ankara 2019.

e) Kitap Bölümü veya Diğer Kısımlar:

1. Murat Baç, "Epistemoloji", Çağdaş Epistemolojiye Giriş içinde, haz. Nebi Mehdiyev, İnsan, İstanbul 2011, s. 22.

2. Baç, "Epistemoloji", s. 29.

1. İbrahim Şirin, "Türkiye'de Zihniyet Tarihçiliği ve Sabri Ülgener", Türk Tarihçileri içinde, ed. Ahmet Şimşek, Pegem, Ankara 2016, s. 241.

2. Şirin, "Türkiye'de Zihniyet Tarihçiliği...", s. 242-243.

Kaynakçada:

Baç, Murat. "Epistemoloji". Çağdaş Epistemolojiye Giriş içinde. Haz. Nebi Mehdiyev. İnsan. İstanbul 2011. s. 21-48.

Şirin, İbrahim. "Türkiye'de Zihniyet Tarihçiliği ve Sabri Ülgener". Türk Tarihçileri içinde. Ed. Ahmet Şimşek. Pegem. Ankara 2016. s. 239-257.

MAKALE:

a) Matbu:

1. Yusuf Ziya Bölükbaşı, "Türk Milliyetçiliğinde Antisemitizm: Hüseyin Nihal Atsız Yazıları Üzerine Bir İnceleme", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 20, S. 2 (Aralık 2019). s. 318.

2. Bölükbaşı, "Türk Milliyetçiliğinde Antisemitizm:...", s. 319.

1. Bülent Yıldırım, "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da Türk Nüfusu (1878 - 1934)", Türk Dünyası Araştırmaları, C. 109, S. 214 (Ocak-Şubat 2015)s. 94.

2. Yıldırım, "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da...", s. 95-99.

Kaynakçada:

Bölükbaşı, Yusuf Ziya. "Türk Milliyetçiliğinde Antisemitizm: Hüseyin Nihal Atsız Yazıları Üzerine Bir İnceleme". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 20, S. 2 (Aralık 2019). s. 293-320.

Yıldırım, Bülent. "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da Türk Nüfusu (1878 - 1934)". Türk Dünyası Araştırmaları. C. 109, S. 214 (Ocak-Şubat 2015). s. 93-108.

b) Online:

1. Nikolina Kunic, "Hırvat Lider Franjo Tudjman ve Neoklasik Yaklaşım İle Analizi", Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 1 (Nisan 2019), s. 18, erişim 02 Ocak 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/691744>.

2. Kunic, "Hırvat Lider Franjo Tudjman...", s. 23.

Kaynakçada:

Kunic, Nikolina. "Hırvat Lider Franjo Tudjman ve Neoklasik Yaklaşım İle Analizi". Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi. C. 1, S. 1 (Nisan 2019). s. 17-33. Erişim 02 Ocak 2020. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/691744>.

ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

1. M. Orhan Okay, "Ziya Gökalp", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV, C. 14, Ankara 1996, s. 126.

2. Okay, "Ziya Gökalp", s. 127.

Kaynakçada:

Okay, M. Orhan. "Ziya Gökalp". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. TDV. C. 14. Ankara 1996, s. 124-128.

TEZ:

1. Gamze Yıldız Erduran, "Online Müşteri Şikayetlerinin Veri Madenciliği ile İncelenmesi" (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2017), s. 100.

2. Erduran, "Online Müşteri Şikayetlerinin...", s. 110.

1. Emin Ünsal, "Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı" (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2009), s. 43.

2. Ünsal, "Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı", s. 61-71.

Kaynakçada:

Erduran, Gamze Yıldız. "Online Müşteri Şikayetlerinin Veri Madenciliği ile İncelenmesi". Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi. 2017.

Ünsal, Emin. "Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı". Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi. 2009.

KURUM YAYINLARI:

1. Rüşumat Müdüriyeti, Ticâret-i Hâriciye İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1917, s. 15.

2. Rüşumat Müdüriyeti, Ticâret-i Hâriciye..., s. 17.

Kaynakçada:

Rüşumat Müdüriyeti. Ticâret-i Hâriciye İstatistik Mecmuası. Matbaa-i Âmire, İstanbul 1917.

b. APA 6-METİN İÇİ KAYNAK GÖSTERİMİ

Kitap:

a) Tek Yazarlı Çalışmalar:

(Meriç, 1978: 70).

Kaynakçada:

Meriç, C. (1978), Mağaradakiler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Makale:

(Çalen, 2017: 228).

Kaynakçada:

Çalen, M. K. (2017), "II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 13 (4): 227-254.

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine atıf yapılması durumunda: (Meriç, 1978a: 70; 1978b: 99).

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap:

(Şimşek ve Yalı, 2019: 35).

Kaynakçada:

Şimşek, A. ve Yalı, S. (2019), Gerçekte(n) Öyle mi Olmuş?, İstanbul: Yeniinsan.

Makale:

(Bölükbaşı ve Yücel, 2011: 103).

Kaynakçada:

Bölükbaşı, Y. Z. ve Yücel, G. (2011), "Cumhuriyetin Ötekisi Olarak Geleneksel Milliyetçilik ve Türk Ocaklarının Kapatılması", Akademik Bakış e-Dergi, (26): 103-117.

c) İki den çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap:

(Eldem vd., 2012: 58).

Kaynakçada:

Eldem, E., Goffman, D. ve Masters, B. (2012), Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul, (çev. Sermet Yalçın), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Makale:

İki den çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre hazırlanmalıdır.

ç) Kurum yayınları:

Metin içinde:

(DİE, 1995: 45).

Kaynakçada:

DİE (1995), 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti (Ankara).

d) İnternet Kaynakları:

Metin içinde:

(Okur, 2013).

Kaynakçada:

Okur, M. A. (2013), "Büyük Ortadoğu Fırtınası ve Türkiye", <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/makifokur/2013/10/26/buyuk-ortadogu-firtinasi-ve-turkiye>, (15.06.2010).

Atıf dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

YAYIN POLİTİKASI

1. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, farklı üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin girişimleri sonucunda ortaya çıkan bilimsel bir yayındır. Nisan ve Ekim ayları olmak üzere yılda iki defa yayınlanır. Derginin dili Türkçe ve İngilizcedir.

2. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yayınlanan araştırmayı okuyuculara ücretsiz olarak ulaştırma ilkesini benimsemekte ve içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Açık Erişim Politikası, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nin (BOAI) kurallarına dayanmaktadır.

3. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yayınlanan makalelere Creative Commons Attribution (CC BY NC) lisansını uygulamaktadır. Makalenizi yayınlanmak üzere gönderirseniz, CC-BY-NC lisansının çalışmanıza uygulanmasını kabul etmiş olursunuz.

4. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi'ne yayınlanmak üzere gönderilen çalışmalarda, EASE (The European Association of Science Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınır.

5. Etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay çalışmada belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. İzinle ilgili bilgilere makalenin yöntem bölümünde ve ayrıca ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

6. Makalenin araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlandığı ifade edilmeli, makale sonunda araştırmacılar; katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çıkar çatışması beyanı ve finansal destek beyanı vermelidir (Başvuru esaslarından biri de bu beyanın onaylanmasıdır.)

7. Makale yazarı, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/madergisi> linkini kullanarak makalesini sistem üzerinden yüklemelidir.

8. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi tematik özellikte bir dergidir. Yayınlanmak üzere gönderilen tüm makaleler öncelikle dergiye uygunluğu, özgünlükleri, metodolojisi, önemi, kalitesi ve etik yapısı açısından incelenir.

9. Tüm editörlük ve hakem değerlendirme süreci birbirini izleyen adımlara bölünebilir:

- Makaleye editör atanması,

- Atanan editör tarafından gelen çalışmanın dergiye uygunluğu üzerine ilk inceleme [reddetme veya ileri değerlendirme]
- Benzerlik kontrolü [reddetme veya ileri değerlendirme]
- Yazım ve Dil Editörleri tarafından inceleme [revizyon veya ileri değerlendirme]
- Çift taraflı kör hakemlik uygulamasına göre hakemlerin atanması [revizyon, reddetme veya kabul]
- Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olduğu durumlarda da yazı üçüncü bir hakeme gönderilir.
- Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların çalışmaları yayından düşürülür.
- Değerlendirme süreci tamamlanan araştırmalar, yayın programına göre izleyen ilk sayıda yayınlanır.
- Yayınlanan makaleler için yazar/yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Editör atanması ve ilk inceleme genellikle birkaç gün içinde yapılır. Yazım ve dil kontrol süreci genellikle 2 hafta, hakem raporlarının tamamlanması ise 2-4 hafta sürebilir. Yazarlara revizyon için verilen süre 2 haftadır.
- Gönderimin ardından yazarların sırasının değiştirilmesi, yazar adlarının silinmesi veya eklenmesine yönelik talepler dergi editörlerinin onayına tabidir. Bu talebi içeren ve tüm yazarların imzaladığı uygun bir dilekçe ile başvuru yapılmalıdır.
- Bir makalenin geri çekilmesine yalnızca en zorlayıcı ve kaçınılmaz nedenlerle izin verilecektir. Bir makalenin geri çekilebilmesi için tüm yazarlar tarafından imzalanmış bir geri çekme yazısının derginin iletişim adresini gönderilmesi gerekmektedir. Yazar(lar), bu hususta uygun bir bildirim alana kadar yazılarının geri çekilmiş olduğunu varsaymamalıdır.

10. İntihal ciddi bir problem ve bilimsel araştırmayı etkileyen en yaygın etik sorundur. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi hiçbir şekilde intihale izin vermez. Tematik özellikteki dergide intihal kontrolü editörler ve intihal yazılımları ile

yapılmaktadır. Dergimiz, %15'in altında intihal oranına sahip olan çalışmaları kabul etmektedir. %15 oranının üzerindeki benzerlik durumunda Hakem Değerlendirmesi yapılmadan çalışmalar reddedilir.

11. İtiraz ve şikayetler Editör Kurulu tarafından COPE yönergeleri kapsamında ele alınmaktadır. İtirazlar, makalenin bilimsel içeriğine dayanmalıdır. İtiraz ve şikayete ilişkin nihai karar Baş Editör tarafından verilir. Yazarlar, itiraz ve şikayetleri için dergi@milliyetcilikarastirmalari.com adresinden e-posta yoluyla iletişime geçmelidir.

MAKALE YAYIN İLKELERİ VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Makale dergiye gönderilmeden önce "Yazım Kuralları", "Yayın Politikası", "Telif Hakları", "Yazarların Sorumlulukları", "Açık Erişim Politikası" ve "Lisans Şartları" kısımlarını incelemeniz önerilir.

2. Makale değerlendirme süreci aşağıda belirtildiği gibidir.

- Makaleye editör atanması,
- Atanan editör tarafından gelen çalışmanın dergiye uygunluğu üzerine ilk inceleme [reddetme veya ileri değerlendirme]
 - Benzerlik kontrolü [reddetme veya ileri değerlendirme]
 - Yazım ve Dil Editörleri tarafından inceleme [revizyon veya ileri değerlendirme]
- Çift taraflı kör hakemlik uygulamasına göre hakemlerin atanması [revizyon, reddetme veya kabul]
- Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olduğu durumlarda da yazı üçüncü bir hakeme gönderilir.
- Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. Yazarlara revizyon için verilen süre minör revizyon için 2, majör revizyon için 4 haftadır. Belirtilen sürede geri dönmeyen yazarların çalışmaları yayından düşürülür.
- Değerlendirme süreci tamamlanan araştırmalar, yayın programına göre izleyen ilk sayıda yayınlanır.
- Yayınlanan makaleler için yazar/yazarlara telif ücreti ödenmez.

- Editör atanması ve ilk inceleme genellikle birkaç gün içinde yapılır. Yazım ve dil kontrol süreci genellikle 2 hafta, hakem raporlarının tamamlanması ise 2-4 hafta sürebilir.

- Gönderimin ardından yazarların sırasının değiştirilmesi, yazar adlarının silinmesi veya eklenmesine yönelik talepler dergi editörlerinin onayına tabidir. Bu talebi içeren ve tüm yazarların imzaladığı uygun bir dilekçe ile başvuru yapılmalıdır.

- Bir makalenin geri çekilmesine yalnızca en zorlayıcı ve kaçınılmaz nedenlerle izin verilecektir. Bir makalenin geri çekilebilmesi için tüm yazarlar tarafından imzalanmış bir geri çekme yazısının derginin iletişim adresini gönderilmesi gerekmektedir. Yazar(lar), bu hususta uygun bir bildirim alana kadar yazılarının geri çekilmiş olduğunu varsaymamalıdır.

TELİF HAKLARI

- Yazarlar telif hakkı dahil olmak üzere makaleye ait tüm imtiyaz ve diğer mülkiyet haklarını elinde tutar.

- Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yayınladığı makalelere Creative Commons Attribution (CC-BY-NC) lisansını uygulamaktadır.

- Makalenizi yayınlanmak üzere gönderirseniz, CC-BY-NC lisansının çalışmanıza uygulanmasını kabul edersiniz. (Bakınız: [Lisans Şartları](#)).

- Dergide yayınlanan makalelere telif hakkı ödenmez.

- Yazar(lar) makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını, çalışma ile ilgili tüm yasal ve etik izinleri aldığını ve etik kurallara uygun hareket ettiğini taahhüt eder. (Başvuruda onay alınır)

- Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan makalelerde ifade edilen herhangi bir olgusal yanlışlık veya görüş yazarın kendisine aittir ve dergimizin bilgi, görüş veya bakış açısını yansıtmayabilir. Yazar(lar), telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarla istenecek hak talebi veya açılacak davalarda Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun

olmadığını, tüm sorumluluğun kendilerine ait olduğunu taahhüt eder. (Başvuruda onay alınır)

YAYIN ETİĞİ VE YANLIŞ UYGULAMA BİLDİRGESİ

Bu bildirge Committee on Publication Ethics'in "Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors - 2011" kuralları ve Bilimsel Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri, Sürüm 3 esas alınarak hazırlanmıştır.

a) Editörün Sorumlulukları: Dergi editörü yapılan başvuruların uygunluğuna ve yayınlanıp yayınlamayacağına karar verir. Editör bu kararı verirken yazar veya yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu, politik görüşüne göre değil gönderinin derginin yayın politikası ile uygunluğu, orijinalliği ve önemine göre karar verir. Dergi editörü başvuru ile ilgili kişisel bilgileri üçüncü kişilerle (hakemler, bilim kurulu üyeleri, yayıncı vs.) paylaşamaz. Editör veya hakemler reddedilen veya yayın aşamasında olan başvurularda yer alan bilgi ve belgeleri yazarın yazılı izni olmadan kendi araştırmalarında kullanamazlar.

b) Hakemlerin Sorumlulukları: Hakemler başvurunun yayına uygunluğu kontrol konusunda yayın kuruluna destek olurlar. Hakemler, gönderilen çalışmayı değerlendirirken adil, tarafsız ve yapıcı olmaya çalışmalıdır. Hakemler başvuruların geliştirilmesi ve olası hataların giderilmesi için yazarlara önerilerde bulunurlar. Hakemler incelenmek üzere gönderilen başvurusu konusunda kendini yetersiz hissettiklerinde veya incelemeyi zamanında yetiştiremeyecekleri durumlarda editörü bilgilendirmek zorundadır. Hakemler başvurularda yer alan bilgi ve fikirlerin güvenliğini sağlamakla yükümlüdürler. Bunları üçüncü kişilerle paylaşamaz veya kendi araştırmalarında kullanamazlar.

c) Yazarların Sorumlulukları: Sahte/hileli verilere dayanan çalışmalar kabul edilemez. Yazarlar, verilerin doğruluğunu ve özgünlüğünü garanti etmelidir. Eğer çalışma insan ögesini içinde bulunduruyorsa, uygun kurumsal otoritelerden onay alınmalı ve çalışmaya katılmış insanların izni alınmalıdır. Çalışmada kullanılan 3. kişilere ait ve telif hakkına haiz "veri toplama aracı, tablo, grafik, harita ve diğer görseller" için ilgili kurum veya kişi(ler)den yazılı izin alınmalıdır. Makale gönderim sürecinde Başvuru

Listesinde ifade edilen ve makaleyi gönderen sorumlu yazar tarafından kabul edilen şartlar diğer yazarlar tarafından da kabul edilmiş sayılır. Makaleye anlamlı bir katkısı olan tüm yazarlar, çalışmaya ortak yazar olarak dâhil edilmelidir. Katkısı olmayan kişilerin ortak yazar listesine dâhil edilmesi uygun değildir ve bu duruma müsamaha edilmeyecektir. Yazarlar dergimizin hakem ve editörleri tarafından önerilen makul yenilemeleri yapmayı kabul etmelidirler. Eğer yazar, kabul edilebilir nedenler olmadan yenilemeleri yapmayı reddederse, gönderilmiş olan makale reddedilecektir. Bütün yazarların, gönderilen makaledeki her hatayı düzeltmeleri ve doğru olmayan bilgileri geri çekmeleri gerekir.

Kaynaklar:

Committee on Publication Ethics (COPE). (2011, March 7). Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors.

http://publicationethics.org/files/Code_of_conduct_for_journal_editors_Mar11.pdf

Bilimsel Yayıncılıkta Şeffaflık Ve En İyi Uygulama İlkeleri, Sürüm 3.

<https://blog.doaj.org/2018/01/15/principles-of-transparency-and-best-practice-in-scholarly-publishing-version-3/>

MAKALE İŞLEME (APC) VE GÖNDERME ÜCRETİ

- Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yazarlardan gönderi, işleme veya yayın için herhangi bir ücret almaz.
- Kaliteli yayını teşvik için kâr amacı olmayan bir girişimdir.
- Dergi, tüm makalelerin tam metinlerine anında ücretsiz erişim sağlar.

YAYINLANAN ÇALIŞMALARIN İSTATİSTİKLERİ

Dönem	Araştırma Makalesi	Çeviri Makale	Kitap İncele-
Nisan 2019	2	1	2
Ekim 2019	4	-	2
Nisan 2020	6	-	2
Ekim 2020	4	-	2
Nisan 2021	6	-	1
Ekim 2021	3	-	-
Nisan 2022	5	-	-
Ekim 2022	5	-	1
Nisan 2023	1	-	2
Ekim 2023	2	1	2
Ret Makaleler	21		
Geri Çekilen/İade Edilenler	15		

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

- Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi (MAD), yayınlanan araştırmayı okuyuculara ücretsiz olarak ulaştırma ilkesini benimsemekte ve içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.
- Açık Erişim Politikası, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nin (BOAI) kurallarına dayanmaktadır.

DERGİ LİSANS ŞARTLARI

Lisans Şartları

• Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yayınladığı makalelere Creative Commons Attribution (CC-BY-NC) lisansını uygulamaktadır.

• Makalenizi yayınlanmak üzere gönderirseniz, CC-BY-NC lisansının çalışmanıza uygulanmasını kabul edersiniz.

• Daha fazla bilgi için bakınız:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legal-code.tr>

AMAÇ-KAPSAM, YAZIM KURALLARI, YAYIN POLİTİKASI, MAKALE YAYIN İLKELERİ VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ, TELİF HAKLARI, YAYIN ETİĞİ VE YANLIŞ UYGULAMA BİLDİRGESİ, MAKALE İŞLEME (APC) VE GÖNDERME ÜCRETİ, YAYINLANAN ÇALIŞMALARIN İSTATİSTİKLERİ, AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI, DERGİ LİSANS ŞARTLARI